„LOOMINGU" RAAMATUKOGU 8–10 1967

TARTU ÜLIKOOL 1632 UNIVERSITAS TARTUENSIS

JAAN
OKS

VAEVADEMAA

„LOOMINGU“
RAAMATUKOGU 8–10 (484–486) 1967

*

XI AASTAKÄIK

JAAN
OKS

*

VAEVADEMAA

KIRJASTUS
„PERIOODIKA"
TALLINN 1967

E
O-31

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

JAAN OKS

(28. II 1884 — 25. II 1918)

Jaan Oksa teosed on teadaolevail andmeil kirjutatud aastail 1906—1910. Lühikese ajaga on ta palju loonud ja ise kiiresti sisemiselt muutunud. Ligi viiskümmend aastat pole meil ta teoseid raamatu kujul ilmunud.

«Maa ja meie temaga ühes veeresime allapoole, päikesest nagu kaugemale, ja päikene paistis juba madalas olevat. Aga ometi ei olnud ta meie ligi — ikka veel kaugel, kätteulatamata, eemal kõigist elavatest.» Nii näeb laps vanaema haual. Kuid seal on kooli vägivallast põrutatud tume inimeselaps, kelle vabaduseotsimises on suur meeleheide. Luuleline kollakate lokkjuustega noormees, orjade sõber, otsib tähtedest, taeva sügavustest ja tumedatest metsapuudest värisevale hingele vastukõla. Sõnatuit kannatavad täiskasvanud tööorjad, maainimesed, sõnatult sünge on looduski. Vaikimise mõõt saab vahel täis: see oli suurte vabaduspäevade ajal, kui rõhutud ringides elu ärkas. Hiljem puhkeb üksikute mäss: seal on köster, kes enesetapjat mattes kadunu tundeid esitab; seal on õpetaja, kes loobub oma tööst pärast asjatut jumalaarmu pakkumist vanale elutargale madrusele. Kõikjal on võimatu elu, millest väljapääs on vajalik. Aino Kallas nägi kirjanikus mässajat, saatuse poolt pilatud trollilast; võime näha temas einoleinolikku Tumemeelikut, kes näeb maailma õudusi kõikjal, võimetuna, kuni mõõt on täis: siis leiab ta jõudu.

Mitmed kirjatundjad on ilma pikema uurimiseta või Oksa töid lugematagi kuulutanud kirjaniku kõlvatuste allikaks ning lugemiskõlbmatuks. Ei oleks siis hea varjata ka pahameele põhjustajat. Olgu kättesaadavaks tehtud neidki lehekülgi, kus Oksa meeleheide omandab kõige eitamise sisu ning hästikasvatatud inimeste jaoks liiga pakatava vormi.

Johannes Semper peab Jaan Oksa peaaegu ainsaks eesti proosakirjanikuks, kelle stiil on põimitud vaimse energiaga. Friedebert Tuglas arvas kord: «Tänapäeva eesti kirjandust käsitleva ajaloo lehekülg oleks puudulik, kui seal ei esineks Jaan Oksa nii uhkelt eraldatud nimi.»

Nigol Andresen

I

Tume inimeselaps

*

Uppuv väli kui hukkaminemisel õhtuses toores udus, sinine juba sügisesest külmast ja suremise vaevast. Lagedik loob juba esimesi öövarjusid. Raske on ja vaevaline. Nagu õnnetu ägamine, nagu võimetu viha, piiritu põlgus kõige vastu, mis elamas.

Septembriõhtu neelab vanad ja väsinud päevakujud, ning noored öövarjud poevad arglikult märgadele nurmedele. Lagediku tühjusest venivad eksivad hingelised välja. Need kui piuksuvad ja virisevad limases rohus, ja öös karjatab tundmatu vaim.

Kus lagedik lõpeb, sääl on tänav, ja tänaval sitke muda. Sopane on selle külatee tambitud süda. Sopane ja läbi tambitud jälgede sündimise ajast, kui kabjad ja nälginud lapsepõnnide jalakannad, kellegi sõrad, inetud varbad, puurattad, pätid või poolümmargune saaparaud siin liimiva pori hingeni laiaks litsusid. See on karjatänav, kus eksinud heinakõrred, mõni hernevars või repetanud õlekõrs enesele haua on leidnud. Higistes aurudes peatab siin hommikul karjane, ja lambad ning lehmad vaatavad mõttes maha või viskavad üle länguvajunud kiviaialommi oma näljaseid loomasilmi.

Suures hoolimatuses on küla sopa pääle maha paisatud. Ta kuulatab vist lollilt inimese sügiselaulu ja ootab tuimalt ärauppumise esimest päeva. Siin külas näikse kõik ja kõige ees lömitavat. Majad teevad seda puude ees, õunaaiad kummardavad kaevulingusid. Nii elab küla sügiseöös, nii saadab ta ka suve selged päevad ning talve härmatise aja mööda. Hommik, öö ja koiduaeg vahelduvad, tunnid sünnivad ja surevad aastate pikkuselt — aga meie küla jääb põhjatus poris igavesti lömitama.

Midagi needvat peab vist selle orjade kopli ajaloos olema, midagi vannet siin paigas vannutud. Kõik on nii vana, pudev ja rabe, nii elatanud. Vaata köökide, kambrite ja aitade katuseid, otsi agarikke, keldreid — kõik on

nagu väljaheide oma aja inimeste elukorteritest. Parandamatu jõuetus puhkab igal kaevuhargil, määrdinud suitsukorstnal või tuulelipul. Ehitagi midagi uut, tee kusagil katust ümber või kohenda langenud laudaseina — seda ei panda vist tähelegi. Teekäija, kes hommikul või õhtul mööda porisse pandud kive hüppab, mõni odav närudekorjaja vahest näebki seda. Ta võib-olla räägib sellest sündmusest koguni teistelegi — ja siis see ununeb...

Orjade küla — vaesusega halvatud, nii varatu jõududes, nii võimetu vähemakski loomiseks. See on ju midagi suurt halba, kui midagi surra ega sündida pole, kui asjad isegi allpool hävitamist, püha hävitamist seisavad, et ka enam lõhkumises mõtet ei leia, ja nii sellestki tundmusest ilma pead olema, mida loomise igatsus südames äratab. See on ju midagi näotumat kui lihtne haledus, nii et ka enam kaastundmus külge ei hakka. Ja päris ime, et see risude küla, need vanaduse ja vaesuse haigusest söödud hooneloksid kõige selle järel veel häbitundest lõpuni ära mädanenud ei ole. Läbi viletsuse vingu näed, et siin ja sääl haledasüdamelised puud veel midagi varjavad.

Väljapääsematu hauduv nälg ilgitseb tasakesi hädade hämaruses. Kui sügise sompsune udu igast küljest selle surelikkude soo ümber piirab, kui nõgine õhtusuits enam üles tungida ei suuda, siis nagu oleks süda kergem. Sa juba ootad, et need hallid õhuaurud terve selle vaesusest halvatud küla põdevate naistega, põnnis lastega, sigadega, pühkmeaukudega ja vanade väravatega ära uputaks, et kõik see värisev nälg ja rögisev viletsus olematusse, tundmata kadumisse vaoks. Aga udu lahkub ning suits tõuseb õhku, ja uued sügiseõhtud tulevad, samasugused omas vastikuses, uued ööd ja uued tööd. Need tulevad, aga inimene haigutab, otsib tüütavaid putukaid, nuuskab nina ja elab tahmaste parte all nõgistes õlgedes, kus korduvad keedusuits ja laste kisa, haisev niiskus, sööv soontehaigus, sopane mure rindades. Ta elab nagu nõiutud ringis, vannub ja palub jumalat appi, suitsetab tubakat, peksab lapsemolu, loeb söögipalvet, peseb sõrmi, koorib kartuleid ja kännib kasvamises. Ning ökitavad uneinglid laulavad muinasjuttude maast.

Ja tilgub, tilgub vahetpidamata. Tänavune suvine sügis on ükskord juba niisugune, et otsa ei ole. Patud on suured, iga päev võib uputust oodata. Ja nälja idu on igas

pool-öönes rukkiterakeses, igale tõvele valminud kartulikimm peab suure vihmaga sugutamise saladuse üle öö-juttu ja vagudes säravad õrnad tuhli-silmad sigitamise kirest. Inimesed aga kõnelevad tigedast näljast.

Võib ju olla, et vanadel naistel on õigus, kui nad noorte inimeste uhkete riiete üle kaebavad. Kadedalt ja vihaselt vaatab loomloll inimene pudevate pilve-äärte poole, vaatab ka külatüdruku kirikuseeliku ja jumalasõnajaki pääle ning tunneb õnnetust-toova vee ilmumise põhjust: rahvas on hukas, ta on uhke, nimelt nooremad. Ja vihmade isa leotab nüüd inimeselapsi, nagu tahaks ta nooriku juuksepalmikul looklevat odavat poolsiidi-sidekest ära määtada. Jumal uhab otsata vett. Vist ei ole veel lihtne niklikett külapoisi hõlma all märjaks saanud. Ainukene odav koht, kuhu vast vihmapiisk elustamiseks veel ligi pole pääsenud, on inimese loll aju pääluu taga. Luuseinte vahel on seedimine rikkis, ja pooleli sõtkutud mõtted venivad hallis hommiku-udus taeva poole.

Inimesed roomavad läbi nätskete loikude jumalakodadesse, et üsna õpetaja ligi kantsli all vägevalt palvetada. Heinategija, kes vihma ja vilu ilma pärast septembripäevadel niidab ja laotab, hõikab alt inglitele vastu, enne kui räime ja musta leiva kannika lagedale tõmbab. Vihma pärast tahab ta laulda, mõjuvalt ja haledalt; ta laulaks kõik lauluraamatu viisid otsast lõpuni läbi, algaks uuesti ja kordaks jällegi, unustades endiste viiside arvu. Kui aga enam ei sajaks! Kui vihmade inglid kord ometi aru saaksid, et küll ja küllalt, rohkesti ja liiga rohkesti on juba sadanud!

Kuid ei lõppu ega algust — alatine sadude rodu. Ootamine ja lootmine juba kuluvad. Tuulehoog ja uus raputus kõige tähtsamast pilvesagarast.

*

Siin maal elab ka luuleline kollakate lokkjuustega noormees. Ta on külapoiss ja siin sündinud. Kui hingetuled kõik ühel leegil aurates keevad, siis läheb süüta lapse silmadega poiss üksiainu mustadele väljadele, et siin kõige pimedamates sügiseöödes und näha tulevikust. Märgade vagude keskel muljub ta mõlemad paljad jalad pehmesse liivamulda, ning kollakate juuste all sünnivad mõtted ilmast ja inimestest. Poiss unustab kogu mineviku ja unistab pehmetest inimesehingedest. Tähtedest, taeva

sügavusest ja tumedatest metsapuudest otsib ta värisevale hingele vastukõla.

Ta kaob ja ilmub jälle niisketele nurmedele, et sügiseöös kadunud peitepilte elust üles otsida ja hõbepäärga vanakeselt tarku juhatusi vastu võtta. Vanamees vahest tunneb ja teab, kust tee läheb hääduse ja ilmaõiguse poole, kus varjul on inimeste armastused. Vanamees vast teab seda. Ja noormees käib üksiklase koopas ja rändab uuesti laiadele põldudele, et sääl lagedikul väljaauranud ning näljas, viletsuses otsasaanud hingede mälestusepüha pidada, et nõrga sügisese kuu all punaseid õisi üles võtta.

Orgude põrm kuulab tema sooja südame sõnu, mis värsketele vagudele maha langevad. Põllul kasvab palju kollaseid ja punaseid sügisetaimi. Koitvas pühaduse-aurus elutseb midagi, mis noort hinge vaimustusele üles meelitab. Inimesepoeg algab uut laulu, ja kõrred halli sügiseudu all kõiguvad mõttes ning kastene maapõrand õhkab kuuldavalt.

*

Jälle on tõbine sügis uue ja pahema päeva loonud. On tuul ning kollane katk kase lehis. Rahutus õhus virisevad viisid vihmast ja udust, nohust, külmast kastest ja surevast rohust, ning sigitamisehimulistes võsaleppades hullab vanadusesurm. Kolletanud lehed vaaruvad ja langevad.

Inimesed on põldudel tööl ja kõnnivad sajatades ning tuimalt õhates katkilõigatud viljakõrtel. Sääl on ka loomterved, aga nürida näoga külatüdrukud. Nende elu on juba mitu tuntavat aastat sääl all sopa sees mööda saatnud, sääl, kus koitanud jahudest kõrte keedetakse, kus leib on must, silgud sagedasti lõpul.

Neil tüdrukutel on suured inetud kõhud ja jämedad, päris pakkjalad. Kui neid kahe arssina kõrgusi tüdrukuid vaatad, siis tulevad mõne kasvatusmaja elanikud meelde: nii ühetaolised tuimad, mitte hariliku kõhuga. Hää, et nemad kodust välja ei lähe: naised teeksid vast patujutud pääle. Just nagu tiined lapsed. Natuke inetu ja imelik. Naised ja laste-emad räägivad, et lahja leem on seda teinud, haruldane vesikartul ja katkuv-hapu taar.

Neil tüdrukutel on karedatest villadest säärikud, mitmel linased kuued ja mõnikord särkides näotud, aga vabade mõõtude järele augud. Ja sõrmikuid kantakse

pakatanud käekorbustel. Nende huuled on tuule lõhutud ja nende palgetel ajavad hullud villid üles.

Tüdrukud tahaksid kenad olla, ka armastada ja armastatuks saada ja isastele inimestele meeldida. Näod kaetakse tuule ja tolmu eest kinni, et inetus ei täieneks. Aga keegi neid ei armasta, ja mispärastki armastada! Ei ole põhjust. Siin nälgade maal on orjad neidude asemel töölisi sünnitanud. Need on niisugused töölised, nagu mesilaste, nagu inglite juures: nad ei sünnita ise. Tüdrukud aga tahavad isastele meeldida, tahavad end armastada meeste läbi. Ja kui kevadine kuuvalgus nende unele otsa teeb, siis tõusevad ka külatüdrukute kängus pääkestes meelitavad mõtted. Nende loodusetungid ärkavad ilutsemiseks, ja ilutsemistes sulab nende hing. Ülessõõrutatud tundmused heitlevad, terve mõistus pikkade juuste taga sulab meelitavas magususes kokku, õnned ja taevad, vaevade päästelaevad tõusevad hämarusest üles. Kuid kerkinud vahulossid langevad jälle rusudeks kokku, ning maha visatud ettekujutuste templi paigal tõusevad uuesti looma töö, tume öö ja ähvardavad vananaised lauluraamatutega, odav leem ja haiged käed. Ja nii need inglid vananevad...

Tüdrukute põlved on külmad ja mudased, kui nemad halli, niiskusest täisjoonud udu all mööda lahja kartulipõllu mulda edasi lohisevad. Hall ei märka ka siis üles tõusta, kui väsinud septembripäikene juba hingeldades heinamaa metsast välja on roninud. Tulekeral ei ole enam endist toredust ega võimu, ta kuninglik nägu on oma tähtsuse kaotanud. Kui külmetavad käesõrmed niisugusest põhjavajunud, võimetust tulest mõnikord veel lugu peavad, kui sinikas nina teda veel austab, siis on see ainult vanade mälestuste pärast.

Hukkaläinud vananaistel on tööd suuremal mõõdul käepärast. Nad laulavad hommikulaulusid, närivad kirpe ja ähvardavad lastelapsi ühe ja sellesama suuga.

*

Mõistatuslik noorukene, kes sügise öödes sündis ja koidikul üles kasvas, oli kadunud. Rändavate elanikkude mõtted tahkusid kivideks, mis valu ega magusat hellust hinges ei sünnitanud. Ei tuntud ergulist vihalille, ei armastust, ei valu. Ohakad ja surmast haisev põllurohi kas-

vas nooremehe jälgedele, sammalde pisielukad vaevasid kalmukivi tahumata keha.

Ööde sügavustes ei sündinud alati-hauduvast udust mulla pääl enam midagi. Tume inimesepoeg, kes inglitega varjudes ümber rändas, kes tuhandeid viirastusi luhtadel välja kutsus, oli hukkunud. Kadunuks pidasid tundmata orjade sõpra noored tüdrukud, kui nad ahju rinnaaugust küpsetatud hapuõunu välja võtsid; hävitatuks arvasid koidupoissi ka ärakõdunenud kaelaga vanakesed hommikuse köhahoo ajal.

Tuul aga imes päeva jooksul pori päält pisaraid. Päikese raugenud kiired käisid üle ilge sopa. Kuid järgmisel päeval ajas taevas veel suuremaid sadusid alla.

Perekonna hommikutund

*

Kevadine hommikuhämarus on rehetuppa tunginud. Veel tasasemalt kui taganev öö talitab ta. Vaikselt valitseb ta üle väsinud magajate, tahmase toaahju ja niiske põranda. Ta on akna kaudu sisse hiilinud ja sinna kohta nagu tee lahtihoidmiseks heledama vao järele jätnud, mis täies akna laiuses tagaseinani ulatab.

Ahi haigutab kaua, järelejätmata-pikaldaselt. Päälmine kommikivi ja allseisev leerajakivi paistavad pimeduses, mis ukse pool märksa tugevam, kui lahtise suu kulunud hambapaar. Üle lee taganenud ahjusuu mustab neelava kurguna.

Sääl muutub hämarus äkki päris rahutuks. Öö varjud värisevad kärsitult, tungivad üksteist tõugates nurkade poole, ahjule, parte vahele. Allpool asuvad lömitavad kangekaelselt vastu ilast savipõrandat, kuna tugevad öö pisielukad säälpool söetanud parsi veel viimaseks hingetõmbuseks paika otsivad. Rahutult segivad ülejäänud ka vanade voodite vahel, julgemad neist tungivad isegi poolvillaste sõbade alla.

Sõba serv on väsinult mööda aseme äärt alla vajunud. Öösel oli vist soe ja lämmatav, nüüd on kõige parem. Ülespundunud padja koduriidega kaetud serv on olekus nagu köhiv haige. Üks iste talub süles peremehe tööriideid. Eit on oma päevariide kandjaks valinud puupingi, aga seegi on vist üleüldises hämaruses tukkuma jäänud, sest tasku pika vööga lamab põrandal. Ülestõusmiseks puudub jõud.

Rehalse seina vastu magab isa emaga. See on sellepärast, et siia võib kuulda, kui loomad asemetel lahti pääsevad, teisi kaevavad ja siis rööskivad, nagu ainult koduloomad seda teha võivad.

Ahju otsa taga magavad ka inimesed. Need on lapsed, elusad lapsed. Me kuuleme: nad köhivad. Unistavad kaeblikult ja jäävad siis vait, kui uimastav õhusolk mahti saab

suu kaudu suuremal määral sisse tungida. Poisid pööravad unes teisele küljele, teevad seda vaheldumisi. Tüdrukukene nende vahel kägiseb iga kord kuuldavalt; teda vist riivab uus takune särk tugevate tõukamiste korral.

Neid on kolm: kaks poissi, üks tütar. Isa-ema magavad tagakambris, vanaisa ja isaema aga toas.

Lastel on lämbe, lastel on kitsas. Koiku ju neil kurus, liiatoa all.

Kogu tare laest põrandani, eeslävest tagaukseni kibedat uneõhku täis. Väsinud lihased suuremate magajate käsivartes otsekui haiseksid põlenud olluseid. Paksudesse särkidesse tilkunud higi kopitab kogu öö ühes särkidega. Halva toiduga rikutud seedimine, liia loomatööga venitatud liikmed, sooned ja kõht ning laste sopased paljad jalad on ühistegevuses õhusolgi segamises. Nagu mürgist auru kasvatab ka libe põrand, kus aukude vesisilmad musta lae poole vaatavad.

Kanapenni all nurgas on veel sügav veekorjumise koht, kust sisseimbunud maavesi vana sigade kulbiga välja tõstetakse. Võõrad ei tea sellest midagi.

Tunduks veel nagu tukivingu, millele võib järgneda ainult surm, magus surm pärast niisugust magamist. Üle põiki paisatud inimeste irvitavad näljainglid, tõveinglid, vaevainglid. Sääl nende taga aga krooniga surm, pääingel, tõsine, armastav ja kaastundlik kõigi magavate, suurte ning väikeste vastu. Need noorte irvitavate inglite näod on vastikud, ainult tema on hää, armas ja südamlik...

Valguse sõjavägi tungib ikka tihedamate ridadega neljaruudulisest ähmasest aknast sisse. Soldatite vahetus. Ööinglite vahikord on lõpule jõudnud. Kõik valuinglid, vaevainglid, viletsuse- ja kiusatuseinglid ruttavad enne lahkumist magajaid äratama. Pääingel, kes viimasena lahkub, hoiatab neid kaua ja tungivalt. Ta hoiatab — aga noored on nobedamad. Edevalt ja üsna toorelt puudutavad nad magajate sisselangenud silmi, kondiseid põsenurki, kollaseid huuli. Siis hiilivad nad tasakesi ära, ja tagasihoidlik kroonikandja nendega, kes nagu varemgi jälle hiljaks oli jäänud.

*

Esimesena ärkab nagu harilikult perenaine. Teda oli näljaingel puudutanud: tarvis ju loomadele süüa anda, nimelt loomadele. Eit magab sellepärast ka ikka voodi ees-

serval: siit pääseb kohe põrandale, pole üle teise ronida. Olgugi et ta on väga arg, aga see on nõnda juba esimesest abielunädalast pääle moeks jäänud.

«Ooeeh!» haigutab taat, et ka oma ärkamist ilmutada.

«Sa ka juba üleval,» algab eit, «eks uinu veel kord ära: pühapäeva hommik.»

«Oh, ma olin täna juba ammu ärkvel, terve tund juba muidu pikali, ei saa enam magada.»

«Mis sul siis täna hommiku jälle muret, öösel olid nii rahutu, pöörlesid ja keerlesid pääle, köhisid ala, hommiku poole unistasid nii valju, ma päris kohkusin. Nägid vist santi und?»

Eide kõne on kaastundlik, aga ühtlasi ka kulunud, harjunud kombe järele.

«Ah sa siis ka kuulsid seda?» Taadi hääl väriseb. «Eks tõuganud siis ometi külge, et oleksin ärganud. Kui ise viimaks silmad lahti tegin, olin üleni higine. Ei jäänudki enam magama. Mõtlesin ja mõtlesin.»

«Sa ikka oma mõtetega vaevad ennast, ega mõtted midagi kätte too. Alati unetad palju, põletad piibusöega riietesse augu, tuled teelt koju tagasi ja ei vasta esimese küsimise pääle — see on kõik liia mõtlemise pärast.»

«Näh, mis ma siis teen!»

Palju peidetud kannatust ja tuska on selles lühikeses lauses. Ta oleks veel paremini ja vägevamini tahtnud hüüda, et kogu elu sellesse ühte lausesse oleks mahtunud.

Eit tahab üle voodi ääre kobida, et riideid otsida ja selga ajada. Lühikese vaikuse ajal on taat juba vähe tukastanud, nüüd aga ärkab ta üsna kohe. Ta räägib:

«Ole nüüd veel täna... pühapäeva hommik... argipäeval saad vara tõusta küll... Näed, ikka hämarik alles, kell lõi viis, näed, kanadki magavad alles... Kena soe sõbaalune praegu, öösel oli nõnda umbne, pani mu nõnda hingeldama ja rögisema... ei saanud kuidagi hinge tagasi... võtsin natukene leiba... see aitas vähe. Kõik kondid nii haiged. Mulju mind natukene seljast... näe, siit, labaluu päält.»

Köha tuleb jälle pääle.

Kogu taadi kõne oli nii hääsoovlik, täis kaastundmust enese vastu, et eit tõesti ta selja ja kaela sooni hakkab triikima.

Taat jutustab nüüd unenäo, eit uurib tähenduse järele.

Pikaldast ja väsinud kõnelemist katkestab taat sagedasti, kui triikija sõrmed valusamatele soontele juhtuvad.

«Ai ai ai!» karjatab ta tasa. «Ära tee nii tugevasti... mulju ülevalt poolt... natuke pehmemalt... Ei jõua kannatada...»

Häda näib olevat üsna tõsine, sest tagasihoitud karjatused on tõsised, nii et eit peab lausuma:

«Kust sa nüüd jälle selle vea külge said... Tõstad aga üksipäini, venitad ära... ei kutsu kedagi abiks... eila veel tõid paargust üksi maarjapäevase nõu ära. Hoia ikka ka oma tervist... kes ilmatöö lõpetab... Jääd veel kidevamaks, kes mindki vanaduses aitab...»

«Eks jumal aita, eks lapsed aita... Eks nii kaua, kui ise veel töötegijad oleme, läbi saa... aga siis ei tea, kuidas...»

Rääkimist oleks nagu nii palju, et pääle voolavad mõtted sõnad kinni köidavad.

«Hää nüüd küll! Aitäh! Ole terve!»

«Oota, ma puserdan veel kaelasooni.»

Unenägu on jutustatud. Perenaine mõtleb tähenduse üle järele: kas ei tule mitte õnnetust loomade, inimeste sekka... Kas ei jää lapsed haigeks...

«Sooh, mul pole enam kauem aega, katsu, ehk saad ise ka veel vähe aidata, ja nad lähevad pehmemaks. Ole veel nii kaua voodis... ma toon vähe liikvori... see paneb vere jooksma... või teeks õige salpeetri-õlut?...»

«Olgu pääle, hakka nüüd õlle soendamisega mässama... Sul muidugi palju tööd... Oleks olevat, et noored ka pühapäeva hommikulgi sind vana inimest aitaks... Ehk saaks vähe liikvori... teeks rinnad lahkemaks... veri saaks jooksma... tahaksin ka kiriku minna.»

Eit seob pika vöö ümber keha, otsib ahjukartsalt seeliku ja läheb toidukapi juurde rohtu otsima.

Vaheajal on ahjukurus maganud lapsed üles ärganud. Nad virisevad igaüks oma keeli.

Tagakambri uksest astub noor naine sasis juustega sisse. Väike laps jääb kambri nutma, mehe hääl katsub seda asjata vaigistada.

«Mis te karjute siin, ma näitan teile, kui vait ei jää... kus need vitsad jäid — oot!» ähvardab noor ema lastekarja.

Elli on haigeks jäänud. Ta nutab: pää haige, pää haige... Ema on kannatamatu, loobib vanemat poega,

otsib ahjuaugust, kus märjad riided kuivavad, laste kehakatteid, enese ette nurisedes.

«Kus sa nüüd nii kauaks jääd,» kuuldub tagakambrist mehe hääl. «Ei mina saa teda vait panna, karjub mis hull...»

«Ellil on vist leetrid,» räägib noor-ema, «kõik ihu punaseid plekke täis.»

Tuimalt kuulavad seda ümberseisjad: leetrid on ju perekonnas tuntud lastehaigus. Mis siin imestada, kui nad jälle ilmuvad: kaovad iseenesest ära, või kui ei kao, siis sureb muidugi see, kelle jumal on määranud.

Vana peremees on puhtaks pestud söögilaua lähedale istunud ja vahib tuimalt lauluraamatusse. Ta nägu on elutu, aga pää mõtleb, silmad mõtlevad. Ta nagu ei kuulekski kisa, mis lapsed sünnitavad. Vana inimene, aga ta mõtleb alati, kuidas pääseda. Hommikul, lõunal ja õhtul ta loeb, palub jumalat, laulab. Käib sagedasti kirikuteed, viletsa tee ning kehva tervise pääle vaatamata. Aga abi ei näe, ei kuule! Ta imestab, mõtleb ja mõtleb, tõstab oma haige rinna laua äärelt eemale ja räägib kulunud häälel perekonna inimestega mõne igapäevase sõna.

Pereema hakkab pääd sugema — seda saab ta jooksvate päevade talituste pärast ainult pühapäeva hommikul teha. Aga päähari on kadunud. Lapsed on vist välja viinud, õues ära kaotanud. Poekammiga on halb pikki juukseid sugeda: käristab, kratsib vanunud juukseid, «ei too maha».

Talutuba on juba sootu teise näo omandanud: vokid on rohkem seina poole nihkunud, riided ripuvad varnas, kanad-kukke kõnnivad mööda tuba ja tülitavad siin-sääl teisi elanikke.

Lapsed käratsevad juba sepikutüki kallal, üks hädaldab voodis, süüa-juua nõudes. Ainult parred seisavad niisama sirgelt-kõveralt nagu ennegi omal kohal.

«Kas läheme ikka lauakiriku,» pöörab taat eide poole, kui teine omad vanad juuksed nõeltega laele on köitnud.

«Muidugi ikka,» vastab eit traat-nõela huulte vahelt võttes.

Kaks perekonda: isa ja poeg oma naisega. Mõlemad on armastanud, elanud ja lootnud, kõik kaotanud ja kõik jälle leidnud. Nüüd läheb elu igapäevaselt, tüütavalt, hoopis lõbusalt — nagu unes, nagu ilmsi. Mis see elu õieti on; on

see mõistatus või ainult perioodiline söömine, see ei huvita enam. Elatakse ainult — sellest on küll.

Vanad eit-taat räägivad omakeskes, võib-olla südame asjast. Kes teab. Nemad lähevad ju lauakiriku, paastuvad, ei söö. Mispärast nad ei söö, seda ära küsi, kui ei taha neid pahandada.

Leel leegitseb tuli. Väikene titepudru katel on esimesena koogu otsa seatud. Selle järel tuleb rõõsa piima soendamine vanematele lastele. Poisikesed ootavad juba, käivad ema ümber, teda tülitades.

Suits tõuseb tule kohal üles, keerab kommi alt toaruumi ja jääb õhku hõljuma. Nagu vesi virvendavad sinised suitsuviirud parte all ja lahkuvad siis rehealuse ukse poole purjetades. Kus noor ruun elab, kus lehmad mäletsevad, sääl kaob ta.

Kirik on kaugel, kes siit tahab sinna minna, peab juba vara teel olema. Ja lauakiriku veel varem: tarvis nimed lasta kirja panna.

Eit taadiga on lugenud ja laulnud ning võivad nüüd hakata riidesse panema. Ema on aidast riidega kasuka kaasa toonud, et aga päeval soojaks kardetakse minevat, peab vanaisa musta kuue selga ajama. Kuid kuuel on karv veerenud, ta on juba kulunud, luitunud. Mis sellest, see ei ole ülem asi.

Kui nüüd eit-taat lävele liginevad, on nad juba täiesti kirikuteekonnaks ette valmistatud. Lauluraamatud kaenla all, taskus ninarätikud, vaga süda, õhkamised ja pattude meeldetuletamine. Eidel oli pääle selle veel tükike soolvette tõugatud leiba käes, kust veel pehmem osake mehele murti.

Nad lähevad õuest välja, kirikuteed otsides. Maha jääb tare, mille mustade seinte vahele inimene nagu kogemata kukkunud. Loomade hulgas, laudade, toolide, vokkide vahel ja ahju kõrval — see on inimese eluase. Hommikune kevadeudu, mis mustast toaaknast sisse ei pääsenud, ei häbene nüüd ruttavaid kirikulisi suudlemast. Eit ja taat kaovad sellesse pühapäeva-uttu.

Ka see on üks niisugune paar, nagu neid palju on. Nad on elanud ja armastanud, nüüd aga igapäevaselt kivinenud. Kuid nemad liigutavad veel jalgu ja pööravad veel päid. Kõigil ei ole aga seegi võimalik, ei ole...

Läbi udu kumas üks päikene — kelle? ei tea meie.

*

Sumbunud, rasket hingeauru üleni täis klassituba, lastesalv. Nagu süüta linnud tuksatavad kahvatanud näod laiali laotatud närupaberite kohal. Ja kõik kari nagu ootaks kusagilt suurt ja ahnet põrgutevaimu, kes ühe sõõmuga selle õhu sisse neelaks, mida on nii vähe, et üks inimenegi kordamata tarvitada ei saa.

Kui nemad jääksid liikumata, need raskete moludega lapsed, ei julgeks ega märkaks välja minna — ja natukene eemal oleks ka hapniku pärast kurtunud suurem surnukeha.

See oleks see nõuandmisemees. Inimene, kes õpetas ja valetas, raha eest dresseeris. See neitsilike ajude keetja. See selgroogude painutaja niiskes palavuses, et need painduksid kõiksugu vigurite kordadel elus.

Kui pääsukesed eemal postitraatidel nagu väljareisimiseks võõramaa passe ootasid, siis kükitasid kusagil savi ja telliskivide taga noored inimestepojad niisama reas ja mustades riietes.

Ühed kõssutasid paigatud kuubedes, teised kulunud taldadega kingades — ja nälg puhus põskedelt viimase veretilga koolitamise kehaossa.

Kõik, mis pakuti, oli vähetark, küllalt mõttetu ja paiguti rumal.

Kusagil oli keegi numbritega mängimise üles leidnud, ja seda nüüd korrati ja keksiti lapsikult selle ümber. Ja isegi seestpoolt inimest tööle panna polnud neil häbi. See süüta-väsinud hääl, mis veel kaugemale redusse ei jõudnud roomata tagakiusava ilmaelu eest kui kurku, juba see kaitseta hingeline püüti tema kodus kinni ja pandi tööle, pandi laulma.

Pedagoogiline mõõt oli selle külast tulnud tumeda inimeselapsega paiguti rahul. Mida sisse pressiti, see immitses ka suu kaudu välja, nii et seda koguni nähti: see tah-

vel on igasuguste lolluste kirjutamiseks parajalt pehme ja parajalt kõva.

Aga see ei olnud mitte ikka nii. Mõnikord pidi kasvatamisemees nägema, kuidas selle pisikese, odavatesse riidelappidesse mähitud tombu hingehambad igasuguste protestide tegemiseks üksteise sisse puurisid. Need protestihambad sääl takuse särgi taga hirmutasid ja ärritasid seda laste pressimise vedru.

Ja see tüdinenud töötaja leidis tõbises õhus igal tunnil metsikut huvitust: teatud last piinata, otsekui pika külma oraga torkida. See oli selleks, et teised väriseksid ja lömitaksid vägeva elukutselise võimu ees, selleks, et nende püstikargavat kangekaelsust tükkideks raiuda ja maha matta ristteedele — hirmutuseks kõigile möödarändavatele.

Vihkamine teeb inimese uuesti nooreks. Sellega puhutakse elusüte pääle. Ja kooliõpetaja oli ükskord juba üks rõske meeleoluga mees.

Kõik kaaslased said aru, et seda kuube vaevati ja piinati, mille sisse pisikene, teravmõtteline ja kardetavtume esimese aasta külapoiss oli pugenud.

Kõik kenamate hingedega kaaslased kudusid selle lapse ümber kaastundmuse- ja kaitsevõrgu, mille siidiniite nende ühine vastane katki käristas. See võrguhävitaja tõmbas aga üksikud lõngad nagu terastraadid peo lihasse.

*

Pääle näruste laste tuli ka kooli kaitsevaim iga päev klassi. Ta tuli ainult hommikul, et laste palveid kuulda. Ja siis tuli ta jälle lõpul, et uhkelt nagu peremees tänu vastu võtta. Päeval ei teadnud keegi, kus see vaim ümber hulkus. Ta ilmus ainult siis, kui kõik vägisi vait pidid olema.

See ei olnud põlluhaldjas, sellest sai endine karjapoiss aru. Põlluhaldjas, kes inglid saadab kadunud sigu üles otsima, kes ise aga tore ja tooreski on, kui laps piinava igavuse pärast põlvedel ahastab. See juba nii nobeda kõnelemisega, nagu palvet loeti, rahul ei oleks.

Aga koolivaim ei võinud ka koduvaim olla, kes nii külakarjase kombel hääsüdamlikult rahul olles igal õhtul pärast supi puremist viisakuseta-puiselt laua juurde tuli toidutänu otsima. Lastele meeldis selle haldja rumal-

talumehelik ülesastumine. Nad tänasid teda supivedeliku eest ühes leivatükiga, mis kaasa kisti, ja kartuli eest, mis meeleheitlikult kausi põhjas uppus.

Koolivaim oli nähtavasti laste vastu palju kärsitum, oli salalik, kiitusearmastaja, suuresti närviline, teisi-sallimatu ja rängasti isemeelne. Elas vallalises põlves pool-perekondlikku elu, tungis igale poole kui pisielukas, oli väga äkilise vihaga, tigeda temperamendiga, tasus metsikult kätte ja pillas jälle heldust üleliia.

Kui poisikesele neid vaimusid sisse villiti ja enne lõpulikku seedimist ikka uut ja metsik-ogaramat pääle tuli, siis sai ta hinge sellekohane jaoskond nagu kõht pärast paastu täis. Ja nüüd hakkasid siiaajani rahulikud põlluja söögilauahaldjas sülitama ja tõbised rõhetised tulid alt üles.

Sündis jumalate väljaoksendamine, kus hing nagu merehaige magusast kiigutusest purju jääb või palju toitu tühjale südamele pööritusi teeb ja sisikonna iiveldama ajab.

Kõige selle järel suri haiglane põlluhaldjas ära, kui ta enese enne tühjaks oli sülitanud.

Lapse nälginud käsivarred ei suutnud aga metsikus agoonias rabelevat mõtet, kotkapoega, enam kinni pidada. See lendas vastu värvitud klaasi, mille taga vaim elas, lõi selle puruks — ja poisid nägid, et jumala koht oli tühi.

Ei olnud see poisil esimene kord kotkapoega lahti lasta: nii mõnigi kord oli see hirmus terava nokaga lind kasvatusemehe nägu lagastanud. Kuid see oli liig: jumala näo kallale asuda!

Nüüd lõi inimeste dresseerija kotkapoja lahtilaskjat nina pääle, suu pääle ja kõrvade pääle. Siis visati klopitud nahk tänavale surema.

*

Õngitseja — see oleks surma sümbol, õngitseja, kes iga kala jaoks oma sööta ja oma unda tarvitab isesuguste sisselaskmise ja väljatõmbamise viisidega.

Nüüd oli ta oma õnge poisikese isa poole heitnud.

Nii kaua veab osav õngemees hinge sööda järel, mõnikord näkkida lastes, kuni tühjakene enam ihusse teed tagasi ei leia. Siis jääb ihu igavalt-üksi kuhugi asemele, kus ju nii mitu korda on magatud ja unenägusid nähtud koolitatud pojast.

Leske veetakse kägiseva vankriga ja surnukeha kandjad kummardavad põrmukupitsate vahel, tuhnivad ja laulavad.

See hõiskamine ei ulata jumalate juurde, sest see on vaeste inimeste näljane ökitamine nende murest ja piinadest kulunud suuaukudest. See on vägivaldne vilistamine, kogemata saadud huilgamised, milledega lahkunut mälestatakse.

Oli ahastustki, südame ahastust selle kannatanud ja nälginud korjuse ümber.

Ainukene, kellele kõik need toimetused ükskõiksed ja madalad näisid, oli noorem poeg, kes hangunud liigutustega ainult vaatas ja vaatas. Kui keegi teda tõukas, siis ronis laps kõrvale ja muudkui vaatas ning vaatas.

Inimesed on juba üksteisele tundmata-võõrad nagu kaasiku kased omakeskel. Kõik unustatakse ära ajas ning ruumis. Lesk unustab ära ja peigmees unustab ära. Kuid laps mäletas oma isa.

Küsivate kuristiku-silmadega, närvilise peen-pehme hingega laps. Seesama madalate jalgadega poisi-rõss, kelle keha kasvamises nagu sihilikult kännides oma ja võõrast meelitas suurtesse mustamarja silmadesse vaatama, et siis ehmatada.

Fosfori igavesed tuled põlesid suure, rannakaljuliselt ettetungiva otsa kolualusel.

Laps pühkis rinda, aga jälle loivis mälestus, loivis õudselt, alasti, külmade loivadega.

*

Sündis teine ärapõgenemine metsade hõlma, sinna, kus sood ja mäed kokku saavad. Kadakate ja ümmarguste kivide juurde, metsainglite juurde.

Esimene metsaelu oli siis olnud, kui koolmeistri poolt häbistatud ja ärauuristatud lapsenahk alevi taga võsude all sügiseöö ududes ulpis.

Mitu päeva kulus siis energial ära, enne kui ta üles ärkas. Võib-olla oleks see paranemine, purustatud hinge tükkide kokkuliitmine veel kauemale veninud, kui suur ja selge mõistusega nälg asja ei oleks kiirendanud. Otse siis tuli ka kusagilt sõnnikusest kodust loll karjane ja avatles, meelitas, talutas lapse koju, isa surnukeha juurde.

Nüüd aga teine ärapõgenemine, kui unustaja ema ja va-

nem vend poisikest pääle matuste nutu vanale paigale tahtsid viia.

Pühitsetud ahastus kodus hakkas hingedest välja nõrguma, mälestuse jäljed mustuma. Igapäevaselt vannuti jälle ja käratseti, peksti pisikesi lapsi, neeti vaenlasi, häbistati vaeseid, kaetseti õnnelikke, põlati tõbiseid, lömitati rikaste ees ning himustati veel surnuidki armastusega petta.

Enne hommikut aga kargas poiss soode pääle mädanevale samblale kännivate kaskede vahele. Nende taga hädaldas ja oigas riisutud sarapuumets talve-eelses öös.

Ta vaatas nüüd läbi võsude ja igamoodi kõverate sarapuuoksade taevast. Taeva suured haledad silmad ei himusta ega manitse. Igavalt liiguvad taeva eesriided. Siis näed, kuidas mõnest kohast paigad lahti harguvad, siis näed, et nemadki on alatisest vee kandmisest tüdinenud. Aga taevas ei halasta, ja minna pole kuhugi. Kui vangide hoovijalutamine — nii need pilved taevaste kõverustes.

Abita lehtede mädanemine. Poisike ootab ja tahab nii kaua uhkelt vaikida, kuni ka tema ükskord nende surevatega ja surnutega siin tihedas rapikus kopitab ja lõhnab, et siis luituda halliks, kergeks ja läbipaistvaks kui kevadine leht. Kena kestakene jääks, mida keegi ei põlga. Tuuakse tubadesse ilusaks asjaks ja kingitakse igaveseks talismaniks.

Allpool on juba niisuguseid mureta-vereta lehti, mis lõpmata suudlustest maaga soojad, niisked ja väsinud on muldade magusate rindade joobnustavast loomisehimust.

Metsõunad on koduselt lehtede pääl. Ainult mõni rikutud, millest uss läbi on roomanud, poeb väiklaselt kollase lehe varju.

Igatahes ei ole need odavalt redusse jooksnud õunakesed ega pähkel, mida keegi ei ole himustanud, seda väärt, et inimeselaps end nende tarvitamiseks peaks alandama.

Uhked võivad igal pool nälga surra, ja kangelased pole kunagi midagi söönud.

Need on kollakad orava-nähmitsed, kes iga pähklikese üle odavalt kummardavad. Need on ka reostatud-räpased põõsalinnud, kes viisakuseta igaühe kõrvad täis kraaksuvad ja kes iga langeva tera ja vana väsinud putuka järele jooksevad.

Midagi on teada: siin odavaid pisikesi rajakesi ligidal

ei ole. Need hapud õunad või see üksik noore tammenässi tõru on selleks väga igavad, et ahnet inimest üle soo ja karjamaa siia avatleda teerajakesi tegema.

Või unustatud sarapuupõõsad: neid painutab ainult väelumi kevadistel suladel kuni närtsinud naadi pääni alla.

Mõni süütu-hälbiv loomamullikas: temagi ei tungi siia rapikusse, rägastikku, teades, et tal ju pisukesed sarved on ja lai mitte-kuhugi-mahtuv nina ning vähe ülemal kaks oksa-arga silma.

Tulgugi siis öösel ilmakurjust kartev hiline sügisesiil, tulgu ka usside lunastaja-mütt, kes vanemate pattude pärast enam külmanud maa sisse ei pääse, — oh et ta ligemal keskpäeval roomaks: siis juba mõtleksime oma ühistest hädadest, häbistustest, vaevadest.

Sest meie jääme ju mõlemad talveks maa pääle, võõraste tundmata põõsaste varju.

*

Ülekülaline otsimine. Igast talust peavad inimesed tulema: seda nõuab asjaolu patt ja pühadus. Ja nad tahavad teiseks päevaks hulluks nutnud emale arusaamata rõõmu teha.

Tundke, mis tähendab sügisepikkune ahastuseöö palakatel vingerdades ja padjapööri kastes! Valudeni kuulatamine õuedel, meeletu jooksmine ümberringi ja rabelevad värisemised ootamise janus!

Aga pääasi: inimestel oli aega. Välised tööd lõpetati igal pool enne seda huvitav-hirmutavat sündmust ära. Kõigil oli igav ja õudne. Ja nüüd korraga: otsimine metsas. Mõned värisesid nagu ärritatud kirgedes.

Nooremad ei pea kindlat korda ega kummarda iga põõsanuti kohal pisikese külma ja traatkõva surnukeha leidmiseks. Nooremad kaovad vahel ritta seatud karjast ära. Nende rindesi kõrvulised peavad palju nurisema, patuselt vanduma ja rohkem vaeva nägema, et midagi vahele ei jääks ja kohusetäitja süda rahul oleks.

Mis noori kõike unustada lubas, see oli alasti-kirglik sügisemets, meelitavad põõsad ja suured avatlevad heinaküünid.

*

Poisikene oli teisel päeval kätte saadud — suur sinine saaparaua ase juusteta otsaesisel. Laps oli sooäärsesse küüni jooksnud, kui otsijad teiselt poolt vastu sarapuurapikut rindesiga tulid ning järge kinni pidades äraandlikult huilgasid.

Tema aga teadis ja nägi, et siin juba need lapsejahilised maad olid sõtkunud, kui säärsaabastega läbi läksid ja tüdrukud ümber pöörasid. vett katsusid, siis kohevil seelikut ülepääsemise janus kergitasid.

Ta ju tundis, et siin rohi sõnnikujälgedega ära oli reostatud. Puges aga pärast ronimist kõige tühjema, kuid kinnisema seina murde ja laskis siis jalgadega teed tehes madalamale, virna vahele.

Nii odavalt juba püütakse! Paljaste kätega tahetakse peosse võtta, kuna isegi seda sülgavat oravat metsarähnikus sõrmede närimise pärast kardetakse.

Ühtki tapariista ei ole. Ka mitte püssiloksi, millega nüüd juba iga ogarapoolne metsmees oskab ümber käia. Parem siis juba videvikkudes veidi kummargil ronida, ja ahne metsavaht raiskaks ehk mõne haavli — ja ei teaks tema, kui põrgulik-tore on kirgede murdumise pöörus möllata ja viselda! Siis see vana tapja kohkuks valgeks, kollaseks ja halliks, jookseks õhtu varjude all eemale, eemale — ning ei tuleks kunagi enam jahile.

Vana laisk mõisapõllu adra tagumine härg, sulane, tahab aga juba puhata. Et mitte teiste inimeste ees piinelda, häbeneda, siis ta veab end aegamööda varjupoolse küüniotsani, et uniste heinte pääle rinnuli lasta, kuna kaks suurt odavat saabast kusagil murde varjudes ümber aelevad. Seda see inimene ju oskab.

Tema siis selle mustav-tõmmu muhu looja oligi, ja ainukene otsijate hulgas, kelle saabastest juba lapski oskas lugu pidada.

Ema aga jäi lolliks. Siin ei ole midagi iseäralikku. See on vana seadus. Isegi põllukivid teavad seda.

Meie aga ütleme: ema lahtiraputatud ajud läksid veel pöörasemalt segamini. Ja rahvas laulis: see on suguvõsa vimm.

Kuidas vana emast inimest vankril peeti, kuidas tema lahtised juuksed hobuse sõidul põrklesid . . . sääl, vennad,

ei ole midagi iseäralikku. Rahustuge, rahustuge, kõik on loomulik: see, et ta oskamatult seotud, lahti pääses, kui niinepaelad hargusid, nii hästi kui ka see, et ta koledasti, metsikult röökis, kui pooleldi ellu jäetud elajas...

Ta suu oli verine ja vaevavaht haudus ta suunurka, mis nii last janunevalt igavesti tüdimata ootas ja ootas...

Teda veeti aga — veeti, viidi ja sõideti — sõideti...

*

Kaks aruta inimest korraga — see on tülikas ja väga kulukas. On lihtsalt paha esimese ja viimase tee aegadel.

Padatumedune inetu muhk kadus lapse kämaras-energiliselt otsalt aegamööda ära. Kolletas nagu sügisene leht, rohetas kui suvine tiigivesi — ja siis pidid inimesed tunnistama, et iga jälg sellest imelik-huvitavast, aga ka raskest päevast oli kadunud.

Kui poisi koiku väikese aknaga kambri veeti, kus enne keegi magamise elamisi ei olnud teinud, siis tegi see lapsele odavat nalja. Kui aga uks väljaspoolt igal õhtul haaki pandi, siis ärritas see haagi langemise kolksatis poisi mõnikord tume-vihaseks, nii et mõned kevadepoolsed õhtud isegi koduseid inetuid-madalaid uksevahelisi võitlusi tõid.

Neid raskeid hoiatusi ja seda igal pool järelkäimist, seda ei suutnud see inimesepoeg kannatada.

Ja see oli vastik ning rumal: kõik tõendasid temale järele. On raske inimene olla, kes eluaeg nagu teisi õpetab. Ja siis igatseksid, et kõik sulle vastu hakkaksid, su mõtteid pisikesteks, ussisteks peaksid; ja siis on janu midagi hiiglalolli, midagi hiiglatarka, midagi meeletut ette võtta, midagi leida, mis sulle vastu haugub, vastu võitleb, midagi, mis vihastab ja väsitab.

On midagi õudset, rumalat: energiline, ilus, hää ja aus olla.

*

Õhkamised ja ahastused on ka kõige peenemas ja läikivamas kevadepühapäeva õhus, ainult inimene ei jaksa sellest aru saada. Siin on meil millegi kaetuga tegemist, millegagi, mis kiiskab, laulab ja naerab, aga kõhus kõlisevat nälga, rindade taga häbistusi varjab.

Roni kevadesse ja vaata, kuidas ta neid päikese naeratusi, seda värvide suminat, meeliärritavaid mõnususi ainult oma pisikese sünnitamisehimu pärast teeb. Või usud, narrikene, et kevadel kerge on närviliselt väriseda, alasti ilu su ees hoida, väsimuseni laulda ja tüdimuseni õitseda? Ta peab. Ja see on kõik.

Ja niisugusel päeval jooksis tema, jooksis. See oli nagu lahtipääsenud lendava lendamine — kui ta üle soomätaste otse läks. See oli barrikaadineitsi eksinud tormamine, mis ikka tumedama, tumedama poole tõmbab.

Poisikene tegi seda kõige lihtsamalt ja otse-tulisemalt. Vaja ainult see elupump ära väsitada, mida võõramas ja õudsemas paigas, seda parem. Metsikust liikumisetungist piinatud, langes laps juba esimesel päeval mitu korda maha. Mahajäänud energia jõudis jälle järele, ronis poisikese sisse, kiskus kõvera keha mullapinnalt üles ja sõitis pööraselt, seda tompu raputades, tõugates, kulutades.

Kui see tume Midagi jälle kord lapse püsti kiskus, siis oli öö ja ümberringi kõige võõram-huvitavam. Külm-uhke saladus ärritas ja meelitas jälle liikumise meeletust. Siin oli nii kangekaelselt vaba: haagi langemist polnud kuulda.

Aga see närune sääl sisikonnas, suus ja liigetes — tema juba olgu rahustamata, kuni kõik pidud peetud, kuni ööde huvituste uhketes mölludes kõik, mis tuksatab, ökitab ja laulab, hulluks on läinud ja ära sulanud.

Ta ei otsinud midagi, ja kevadel polegi midagi leida, mis väiklast söömist meelde tuletaks. See on saladuslik värisemine võõrastes paikades, see on unenäoline sügelemine, nagu pinnakeste torkiv puutumine. Ei ole midagi. Kõik läheb mööda. Kõik tundmata pigistused kehas, hõõgumine kurgus, rahutus igas soones. Vered on ärritatud, käratsevad ja pigistavad vastastikku. Lihased läksid omades asjades vähe kisklema, segavad teisi, lepivad aga siis jälle ühte.

Pole midagi iseäralikku. Ainult hää, et niisugune võõras-võõras ase ja nii paksud pikad kadakad rammusal savimullal. Keegi ei tule sind kõige ilusamate unenägude juures eksitama, ja häbelikud inglid loobivad taevast lillesid, lillesid... Jumalad isegi vaatavad eemale tõugatud vaheriiete varjult, naeratavad, teevad märkusi ning ootavad.

Midagi ei ole mõnusamat kui niisuguseid magusaid tuksatusi üle elada, niisugustele jõurikastele ringutustele

andumise all soojeneda. Ja kõik võtavad sind õnnistusega, ülistusega vastu, kummardavad, suudlevad, ujutavad kallistustega ja uputavad magusustega.

Ainukene hää — ära uppuda...

*

Sääl on lahjade hobuste karjamaa, kus savisel alusel lihavad kadakad kasvavad. Nende tume, meelitav oksadealune, nende mustav-ihaline kangekaelne kogu on nii pööraselt-energiline, nii et nagu lõvi tõmbesilmade ringis aeled, kui niisuguste täismahlaste kadakate ääres mõtled ja unistad. Ja siis imestad ja õhetad: kuidas ta ometi siin nii kasvada mõtles!

Need on võõrad karjamaad, võõrad kadakad ja tammed. Ümmargusi, nagu vähe tiineid mäekoljusid on siin. Need kergitavad oma kukaldel raskeid, rammusaid tüvesid, ja igal õhtul ning hommikul haudub mäekõhtu sinihall kevadine väeudu. Siin kaugetel mägedel poegivad öösiti kõrged emased hobused raskesti ja avalikult-varjamata, nagu korterita tööliste naised. Siin sulab ka õrn, tundeline lumi kevadel kõige varem, kuna energilised isased ussid siin väga varakult tumedaid hommikukirgesid kummardavad ja teenivad.

Siia oli hiljuti keegi võõras ja siiski omane tulnud. See oli nagu krooniks sellele tumedale, arusaamata elule selles kadakavaigust lõhnavas templis, kus kõik üht jumalat paluvad, sosistavad, ahmitsevad, neelavad ja himustavad. Temale tasandati ruumi: oli ju ka tema üks niisugustest. Ja niisuguseid peab kartma ja austama.

Ta on pisikene, uhke ja vihane. Põlgamisehimuline.

Ta on ka heroilisest nälgimisest väsinud.

*

Kusagil laia pae murrus on kedagi-midagi. Nähtavasti on siia keegi kunagi vihma eest varjule pugenud. Aga ju kolmel päeval pole enam sadanud.

Nägu on nii väga vesipae karva. Ainult paas on märksa kuivem, kuna ju tema alati märga lima naha kordade sees haudub.

Kõik on hanguv-tõsine ja kirgedeta-uhke. See kollaka leega igavene paas ja see, keda ta kaitseb. Kaitseb, et

kord tõmmule päikesele näidata, kuidas pisikesed valged ka ilma pesemata puhtalt pleekida oskavad. Natukehaaval ja tasakesi.

Nägemata ja tähele panemata tulevad vilud pehmed ronijad. Üks kõige puhtam, valgem ja energilisem neist jääb korraga mõtlema, kuulatab, tumedalt kaugusse vahtides, ja näeb, nagu viidaks eemal soode ääres lapse hinge ingliviisidega . . .

*

Mõistatuslik tume nädalapäev — nagu tuhat teisi samasuguseid: et ainult inimesele elu teha... Ja päevad on ju inimesele ilmaelu teinud. Ju peaks mõõtu olema.

Painduv ja seaduslikult veniv. Loomulik-arusaamatu — maine vältus tühises nähtuses. Ja lõpetuski piirab loomisevalu omadusi: meie ebausu pärast — suure pinna liikumist lapsikult austades. Et ei oleks niisugust alandlikku tähelepanemist inimeseelus — ja elu lapseusku ei oleks ka looduseseaduse kohta! Teeksime uhkelt inimesepäevad... Kui ajajumala kummardamine maha on maetud. —

Magusalt kestab see elupäev mõnikord, huvitav on siis, natukene kerget värinat... ja siis see tähtis ollusekene elumõõdu-puus on jälle meeletu tähtis, midagi suurt... ja vahest ka kõik-kõik. Sa suur ja saladuslik Kõik: piirideta vabade-vaba ainukene olemasolemine — vältus! Ja muud ei ole ju: sest ka inimene on vältuse tühine omadus...

Igapäevane närune neljapäev — külmade, eluta huvidega. Ei ole ju — kellele muud, kõrgemat, tarvis läheks. Ei ole ju! Kordub ja kordub... vana laul. Kuus päeva — ja jälle... kui tihti ja toreduseta! Kuus päeva: ja jälle...

Sõimunimi — neljapäev — nagu inimeseelu-nimi. Inimesemõte on madal-vaene: ei igal jumalal oma nime. Ja jumalad on ju meie nõdrale kehaehitusele kõik päevad — ja aasta, ning kuu. See ei ole imelik: nad on jumalad — nagu terve inimese eluavalduse muutus ainult jumalateusust on tingitud... Kui meil ei oleks jumala-usku... Siis ei oleks ka ühtegi inimest enam. Nagu veider on. Aga tema on esimeste Tõdede tundemärkidest, midagi tulevate sümbolite sünnitamisevõimest.

Kas siis surutud, odav aju iga pisikese elupäeva kohta oma isesugust nime ei tea? Päikese liigutuse jäljed on ju iga kord omauued: kordamine on juba võimatu. Nimeta

siis: neljapäev, kui sa, ökitav kogu, muud teha ei suuda ega oska! Sõima lugupidamisega ka oma pärast.

Igav peaks olema — ja tülitavad need pisikesed jõud, mis Aja loovad. Oleks siis niigi: ja teist päeva enam ei oleks. Ja esimese mõistusevalguse kiirel tuleks muudatuse avalduse soojus... Aga ta on — ka teine samasugune igav, hall ja rumal nädalapäev. Ja siis jälle neljapäev.

Kõik on inetu-nõrgad, neljapäevaga eesotsas. Ei ole jõudu vahelduseks — et päevade igav loodusekord suurepärane-segamini oleks. Ei pääseta kõrgele ja kaugele, ega jaksata päevade taha tungida... ajast läbi ja ette... ela kui narrikene väiklases, tühises neljapäevas — ja oota ning looda. Ning need mõlemad suured kurnavad tõved.

Tuleb uus neljapäev — niisama alatu ja inetu inimese jaoks. Niisama põhjatu-rumal kui iga ajajakukene. Nagu toobis, kus sind raputatakse. Nagu niidi otsas: ela aga neljapäev üle... Ei julgust ega tahtejõudu. Ära kunagi mäletada püüa, et Inimene olla võidakse. Ja sa ära oota-looda. Tulevikus ei ole midagi, sellepärast et ka tulevikku kellelgi ei ole. On ainult piirita-rumal olevik. Niisugune ajamõõt nagu neljapäev on juba sinu jaoks madal... Ja tunne sa tuhandete aastate mõtet! Päevad pakuvad sulle, orjale, eluvältust. Aastad olgu Meie oma — ja kõik see sisunev õhk nende sees. On põhjusi, miks jumal inimeseks sündis.

Uinutavad aga. Ei julge, ei suuda laulda neljapäevadele kõikidel teedel ja asemetel — surmalaulu... Ei taha matusekõnet veel ilmaelule pidada: natukene nagu haledust on pisikese langeva vastu. Laseme veel ujuda, hüpata, keksida, naerda. Nii on kodusem, lapsem. Ja jõudu oleks neljapäevast läbitungimiseks — päevade taha... kuid veel ei taha.

Kordub igavalt, kordub uniselt su neljapäev — ja veeretab prügid ududesse, viskab väsinud vahu kaldale, näitab varjatud mägedetagust, pilvede parempoolset külge — ning seda teeb Aeg.

Ainult tugevad näevad ja kuulevad...

Mujal pole midagi...

Ja siis, kui puhtad jumalad uue Aja on kudunud — ega siis inimeste igasid enam räbalate neljapäevadega ega haledate pühapäevadega ei mõõdeta.

Nii palju juba ettekujutamisvõimet on.

*

... «Kuule: vaata katlaalust — pane puid — kas põleb — kustub jälle.»

Tüdruk oli sõrmega kartuleid koorinud. Võid ju täna hommikul koortes tuhlite kõrva ei olnud: pole siis vaja viimast noatükki perekonna kadumisepaigast üles otsida ega ka laastust-puust pilpaid teha. Sellekohase puupilpaga on mõnikord üsna mõnus võid võtta, see on siis, kui niisugune tarberiist on osavalt valmistatud.

Keerutas ta alasti tuhlipoolt pääle kahekorra kooresegases piimakastes ümber — ja neelas siis väga ükskõikselt ja huvi tundmata sellekordse neelamisejao alla. Kausi kiviste, paiguti krohvita seinadega piiratud kaste liigutas ennast igal vähemal kokkupuutumisel võõraste sõrmedega, nende kartulikillukestega, kus nagu avatlemiseks sisuküljesse piimaauk oli uuristatud. Uuesti tulid paljastatud suutäied tundelist kastet kiusama, et siis pärast jälle rahulikumasse seisukorda vajuda. Isu vast hingitses tüdrukul kõdistavalt keelepäras — ja kui uus toitujanunev hoog vastujõuga parajasti valmis saamas oli — noomitas peremees teist korda lauaotsas:

«Sa jõuad süüa küll — vaata — pärast aga jälle — korista rongid alla!»

Teenija sai aru, et temale öeldi. Ka teised mõistsid seda. Isa liigutused olid ju sinnapoole kalduvad. Tumedad sulaselikud tundmused omas vastikuses ja põhjuseta allaheitmise sunnis lagunesid tundmata poolt kusagil päälkeha ümbruses laiali. Oli see rind, oli see aju või kael. Käsutuse etteheitva tooni pärast oli natukene paha tüdruku ammutambitud omatundmuses. Ja poolte jõududega keerav vastuhakkamise mõte kadus ta esimesel loomisepilgul kusagil kurgu ja suulae ligidal.

Peremehe sõnal on majas mingisugune tähendus. Nüüd ümmardaja jooksis, tõukles, kuna teesihil peatav seitsmeaastane poisikene hoolimatu tõuke läbi ümber pidi kukkuma. Poiss ronis, vajus mitteviisakalt oma söögiaegsele asemele tagasi, kuna ümmardaja paksude jalgadega süstates isesugust tüminat alt tühjal laudpõrandal tegi. Ja madal uks taganes vastu panemata oma neljakandilise augu kohalt eemale. Uks oli juba kui karjatav koer oma paigale lõmpsides langenud, kui kaastundlik ema puudutatud, mossis poisikest trööstis:

«Ta ikka niisugune läbemata, jõhker, ei vaata ette: viib või lapse ümber.»

Ja poisikese isu nagu oleks väiksest viisakuseta tõukest abi juurde saanud. —

Vanas roovialuses põles puu — ja õhud elasid häbenemata-avalikult koos, et tuld sünnitada. Selle «seadusliku» loomise-tegemise kohal talitasid kaks emase inimese töökätt nagu õnnistades, nagu lubades, et preestrita põleda võidakse...

Ja tüdruk lisab hõõguvale nähtusele paar toorest ronki veel juurde. Siis on lõbusam, seltsim ja soojem-valgem üheskoos põleda — tuhkadeks. Enne lühikeseealiseks söeks. Märjad olid need puud: rohitoored sarapuukepid. Aga nemad kuivavad enne — ja põlevad. Nagu ikka — nagu igal pool. Ja jälle peaks juurde lisama...

Kui lõpuks ka veel üks jämedam kasehalulõhk poolümmarguses kujus otsaga vastu tuletegevust tõugatakse, siis jäetakse meelega tüvepoolsem ots külma õhku: et pikemalt põleks, kui protestiks, kättetasumiseks peremehe noomiva juhatuse pääle. Seda juba suudetakse teha — teades, kuidas vanamees kõik jämedamad notid leivaahju jaoks terve aasta jooksul korjab — ja koldes peab ainult hagu, sarapuuvõsusid, kadakaid põletama ka õlletegemise päeval. On põlemine hästi järjes, elulises hoos hoitud, siis on kerge tulelille ka kõige lopsak-veerikkama võsuga sööta. See oleks kahju — kogemata mahajäänud tulehakatise halgu põlema panna. See oleks ka omalt kohalt natukene rumal mõistmata-pillav tegu.

Noored tapetud puuvõsud nagu ärkaksid uuesti ellu, kui neid tulisesse tuhka tõugatakse. Vindub ja vidiseb ka vihmane veritoores ronk. Mõni viskab ennast viimasel valusilmapilgul kuhugi eemale — ja sellepärast alatine valvamine inimeste poolt, et põlevad tukitükid eemale rädipurusse ei langeks.

Midagi magusat lõhna on põlevate noorte põõsaste kohal. Mitmed nutavad iseäralikult, haledasti vingudes. Nagu valu oleks — ja nagu oleks uhket, kisata kannatust palju... palju. Tahmased tukid laulavad veel nagu kogemata unest üles ärgates. Need helid ei ole tuttavad-kodanlised. Hääled ei ole vast tüdrukule arusaadavad — ega muile.

Võib aga olla, et tüdruk ometigi ka midagi mõistis ja sellestki targalt aru sai.

«Vihade»-katel venitab kõike, mis ülemal pool on — alla, aga üsna lolli-lihtsakujuline katlakoogu palju tunnud-kannud pulk hoiab tervet tõmbav-venitavat raskust oma kehaga üleval. Humalad keevad nurisedes-porisedes — igavesti kohisedes. Katla viha-vihane sisikond keerleb vääneldes omal asemel — ja paksud vihasupi lained naeratavad, irvitavad, ähvardavad roovialuse kõrbenud-musta kivilage, plekilist kevadetaevast sääl taga — ja kõige ligidamat katlakandepuud.

Heinaajaks tehakse uut taari. Ja nagu kogemata, teisi pettes — keedetakse ka õlut väsimuste-kordade kosutamiseks.

Tüdruk koristab veel sõrmedega ja kingaga tukkide põlemata otsi tuleaseme keskele. Siin ju pole kahklemisel aset — ümbermuutmine on kiire ja pääsemata-loomulik. Aga läbi ukselaudade — võib-olla: kaudu irevil pragusid poolpunnis kokkulükkamise kohal — hüppavad ettekotta perenaise pehmed, kodused ja julged-asjalikud sammud. Ta on läinud suppi tooma või viimaseid kartuli-kimmisid pisikese paja põhjast üles otsima. Ta on tulnud suppi tõstma. Jahusupiga ülevõõbatud, mustaks keenud puukulp langes tähtsalt, aga väsinult-lõpetades oma villapehmele hatulisele ninale. Ainult lühikene-tume kolksatus pajaga piiratud ruumis kuulutab vast mõnele tähendusrikkalt-tummalt sündmuse lõppu.

Taat on toas nobe sööma olnud. Kõige esimesena ringutab tema — käsi kukla taha pühapäevaselt kokku pannes. Ja ainult tema tohibki siin perekonnas ringutada: teistel, nagu lastel, ei ole seda lubatud. Ema ei taha nõnda jälle viisakuse pärast teha. Kõhida võivad kõik, ka aevastada, aga söögilaua juures pühalikult-tagasihoidlikult. Rõhetiste kohta ei ole iseäralikke seadusi, niisama ei tea ka luksumiste kohta midagi öelda. Soovitavad nemad ei ole — küll aga tähendavad iga kord midagi ette.

Isal oli ju kõige raskem ja sügavam lusikas. Tema pidas lugu niisugustest suurtest kõveratest koostadest. Ja puust pidi see olema: metalline põletada huuli vastuvõtvaid. Kas ta meelega niisugust omadust austas, nagu seda suur on, või oli see ainult puhas-külmavereline-tüse, tugevlihtne maitse. Ta ei olnud iseäranis kokkuhoidlik, väiklane-kitsi.

Ka sulane heidab õieti sagedasti, osavasti: ikka lusik üle poole, mõnikord triiktäis. Aga tema teeb-sööb mõnikord ka kuritahtlikult-tasudes. On juba niisugune poolrahutu mees.

Peremehelik-isalikult ringutab taat teist korda: on ju õlletegemise päev. See on nagu häämeele pärast, nagu näitelavaline lisa esimesele ringutusele. Nüüd ei panda käsi enam kukla taha, vaid hoopis vabamalt-hooletumalt lastakse neid mõõdukalt vajuda. Isegi midagi ilusat on siin. Ja nüüd saadab esimest inimese lahedusetegevust ka hääsüdameline, aga vähe otsitud-kunstlik haigutus. Siis laseb isa jälle kord lühidalt-kroonides ennast poolrõõtsakili lauaotsale. Nagu mõteldes, õnnistades vajub tema väärtuslik rind söögilauale. Ja niisugusel kombel söögi juures ennast üleval pidada tohib ainult jälle peremees, s. o. rõõtsakili olla. Teised peavad juba kirikuõhulisemalt olema. Ning emm on isegi etteheiteid sellepärast taadile teinud: et mitte suuri töökäppi küünarnukist saadik rennilauale ei toetaks. Söögilaud olla ka vana ja jalad koitanud.

Lõppemas hommiku soojenduse leem, nagu oleks tüdrukule roovi alla salamärki annud: nii liialdatud naisterahva kohta sammudega, harilikust käimise kiirusest väljaspool — veeres tütarlaps üle koja kivide ja määrdinud põranda kuivanud laudade söögilaua poole. Kõik oli nüüd juba lõppemas: kaste, kartuli-ribud, mis seemnest järele olid jäänud, ja jahusupp. Keegi ei tunnud kaastundmust halastada ega nähtud põhjust selle ülejätmiseks, mis olnud oli. Supisilm oli vesine — ja toiduraided kui vaesed inimesed, kes palju soovivad, kelledel vähe on.

Mispärast kõik nii oli? Väga austatud lugeja: ärge olge siinkohal uudishimulik!

Tüdruku kuuesabad olid ühetaolises tulemises nii koduselt vastu jämedaid sääri laksunud — ja sulane pidas seda meeles. Lihtsalt, osamata-topaselt, aga ka abita rahulolevalt suudles «alusevastane» pea kanda, pea natukene kõrgemal punetavat kooti. Tüdruk oli tuulikuhobust hommikul otsimas käinud, sellepärast ka soosse läinud. Jalad ligunesid märjaks, nendega ühes ka hommikused päternad, kuna savi-turba vesi sääremarjad veidi kindlaks julges määrida. Nüüd ehtis labajalga kabisel kirikuking — see oli ka pruudi-neljapäeva õhtune king. Inimesed on ju suured põhjuseta-abita ootajad...

Kuuehännad koterdasid — nagu meelitades, ärritades, meelde tuletades, ära salates. Ja valet oli sääl sees, ning teiste petmist. Omad kõlad, oma viisiga laulgi ei puudunud — seesugune laul, mis igal pool juba on. Midagi meelituseviisisugust oli... aga odav sulane ei saanud sellest aru ega mõistnud suudlemisel sünnitatud tumedast kahinast lugu pidada. Ta vast mõtles, et see kõik nii tüdruku oma pärast oli — et kuue mõistatuslik kõhin kaob...

Sulane venis põhjuseta-järsku tooli-pingilt üles tõustes roovi alla — vähemalt küll esiotsa sinnapoole. Enne surus ta lusika kodus-moodsalt sabapidi vastu jätistesse uppuvat lauda. Isa viivitas veel vähe, nagu mõista andes, et ta uudishimu külmalt-ärrituseta taltsutada oskab. Teised mingu juba avalikult-kohe vaatama: ta on nende loomudele nii rohkem kohane edevus. Peremees tahab ka oma pisikeses ringis, kus vahest ainult naine temast pooliti aru saab, valitsejalikult-tähtsalt liikuda ja toimetada. Kui ta ka hiilata ei saa, siis kiisata ometigi.

Ja küsib ta aga mõnikord, kui see võimalik näib olevat, vahele:

«Kas humalatel on vesi veel üle?»

«On soova õled laudilt alla toodud?»

Või:

«Olete meskit ka võtnud — on magus?»

Rennilaua koristamise järel ja selle ajalgi on suuremad perekonnainimesed igaüks omale poole roomanud. Üks leiab midagi nokitsemiseks-kokitsemiseks ligemalt, teine peab rohkem aega ja sammusid paraja tegemisekese otsimiseks ära raiskama. Täna puhas-argipäevalist tööd juba ei tehta. Niisama silitakse, ilustatakse, täiendatakse. Aetakse ääri pääle, keeratakse otsi kokku — nagu öeldi. Tüdruk läheb veskile kuulama-vaatama: on tangud lastud-tehtud. Ja sulane luuderdab muidu õlleloomise-töö ümber. Pidi küll õue püstandit narpima — põrsad käivad läbi, aga ega täna siis sundida ei tohita-taheta. On ju õlletegemise-päev. Püüab poiss siin, oma asjatundmist kogudes, peremeest siin ja sääl avitada, avaldab ka mõnikord oma tähtsaks peetud arvamist tegevuse liigutuste kohta, kuna teine suunurk nagu tasuküsimise sünnitamiseks tõuseb ja langeb. Vähemalt meeleoluline peaks see aitamise hind olema.

Eit korjab meskit — läbi õlenuustiku raba tagasi hoides. Saiadele ja naabrinaisele on teda tarvis, kuna vanamehe

juuresolekul lastele teda võtta võib. Niristab, solistab sääljuures tüdimata.

Hüüab aga:

«Oodake, lapsed, ärge õue jookske! Saame varsti. Ei saa nii kohe kätte: kange segane. Kivid keetvad veel.»

Ja peremees on täna nähtavasti hoopis lõbusam. Köhib vähem, nagu elaks tagasi — nooruse poole. Ja missugune punane jäme kael veel taadil: kui noorel mehel, kes õlenuustikuga enne kiriku minekut kaela üle on nühkinud. Muidu ikka alasti sooned, ära kudunenud, varisenud. Isegi võrdlemisi noorem eit pole abikaasa väsinud-lõpu joontes rahul olnud.

Kui tema, taat, jälle ukse lävele ilmub:

«Katsu nüüd, emm, on magus: rukkivõitu linnaksed — peaks olema . . . võta anna lastele.»

Ise aga hoiab häbelikult eemale, suuremeelselt kõrvale.

«Mis nüüd sellest saab,» ja muljub hääsüdamlikult kapa eide käte vahel kõrvust saadik meskisse.

Ja nõnda terve päev. Lapsed on tõrre ümber, kui neid veel pole puid katla alla panema sunnitud. Jäävad tüliks ette. Vähemad või langevad tuleasemele. Põletavad keeva veega ära.

Eit oma meskijahiga.

Ja soova tegemine on käes. Taat säeb oma käega, et jooks kinni ei jääks. Saaks aga virde jooksma juba kord. Siis on pool tööd tehtud.

Vihad peavad aga kaua keema. Kaks tundi ja rohkem. Ei tohita öelda, et vähe keedetud. Hakkab pähe niisugune, aga ihu haigeks ei tee.

Ja terve päeva.

Porsasid ei panda. Ja mispärast lollusi teha: ju humalad kasvasid.

Nõnda see neljapäev. Mekitavad. Inimeste meeleolu on hää. Ja see oleks elus kõik ja kõik.

Hää meel on — ja mõnel kerge, lõbus.

Päev aga kulub kui veskikivide vahel. Siis puudus veel natukene otsast — ja juba paistis päevahari, kuni see ka langes ja viimased pärastlõunased tunnid õhtu vastu võitlema jäid. Inimesed kõnnivad tubadest läbi, peatavad tuleaseme kohal ja koristavad mahajäänud tukke elavasse tulle. Ainult hommikune vaimustus on asja vastu kadunud. Lapsed hoiavad meelega eemale, et nii tule valvamise käsu eest pääseda.

Virret on. Hullu — läheb ikka magusamaks. Hakka või uuesti vihasid keetma. Ja naistel on hää meel, et niisugune magusavõitu õlu sündimas on. Kõik on proovinud: sulane, perenaine, tüdruk ja lapsed. Mõnda kutsuti, teine tuli uudishimulikult ise. Ka võõraid on käinud. Ja kes neid siia sel ajal juhatas.

Neljapäev. Ja kannuga on juurt käärima pandud. See on midagi nii armast elus, nõnda palju magusat-tähtsat mälestustes — kui neljapäev on ja õlu tehakse raske suvetöö ajaks. Saab ju väsimuse pääle... ja muidu ei suuda läbi saada: nõrkeme. Jääme purulahjaks — ja armukest oodata ei ole. Peame juba kord nõnda leotama, et hing uimaseks läheks. Ja siis on töö kergem, kodused armsamad.

Päevast on viimased pügalad järele jäänud. Otsakene roidunud mõõdust on nagu kuristikku langemisel. See on abita-vali kadumiseseadus. Sellest saadakse valesti aru.

Kusagil jämeda takuriide all käärib midagi. Vahtu on ja ülespuhutud kerget kobrut. Peremees astub nüüd väga tähtsalt, tähendusrikkalt. Ja tema moodihaigutused on luulelisemad, täis rahulolemist. Huvituse asemel nähakse juba mingisugust tööd.

Tüdruk on juba ammugi veski poolt tagasi jõudnud. Ja tangud olid lastud, missugusel teatel perelaupäeva kohta mitte väikene väärtus ei ole. Täna jäi temale pool päeva teenripäevaks. Jõuti midagi ära pesta ja lähemaks pühapäevaks kaua oodanud jakk ära triikida. Ka kaelakrae, ta ainukene sellesugune, võis sooja laenatud triikmasinat näha. Aga peaks pühapäeval mitte sadama. Templiteel astuks õige julgelt, teades, et ka krae on ja kirikukingad...

Pooleldi pühapäev ta — täna. Nagu midagi puhkamisetaolist teiste väga äripäevade keskel. Kui nüüd tüdruk üle toa tahab minna ja kui ta põhjuseta-meelega läheb — siis on riiete kahin juba peenem, saladusrikkam. Viis ja laul nagu oleksid muutunud. Sulane kuuleb seda... ta saab sellest ka omamoodi mehelikult aru. Ta näeb avalikku kutsumist ja häbita edevust. Ta näeb temale tundmata inimest — tüdrukut... Ja on rinnust ärritatud-segane, kuna pää on otsiv-raske ja lapselik-ootav.

See oli sellesama talu sulane.

Üle õla vaatab lahkuv neljapäev tagasi inimeste-laste ja laps-inimeste pääle. Ühesuguselt haletseb ta kõiki — ja

irvitab. Päev teab kõik ja tunneb kõik: temal ei ole inimeste väikluse kohta kadedust.

Nüüd ta juba vaarudes kokku langema hakkab — see tudisev, vana päevamõõt. Päevavaremetel, halli tuhaaseme kohal närivad ja naeravad odavad öövarjud, et parajal ajal aurava surnukeha pääle langeda. Ja neljapäev ei suuda enam üles tõusta, kui juba pimeduse pisielukad ta töörikka kere ridades matavad. Ülestõusmine on võimatu — võimatu. Päeva suvesale ja kevadiselt painduv soe keha jääb täiesti millegi uue, tumeda ja tundmata nähtuse alla.

Aga Hävituse ajal ja langemises oli palju huvitavaid langemise, ülestõusmise, suremise ja sündimise pilte. Neid elas lõppenud päev üle — neid nägi ka praegu väljahautud öö.

Ja need olid elupildid, kus inimese hing laulis, kus paisunud süda nuttis, valgustatud ajud hävitasid ja soe veri kasvatas...

See oli ainukene pidu, öö- ja päevapüha.

Midagi sügav-tumedat ühest jõust vehib päevavalguse kustutamises ja hästi lõhnav soojuse langemine õnnistab hääsüdamlikult võõraste hingi. Öö on omal värskel asemel uhke ja tõsine, kusagil on paar vesiseid silmi... ja juba kogunevad jõud sünnitamisteks ja hävitämisteks, kirgedeks ja nõrkusteks.

Öö tumeduses on päev ja kõik. Siis ta, noorusest tiine tumedus, vajub oma paigale — ja õhkab. Siis näritakse ja naerdakse, neetakse ja õnnistatakse. Ei mitte tühise inimese pärast...

Kaugel ja ligidal...

Meestele vastuminek

*

Juba paari nädala eest oli kojutulemise teatekiri vastusõidu aja kindlaks määranud. Nagu elav ja teistest lahutatult seisis see päev ajus, kalendris ja ka südames. Nimelt oli teada, missugusel sügiseööl aurulaev väsinud mehed kaldale pidi kandma. Naised ja noorikud, s. o. mehenaised, kelledel veel esimest last ei ole olnud, — nemad võtnud viimase kirja otse ahnelt suudeldes vastu, häämeele all natuke üleihuliselt värisedes. Ja päevadepikkune ooteaeg näis tüütav-magus, ühtlasi tume-kõdistav segane. Kusagil ajalindil oli ju nagu küünlatuli — üks momentide kogu teatud pikkuses.

Jõuti tähendatud tundide eelpäevani ära elada. Nagu oma jõuga, vägisi elati see aeg läbi. Näis, kui oleks eelpäev tõesti ootaja pärast, ta jõu ja tahte pärast enne oma aega ette tulnud.

Ja siis on ju tuttav kolmekümnes september, kui oma kuupäev, nii et mihklipäeval kodunt teele peab liikuma. Siis tuleb aurulaev Puiste sadamasse — ning pääasi, mehed tulevad... mehed! Siis on hää teele minna, teel olla, mõnus on isegi sügiseööl külmetada, ei taha nagu paksemat riiet ümber panna... Nii tume soojus on kusagil, võtaks veelgi vähemaks riideid, üsna paljaks, poolalasti... ja ikka oleks veel hauduv-soe, tumed värinad, mõistatuslikud tõmmetused keha ümber, ihu sees ja pääl. Terve sõiduöö oleks uneta, ja veel ühe öö ja veel ühe öö, otsiks nagu kannatust, nagu ihukõrgust vaeva — nagu lapsepõlveline magus ema peksmine tuleb meelde. Ja nagu tahaksid nüüd, et paljale ihule löödaks, esiti puuga, siis vitsaga ja jälle kepiga, millel jämedad näsad küljes. Ja ikka seisaksid veel ees ja ei lähe eemale, ja ikka tahaksid veel, et sind pekstaks jalgade pääle nende pikkuses... Kui aga nemad, noorte naiste ja noorikute mehed, liginemas on — kui nemad aga tulevad selle laevaga: et mingi-

suguseid takistusi sääl ja mere pääl ei oleks! Ja et ta kord juba tuleks!

Täna hommikul tahaks noorik ise rattad ära võida, täna hommikul tahab väljamineja kõike harilikkust unustades hobuse ette rakendada, nii tööhimuline on terve lahja töölise sügiseihu. Ja nii julge iga närv, iga veretilk pressib, muskel himustab. Lapski võiks nutma jääda, äratüüdanud poeg karjugu — nemad on juba odavate tingimuste pärast. Tema ema võib vaigistada: pärast saavad mõlemad juba kannatuste tasuks saia — ja mis veel rohkem: oma isa näha.

Mehe järele, isa tooma läheb noor ema, kes kui inimene elutingimuste pärast olude saatusel teise inimese võõrutatud lesk peab olema... Kirglikud, täis tumedat elusunni läbitungimist on niisuguse naise silmad täna hommikul. Nagu kinnihoitud loom, nagu seotud, kes liikuda tahaks. Asemeõled ei rahusta teda, iga mõtlemine teeb ärritatuks. Kui häbitundmist ei oleks, hakkaks juba esimese vastutulija võõra ümbert nii tugevasti kinni, hoiaks, kuni viimaks mõlemad nälga surevad. Ja siis oleks kaua nii alasti suure tee ääres, igaüks näeks, torgiks kepiga — ning keegi ei lubaks ära viia... See on elutingimuste surnukeha... ja see peab tondiks ilma jääma.

*

Käoküla ei olnud väikene. Sääl elavad noored ja vanad inimesed — ja mitmed nälgivad. Sääl asuvad ka sead ja koerad, haigused inimeste ning loomade tarvis — sääl asub ka ülekülaline odav ilmaelu ja elab kannatus kurja vihkamisega abielu. Kuna inetu kadedus leivaneelu all igavesti lapsesünnitamise kallal töötab.

Nälga on sääl külas, ääretut tungide tõusu ja langemist. Igapäevased elunähtuste vahetused. Elumõte.

Kümnete kaupa mitmeli korrali veetakse noorimehi kevadel-kevadetel võõrastele paikadele — neid kistakse kodust lahti tööpuuduse pärast ja maapuuduse pärast. Sa näed, kuidas töömehe igavesti janunevad silmad on kurvad, kui oma noor naine ta kevadel üle läve pori pääle tõukab. On tundmus sarnane, sel kes eemal on, kui pekstaks haigete jalgadega lahjat kevadenälja lehma, kui ta kõige pehmemas mädamülkas maha on jäänud — sääl, kus kurgegi pääl ei kanna. Ja naise selja taha tulevad ka

tigedad idioot-lapsed, kes haiget isa õues pori pääl vana pastlaga viskavad: et emale abiks olla. Ja näljane lastevanem, oma takusärki jalgade ümber kohendades, tõukab käpad sügavasse õueläku sisse, et igavesti kõike põlates üles tõusta ja elusalt soo leoaugus end ära uputada...

Või jookseb elusalt... et esimesel kohal, kus ta enam teistele silma ei paista, omad sooned paistetuseni ära venitada ja neist siis elukandlele keeli teha vesise alusega metsa taga. Nende keelte pääl mängiks kollane nahk elulaulu näljast, põlgamisest ja vihkamisest...

Või veeretab ennast lähedale künka taha. Siin tehakse muskli üksikutest pindadest suur sari ja sõelutakse terve elu läbi...

Ja veab ennast mahalangenud loomalauta pinu taga. Siin keedaks vere, iseäranis ajuvere suureks seebiks, et sellest igavesti, ära tüdinemata ikka ja jälle uusi seebimullisid teha... ja kirjud vullid haisutaksid õhu ära, kuid nina ei ole enam kusagil...

Sääl eemal võõras õhus nagu meelitaks keegi kihvtine kuju, kes inimest näljaga ära lepitada tahab... Ja mehed teavad, et see kuju kondine on, luine avalik tüdruk, kes oma magadiskambris sind pärast abielu elamist kurja haigusega ära kihvtitab. Külgehakkava haiguse saab noor poiss võõra südameta tasuja käest... Poiss läheb teine kord, kolmas kord ja niikaua kui suudab, et veel enam ennast reostada, et nii täielikku langemist lähendada...

Ei reisita kevadel välja tööd otsima, ei reisita. Kistakse, sunnitakse, ähvardatakse, tõugatakse, tuubitakse... See ei ole omatahtmise liikumine. Inimene ise on eemal, kodunt ära, aga ta töömees aetakse roosaga kusagilt, ei tea kelle korterist, välja. See väljaminek on niisugune, kui läheks laps oma peksmise jaoks nuhtlemisehaga tooma või nagu looma maiusega varju alla meelitatakse, et teda siin ära kohitseda. See on peaaegu nii. —

Kes see toores tõukaja, jõukohitseja, koduõnne lõhkuja, naise naerja, vanema tütre häbistaja, vanaisa teotaja on — ära küsi seda! Ta jätab inimese voodiõle leseks — ja mehed suremata ahtraks. Ja niisugustest teadmistest oleks juba küll-küll.

Aga ta irvitab, ähvardab... teotab... see vaevaelu. Elu-energia.

*

Käoküla oli pooleldi alles ärkamisel, kui inimesekujud mõnedes õuedes liikuma hakkasid. Sügisehommik täis halli limavat udu, sügisehommik higipisaratega leotatud maal, mis nüüd öösel, koiduajal, nagu millegi meeldetuletuseks kaste nime all väljapoole tulid. Nemad ei seisnud maamullas, need ristimata ülekohtu ja ilmasüüta laste pisarad, noorte tüdrukute häbipisarad, naiste igatsuste ja puuduste pisarad. Öösel, kui kõik ära väsis, siis vedas ristimata pisar ennast maa vaevakerele, et nutjaid vihkama ärritada, kättetasumisele kutsuda. Puudus ainult veel, et need mahamatmata nututilgad luulelise luu kombel ei kaeba, niisuguse surnuluu viisil, mis kusagil mäe all liiva pääl vahtu otsast välja immitseb ja iniseb, oigab... mahamatjat otsides.

Ka pisarad ootavad igavesti oma mahamatjat...

Alles siis, kui päike on üles tõusnud öösuremisest, kui ta kogu üheksainsaks suureks, määratuks liikumisesoojuseks on muutunud, alles siis tõmbab see tuleõhk rahutud pisarad oma keevasse südamesse...

Ja vilugi on sügisehommik. Ning rumal-hall. Inimesed piinavad ilaste pätakatega ja surnukülmade jalgadega teede kohtadel mõistuseta ilmapõrandat. Öö osakaupa lahkumine avaldub igal pool.

Inimesed käivad õues, köhivad, uksed lõmpsivad, toas pühitakse varbad vana särgikaltsuga puhtaks või tõmmatakse õuesopaseid taldu natukene tugevamalt ja iseäralikult mööda põrandat, et ilget tundmust, mida külm hommikupori varvaste ümber sünnitab, hingest välja hõõruda. Inimesed teevad harilikke hommikusi unele järgnevaid toimetusi ja peavad ennast sääljuures üsna koduselt üleval.

Kasukas inimesekogu liigub sopase õue ringis. Kujuta ja mitmel korral ka kitsas paistab hooviruum olevat. Liikujast ei saa hästi aru: ta võib meesterahvas, aga ka meesterahva üleriidega naisterahvas olla. Pää küljest paistavad selja tagant ainult mustad juuksed, nagu naisel, kui tõve järel juuksed välja langesid, või jälle pikkade juustega vanamees. Mõni kannab külas niisuguseid. Niikaua see inimesekogu painutab, kummardab, niikaua ta tilkuva kase all teeb lapseliigutusi, kuni raudigedega vanker pühkmehunnikule on tõmmatud. Vaheliku all on pime ja kitsas määrimisetööd toimetada. Päälegi on agarikus ka sigade pesa, kuna need loomad paha ilma hommikul isegi

tigedad on — vähemalt küll vanad nende karjas. Puruase, mida ka pühkmete avaldamise kohaks pruugitakse, on küllalt nõnda suur, et neli ratast vabalt seista saavad, kuna aisadele sopa pärast puulombid otsa alla tõugatakse.

Inimesed jooksevad, kannavad leivakotti, viskavad selleks täistopitud heinakessi maha laudapoole söödi laeaugu alla. Inimesed nuuskavad, köhivad ja vaatlevad tähtsalt, perekondlikult koduselt või reisimehelikult. Inimesed meelitavad lapsi. Näha on peaaegu terve perekond.

Vankriaisad nägisevad... et hobust vahele tõugata — kistakse laiali. Hobune on sääl, igavesti vaikiv ja täisrahulik lapse kui vana vastu. Inimesed kõnelevad midagi õige targalt, nõuandmise toonis, edevalt. Metsikut uudishimu on. Ja tegevuse tähtsuse arusaamist. Veel kõnelevad inimesed. Ja kaovad siis — hobune ka vankriga.

Inimesed ei kõnele enam, ei vaata ka tühja välja pääle, kus enam kedagi näha ei ole.

Õues on ainult loomad.

*

Külast läbi on kõrva-maantee tehtud. Nii et kõik elanikud kuulata võiksid, kui keegi tundmata või tuttav hobusemees sõidab. Selle võimaluse poolest on niisiis kõik küla inimesed üksteisele sarnased. Ainult siis vast saab teeääre elanik rohkem näha-kuulda, kui teed pahad, kui vanker rööpas ujub ja veoloom oma jälgede kohal lonib. Ja kui saksad kelladega mööda maanteed sõidavad, siis on peaaegu alati väljaspoolt vaadates inimese pääpooli läbi tahmaste ruutude näha. Süsimustad klaasiraamid võivad aga vaevalt kaks kuni kolm lapsepääd oma laotusesse võtta. —

Meestele vastumineku päev oli peaaegu tervele külale natukene ka huvitav. Kevadel oli siit külast kaheksateistkümmend läinud, kuna kolm talvelist viinavabrikutest ka veel juurde olid läinud — nagu kirjad kõnelesid. Teada, et siis tööd on, kui juba suvel veel juurde võeti. Ning töö järele saadakse ka palka. Ainus tumedam paik: kas nad mitte palju ära ei ole joonud, tüdrukutele kompvekke ostnud, muidu hullude kohtade pääl ära raisanud.

Mitte põhjuseta ei varunud vanaeit ennast nii vara värava taha sigadele etteheiteid tegema, mitte kogemata

ei tulnud täna hommikul, hariliku nähtuse vastaselt, vanem tütar karjase villakingituse lambaid teatud kohale saatma. Kõik tahaksid õnnelikud isenägijad olla, kuidas ja kunas vastulised läksid, mis kellelgi noorikul üle oli, kes ilma hobuseta kelle hobust tarvitas, missuguses järjekorras vastuminejad kodust välja sõitsid, õigem missuguses korras neid teepöörakutel nähti ja missugune perekonnaliige töölt tulijale vastu võis minna. See oli kõik väga tähtis mahajääjatele, et hommikul korjatud materjaliga päeva üle ajudes mängida.

Iseäralikku lõbu sünnitas teadmine: kes vastu läheb. Sellest saadi mitugi järeldust täisvalmis. Kuidas «nende» omavaheline olek on. Kas noorem vend tahab mütsi, poevesti, särgiriiet või koguni vana silinder-uuri. Ootab õde vist tänavu jälle suurrätikut, vähemalt niisugust suurt «karmet», või veel ülikonnasuurust parhiriide tükki sinise põhjaga. Tahab või koguni abiootaja isa poja või naisega-poja vastutulekut proovida, ta heldust purjus pää puhul oma kasuks pruukida. — Seda kõike võidi järeldada Puiste sõitja isiku järele.

Neid nimetati harilikult saadikuteks kevadel ja vastulisteks sügisel. Minekupäev oli selle töömeeste liigi ärarändamisel nagu matus, kuna kojutulekukord mitmeti pulmi meelde tuletas. Äraminemine kevadel täismatuse moodi oligi: seesama ülestõusmise lootus, seesama rahulolemine, et hädaorust nagu ära pääsenud on. Ainult emaarmastuse vastu haledusetundmus.

Kõik said meeste tulekust ühteviisi aru. Teati, kes vastu palunud oli, see pidi ka tulema. Ilma vaadati: et tormi ei oleks. Õieti küll vastu ei palutud, see oli midagi nõudmise ja ettepaneku vahelist. Nagu rikas mees vaesemat oma tööle läheks küsima.

Ainukene tumedam tükk kõiges selles loos ja ootuses oli teadmatus, kui palju raha on. Niisugune mitteteadmine on ainuke udune ring inimeselooma ümber. Varanduse abil tahetakse igapäevast tühjust saladuslikumaks teha, huvitavamaks muuta.

Ja isad õhkasid jumala poole: et pojad end täis ei jooks, heldusega väga palju ostma ei hakkaks — ja viimaks ennast varastada ei laseks. Eit jäi harilikkudel käikudel mõnikord nagu mõtlema, jahmatas siis ja läks jälle edasi, kuna tütar taarikannu, poolpühapäeva kuju tähele panemata jättes, nii puhtaks pesi, kui ei kunagi enne. Nüüd

pidi see igavene lauaehe õlle vastuvõtmiseks ette valmistatud olema. Ja koduõllega võõrustamist peeti nagu mõneks sakramendiks.

Ammugi, vast tunni-paari eest kadus viimane vastuline, Käida peremees, kes meelega ennast kõige viimseks oli hoidnud, et teel mitte ilmaasjata kulusid ei tuleks, et naised mitte viinapoe ees meeldetuletamiseks ta pääle imelikult ei vaataks.

Nüüd tulid ja läksid jälle ainult võõrad inimesed, linnalised, suvilised ja mihklilaadalised.

*

Terve tee kuni sadamani on väga igav. Teeääred ilma vähemagi huvituseta. Soo ja karjamaa, karjamaa ja soo ning natukene niisket metsa rippuvate kaseoksadega üle kasimata-ropu tee. Kuna igavesti vesine ja külm haavakoor midagi kibedat, nagu ninatubakat, ümbruse õhku on puistanud. Ja siis vaatad, kuidas viltuvajunud maanteed mööda nagu viimast korda üle laguneva jää pääsed, ja peksad hobust mõtlemata, et kuivemale künkale pääseda. Kui hallitanud koopast välja tulles, kus pimedas midagi tundmata vedelikku oli.

Nagu takuheietest palistatud kolmekeine niiepael on linahall savimaantee üle mitme versta pikkuse soo visatud. Parandamata, sirgu tõmbamata magab laiakas pael, kord võnkudes, siis jälle pikema maa päält kogemata sirgelt. Mõnes kohas on teine teeäär viltu tambitud, ja siinkohal tunneb sõitja ennast olevat nagu kitsa jõevene pääl. Siis paistab, nagu oleks eemal juba paela lipsakas, orajas ots — ja ainult hobuse jalad käiksid veel tee pääl, kuna mõlemad rattapaarid juba liivaga läbileotatud turbal veerevad. See on: nemad ei veere, vaid ronivad, võimetult ronivad.

Suuremad ja vähemad vesiliivas üles kasvanud, väga alasti kivid hakkavad ka oma tülitamisekordasid pääle, et teisel aastal, nagu pärast läbikatsumist juureni kahvatanult soovees vedelda ei miski otstarbeks. Et veereda, kui sõtkumine möödas ja uued asemele pannakse...

Jälle on vaheaeg, kuid siis tilgub ja tilgub, nagu tuleks mitmenädalane kaste kuhugi sisse pääsemata tagasi. Mõni jõukam tilk kui kustunud meteoor kujuneb ilmatu pikaks, igavaks ja märjaks veejäljeks. Siis tuleb jälle suurenda-

tud jõuga tuulehoog, viib mahalangemise päält veel nutused piisad tundmata võõrasse paika.

Igav on ja tumerõske kusagil särgi taga. Tahad kuhugi jõuda, aga liikumisel kiirust ei ole, nagu unenäos, nagu sõjapildil. Vaadelda pole midagi. Ja soos igavesti avalikud turbaaugud, ahjuturba tükid nagu soldatite leivad üksteise pääl. Vesi on sopilises, aga ka kindelnurkadega soomätta augus. Teisel pool kõrgema nuka otsas on paar vettinud-rasket tõmmu-kollast maakivi alumise kehapoolega maa sees odava tähenduse pärast. Kuna mõni sugemata põõsas nagu kõige korratum hõrehabe tee äärde nii ligidale tuleb, et päris roniv ja puhas-loniv aisade täide nagu elavaks saab, mida kõrvade närvilisest liikumisest tähele võib panna. Põõsad on kui uudishimulikud jänesed, nagu räpased külalapsed, kes võõra läbiminekul metsiku uudishimuga ahnelt silmitsevad ja kardavad. Põõsas ei ole midagi. Ja lähemast järvest kaasaveetud veehakk teeb tuule juhatusel akrobaatilisi liigutusi, nagu äraostetud poisikene juudi käes.

Tilgub ja niriseb.

Ja eemal paistab kõrts.

*

Vastulisi oli ülepää kaheksa. Viis vankrit oli teerongis, kuna kaks ees ära olid tulnud ja üks jõudis suure hulga enne täielikku seisakut kätte saada. Selle üle arutati, kus veel üks on, kes ometi kindlasti tulla oli lubanud. Missugune takistus pidi tal olema.

Loomi ei aetudki otse kõrtsi ette, vaid jäeti kõrtsi otsa, kartuliaia äärde ja kaks koguni veel poe ette posti külge. Kaupmees oli meelega niisugused postid pannud — oma kasude pärast.

Hobuseinimeste salgas oli tervelt neli noort naist, üks veel koguni ilma esimese lapseta. Teised olid õed, vennad või isad. Ühte noorikut oodati siin: saab inimeste seltsis ühte teed ühisem minna. Sügisene päev juba üle poole. Päike hakkab alla käima. Varsti loomajoodu aeg käes.

Aga sadu ei taha vaikida. Nõriseb.

Ootamata ronivad noored naised üle pulkadega vankriserva, kus istudes mõned nagu voodi õlgede vahele on vajunud. Mõned ongi seda nägu, nagu oleks imevate laste

juures paar nädalat kitsas raiskuläinud õhuga tagakambris seisnud. Üsna inetumad. Vihm on näo lahjad tööpaled ja alati igatseva suu pooleldi ära pesnud. See on ainult märjaks tegemine, kus higivesitilk nagu parajat silmapilku ootab, et nägemata alla joosta.

Kurvalt allavajunud leivamokad on ka siis haledad, kui loomuvastane naer ilmub. Ja need igavesti otsivad mõttesilmad täis lootuseta tungisid.

Mitmed on väga kirglik-lohakalt riides. Mingisuguse odava, ereda rätiga kaetud juustes on palju häbemata roppe mõtteid. Nad vaatavad üksteise pääle... ja siis ka riideid ja rätikut. Ainult inimene ise ei huvita. Ühel kirepeene näoga, kaua lesk olnud naisel on vanad viltuvajunud kingad. Ta jalad on ka iseäralikult väljahoidvate otsadega. Ja kõikidel on kas katkised, paigatud või meesterahva paksust ühipidi nahast tehtud kamassid. Ühel paistis hooletumalt meelde tulemata üle vankritiiva lasetades punase- ja hallivöödiline sukk, mis ilma säärepaelata punase, vähe läikiva «kadakaveo» jala ümber oli lonti vajunud. Nähtavasti oli võrdlemisi lühikene ja lai sukk jämedate varrastega ja nimelt «kõhualuse» villadest kootud.

Nemad parandavad nüüd kõrtsi otsas üsna võõraste inimeste seas riiete seisu. Väljaveninud aluskuub kistakse vägisi kõrgemale, sääljuures üsna koduselt toimetades. Ripnev seeliku-«vastane» kõksatakse lihtsalt ära. Mis sellest, et niisuguse vähe kultiveeritud käristamise juures enne kinniolev vastane ka paari sõrme pikkuselt lahti tuleb. Ka tõmmatakse külmalt seegi ära ja lastakse üles kistud kuuehänd oma paigale langeda. Niisama võib ka kuueauguesist klanida, lühikeseks jäänud kõrti õige apsakalt-avalikult allapoole kiskuda ja, nagu haige koha päält eemale hoitud riie, ka töllis ja kongis märga koduste lõimedega kuube voltidesse korraldada.

Inimesed aga söövad kannikat, põrsajalga ja keedetud, traaniliseks läinud kevadist ahvenat. Täna on ju mihklipäev — ja liha nähakse esimest korda pärast viimast nägemist. See viimane nägemine oli mitmel lihavõtte viimasel pühal. Ja nüüd on kõik kaasa võetud, mis võtta oli: täna ju mehed tulevad, ja teel juba tarvis pidustada. Peaaegu igaüks on ka lähkri, kes kolme-, kes viietoobilise, kaasa võtnud, ja see lähker on koduõlut täis. Enne lahti ei tehta, üles ei võeta, et mitte loksuma panna. Ja et õlu

mitte ära ei koltuks, nagu ka sellepärast, et siis igaühele andma peab.

Hobuseid palju ei söödeta: pole sõita ega lüüa saanud. Päälegi saavad nemad kusagil eespool jälle, kui üle liivase karjamaa on sõidetud. Või mida veel oodata. Õhtu peagi käes: võib-olla ongi laev juba all. Ja siis ei näe, kuidas rohelised tuled masti tõmmatakse, siis ei näe, kuidas nemad, suured ja väärtuslikud, veopaati astuvad. Tunneks juba eemalt oma ära, enne kui kaldale jõuavad. Näeks tema reisikotti ja aimaks tema raha ligidust. See oleks nii hää inimesega tegemist teha, inimesega, kellel arvatavasti — raha on.

Puhkamisest on loomadele küll. Inimesed istuvad ju alati. Ja nende luud-liikmed ei ole ka enam nii väsinud nagu raske töö inimesel, kui ta tambitud tööihuga vähe puhkama peaks jääma. Veri on natuke surnud, tõbised sooned kui nardlasi täis. Uuesti istutakse heinte sisse, punaseruudulise hobuseriidelise vankriteki pääle. Need heinad olid valitud — kõige peenemad.

Heinad koristatakse viimse kõrreni ära, telkarihm seotakse parajaks — ja mõned liiguvad juba. Mitmesõnalise iiveldamise pääle on keegi naine siiski teistest kõige ette ajanud, ju siis tema loom «ees läheb». Ainukene «isa» teiste hulgas on meelega teelemineku ettevalmistustega nii hiljaks jäänud. Ta viivitas harilike toimetustega, et ta mitte edaspidisel teel, mis parem-liivane oli, ei oleks teiste vahel sõitma sunnitud, kus noored inimesed arvatavasti loomade liikumist kiirendavad. Ta teab ju, kuidas hädalised naisterahvad ruttavad. Aga ta teadis ka sel viisil tuntavatest noorte pilkamistest pääseda, need ju teel niisugusel korral nagu jultunud-julged, nagu häbita-tungijad. Nagu purjus hullud tuvid.

Tähtis oli väljasõitmise nähtus kõrtsikõrvasest puhkekohast, tähtis ei olnud enam edasisõit võrdlemisi hääl, tasasel maanteel.

*

Otse sel ajal, kui õhtu videviku välja oli haudunud, otse siis, kui väsinud valgus uuele mõõdule ta pikkuses, laiuses ja kõrguses aset andis, võis igapäevane töösilm ka mereranda juba näha. Siin aga ei olnud veel sadam. Ainult edev mittekuhugi kõlblik oma ligidase kivipõhjaga merenina. Tema pääle ei ujunud paadid ega püüdnud

TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGU

merehulguseid vanamees. Siin tahtsid ainult ajuta koduhaned endid ära uputada, siin käis kudunenud vanamoor kui asiinimene kalakotti pesemas.

Ja metsa vahele jõudes kerkib miski suurusega sügiselind õhku. Aralt, kui oleks ta suuri häbematusi korda saatnud, kohkub hall rind, kuna tiivapaar võimalikuks teeb uut paika otsida, kus enam häbi-kartust ei ole. Siis aga, kui vastulised juba segapuu-metsa vahel pullerdavad, kui vanker nagu lombak rööpaaugu pääl komberdab, siis juba enam pärandatud valgust ei ole. Idiootlik-suure vesipääga kuu tahab teekäijaid läbi hirmunud metsa puude ära kollatada. Vana kuusk, kellel nähtavasti naisterahvaste vastu kaastundmust on, tahab oma igavesti sasis juustega kiimla kuu musutamise eest neid meheta voodileski kaitsta. Kui see korda ei lähe, siis on see kõigepäält vankri sisikonnas üntsiva naise süü, kes hobust ohjaotsaga lähmab pääle musta kuue selgapanemist. Külm on ju niisugune õhtu ja ootamise värinad täiendavad kehatõmmatusi veel omalt poolt. Paha on vankri mürtsatuste all, kahekorra, lõnkuvajunud naisekeha nagu oleks kurjategija, keda nii pikalt, pikalt teine kord teise poole raputades ära hukatakse.

Veel sõidetakse lagedal ja sadamakõrtsi haisu on läbi odava õhu tuntavalt maitsta. See on iseäralik kõrtsiline lehk. Vares, kes midagi kurja pimeda öö kõhus oli teinud, lendas karjudes eemale, kui ausad ja puhtad inimesed ligidale jõudsid. Pattukahetsevalt haledasti karjatas ta, nagu mälestades, kuidas ta kevadel avalikku häbielu oma vana naisega elas, kuidas ta teiste emastega liiderdas. Ka teine, kuuldavasti poeg, on siin sopast kõrtsilehka sisse ahminud ja osatab nüüd põlgavalt inimeste häält, nagu tahaks ta sündimise häbi kätte tasuda või vihastaks ema vägivaldse teotamise üle.

Kord juba jõuti. Kohaletulemisest said kõik ühteviisi aru. See oli kõik. Nüüd oleks nagu sellesisuline tung kadunud. Nagu maailma äär. Ainult veel valus-magus ootamine jääb. Ja mitmesugused tühised kui ka huvitavamad mõtted. Ning üsna hullud ettekujutused vaheldusid ilmasüüta kavatsemistega.

Naised vaatavad huvitav-patuselt teise pääle ... ja siis enese pääle ...

Mitmed kaovad kord kusagile ja ilmuvad siis jälle teiste hulka. Tahedamal nurgal koguvad mitmed tuttavamad

ühte ringi. Juba niisama — mõtetest saadakse üksteisest aru. Kõne on odav kraam — sellest juba inimene pooleks minutikski ilmaelus huvitust ei leiaks. Inimesed ainult vaikisid ja siis jälle rääkisid: inetul, võõral ümbrusringil oli tulijate pääle suruv-tume mõju. Kardetavad-kahtlased isased inimesed omades salkades ja üksikult — tegid noored laste emad nagu purju. Mõnedel nendest paled määrdinud, õhetavad ärrituse pärast, tundmata-tumedate tundmuste pärast. Ikkagi tunned ennast naisterahvalikult-üksi olevat, ja nagu põletav, nagu müüdav-nõrk. Kaugete tähtede valgus leidis igas kahtlaselt-haigelt säravas silmas kustuvat valgust, nagu häbi, jõuetut metsik-kartust. Ja rumalad inetud mõtted sõid iga teise vägivaldselt ära — teise mõtte...

Ja jälle nagu oleksid jultunud-julge, nõder-üksi, olgugi et mitu teist niisugust ka on...

Nagu armu ja ausust uskunud inimene. Ja häbi on, ja pää käib ümber. Meeste energiaavaldused joobnustavad, kivistavad — teevad nagu tõbiseks-haigeks. Kired kiljatavad kui kohkunud lapsed unes, tumedas kõdistavas uinuvuses. Ja tahaksid surra.

Teised läksid tuppa, kus inimesed haisesid.

*

Tema on juba inimestega alati ühes.

Ja see on vana-jutt, et nemad ainult iluduses elavad.

Sadamakõrtsi ees on üksainuke inetu-punane tuli. See valgustab ainult laternasuitsuklaasist ümberpiiratud ruumi. Aga ümberringi on segamata pime, rahulik ja igav, aelev omal asemel kõrtsiõhu öö. Siin on kõiksugu sõnnikut, siin on haisevaid mususid, hobusehigi, piibuõlivingu ja mere ääres lõppenud kalapoegade kopitamise lehka. Merepoolne tuul toob uuesti ranna läitsakat, kus uppunud silgupüüdjad, kivisõepraak, paberossikarbid ja apelsinikoored odöörisid on valmistanud.

Inetu ja igav-õudne on sadamakõrtsi hingeaur. Nagu kõnniks üle rea viinasse ja õllesse surnud avalikkude tüdrukute. Ja siis vääratab ning kukuks kõige vanema pääle. Kauase seismise järel oleks see pehme — vajuks...

Siin on hoov, pasane õu ja lössivajunud kõige ilutum tuba. Kõik ühteviisi sopased, haisevad täis roppe saladusi.

Hoov kui suur väljarenditud ühine voodi kõige logusemas ja mustemas alevis, kus näljased hoorad, lapsed, lollid kingsepad, tiisikusehaiged hulgused, küla leeritüdrukud — kõik üheskoos magavad. Ilma päälriideta, närustes särkides ja ilma nendeta, repetanud õlgedel...

Nagu mülkamätastele on vankrid üles kistud. Mitmes vankrikeres soojendavad võõrad inimesed. Ei taha astuda. Peetakse hingamist vägivaldselt. Mõni kogemata lahtipääsenud hääl jookseb vastu limast müüri. Kui uimane vanamees sõnnikul midagi uimaselt unes ürgab — siis on sopasel, ropult-kõdistaval õhul parem.

Kõige selle madaluse kaitsevallide taga on omad paarid, omasugused teotused, uued saladused häbistustega. Siin jätab mees kevadel naise jumalaga, siin petab südameta poisterahvas ka esimest korda ilma tahtejõuta, lapsikrumalat naisterahvast. Siia tulevad ka madrused, rannasoldatid ja mõisa köögitüdrukud lollide karjatalitajatega. Ja võõrad inimesed on, alatised haiged, igavesti himudest läbi keenud. Ning ka ootajad-noorikud...

Terve sügise öösoru vältusel võib vettinud taevas häbistusi näha ja ülespoodud au... Kõrtsiõhk ringutab endiselt uut vastikut lehka ümber võõraste pääde.

...Kõrtsitoas olid meie naised ja noorikud terve öö oodanud. Ainult teda ei olnud veel näha... ja teine oli ka pärast välja läinud. Võib-olla magavad vankril. Aga see peab julgus olema!

Toanaised magavad üksteise süles. Aga nemad ei maga, varjavad ainult ärritust. Kui keegi uksest tuleb, vaatavad, ja joobnud mehed on mitmesuguses olekus pikali magamas. Kes veel kaine pääga oma kompsu vastu litsutud. Nagu tahaks ennast koost ära võtta, siis liikmed kotti pakkida, nii paha on. Minutiks seisab pää ja ripub jällegi. Ruumi ei ole. Ainult sopane põrand ja kaks pikemat pinki. Paljud käivad ümber või nõjatavad saastase kiviseina najal. Kes laulab või kõneleb kõdistav-ropult.

Kui niisugune kõneleb, ja ikka kaugemale ja sügavamale läheb... siis tõstavad naised pääd, kuulatavad. Huvitav, magus-inetu. Ja peaks ta veel kõnelema, veel tüsedamalt ütlema, veel põhjale minema, igavesti nõnda kõnelema... Austataksegi veel seda julget, rõõmu tegevat suud. Natukene ligitõmbav. Ja nüüd osatakse juba nõnda näidata, nagu ei paneks tähele, nagu oleks see hirmus-vastik, puhtuse üdini tungiv.

Kuid nemad kõnelevad omakeskis ilma põhjuseta, kordavad, segavad... ja nii segaselt-tasa.

Paljud tulevad õuest. Ja naisedki lähevad üksi või kahekesi. Midagi kaetut-kõdistavat nagu meelitab, kutsub. On see vast oma meeste pärast, et laeva tulekut ära näha. Jälle istutakse minutiliselt kergema rahutusega... siis aga jälle ilma põhjuseta pimedasse kotta, nagu midagi oodates, varjates lävele, kui jahutaksid märgade riiete puutumised ahnelt ootavat hinge. Janunev keha millegi tundmatu pääle on igavesti päävere vast liikuma pannud. Ja kui pää paremaks ei saa, siis tuleb igav lollus... Niisugune on piinlik-ärritav mõte.

Teatakse kindlasti, et aurulaev alles hommiku kella üheteistkümne ajal tuleb.

Tuleb kolm-neli rannameest, koduselt hülgerasvaga võitud reiesäärtega saabastega. Mõnigi natukene topal ja pesemata vastulise uneta öönägu tunneb, et saapad iseäralikult haisevad, nagu midagi meelde tuletades. Need tulijad, kes nähtavasti edasi tahavad sõita, tõendavad omakorda, et laev päeval alles tuleb. Pärast sadandeid järelepärimisi ja ootamisi jäävad naisedki uskuma. Uneöö raskem osa on üle elada. Mitmedki ei suuda seda vastupanemisest hoolimata üle elada. Ja ta tuleb vägisi, vägivalda tarvitades paljude kallal, meeste ja naiste. See on koit. See on koidu-uni...

Rannahommik on hoopis teistsugune kui maahommik. Kala-külm ja isegi libe merd-hauduv õhk. Koidutuul avalik ning vali. Meremehelikult külmalt, aga punktiliseltõieti sõidavad üksikud hood, ei tea kust tundmata paigast. Lained kui painduvast sügisejäärst — nagu haledaid maamehi hirmutades jooksevad isegi kuivale. Lained on targad oma painduvustes huvitavaid avalduste muutusi sünnitamas. Kus tume, igavesti liikumisele-janunev keemine, kus väsinud vaht laseb ennast laisalt liigutada, tugevamast kiigutada, kus mitmed tugevamad kõike unustades ennast sadamasilla posti vastu purustavad, ahastava, igavese tungiga — nagu viskleks mõistuseta emasekirg millegi tundmata-tugeva ümber... Nii on hommikune mereäär.

Ka meremeeste taevas on hoopis ruumikam, mehisem, aga ka halastamatum. Ja pilved julgemad. Ning tähtedel rohkem iseseisvust.

Üles ärganud päike värskem, ilma haleduseta.

Kõrtsi juures on ööta inimesed juba elavamad. Mõni püüab ennast harjunud hommikukombe järele pestagi, vähemalt märja rätikuga nägu nühkida. Seesama elu, mis reisijate juures halbades kolmandates klassides laevadel selsamal ajal. Aga see elu on nähtavasti vähem-abita, sääljuures aga puudulikum, õnnetum, märksa sopasem veel.

Meie noorikud on ka mitmel ajal üles ärganud. Nagu midagi tolmust-kipitavat kurgus, kui oleks kõik õhtused porimõtted tubakasuitsuga alla neelanud. Meeleolu on tühjem, igavam kui õhtul. Terve keha lootustest tühi, armutum. Nagu oleksid kõik rõõmud välja lennanud. Aga midagi tumedat, auratuste jätist, tüütavat tuhka on rinda jäänud.

Nemad on vahepääl nägemata ka ära tulnud ja teiste ligidale, ehk küll üksikult, sopase pingi pääle poolpikali lasknud. Et ühtlasi üles ärgata. Ja keegi ei ole tulekut kuulnud-näinud. Vist und oli pressiv-palju.

Nüüd nemadki ärkavad ühel vabal silmapilgul. Midagi kahtlast ei ole — ainult vähe öötum nägu, võrdlemisi kurvem-süüdlasem pilk.

Iseäralikku ootuse-iha esimestel ärkamisemomentidel nagu ei oleks nüüd juba varsti vast liginevate meeste pääle. Nagu väsinud, natukene lollidki. Vähem elavuseta kõnet on. Kui ka võõrad emased, kes ühise ootamise läbi endid üksteisele ligemal, nagu sugulased, tuttavad tunnevad — nende noorikute ligidale kokku kogunud on, siis on kõik see kogu nii tõukav-hale nagu müüdava naisterahva puuderdamist-igatsev nägu. Ka nemad on vähe kolkunud, teehigi, teesaasta jälgedega silmade all ja kahjaste kinnastega määritud suuümbrusega — see kõik ei tee pesemata tööemast ihaldatavaks. Ja nagu oleksid noored, esimeste aastate naised juba elu-kontsunud, lihahimulised vanamoorid.

Esimesed otsivad tänapilgud, kes ohvri leidsid, ei olnud vaatealuse kohta põrmugi etteheitvad, süüdistavad. Ega kahetsemist olnud nendes punktilistes mõõtmistes, ka mitte põlgamist. Ennem siis: et midagi kaetsevat, lugupidavat oli. Nagu targaks neid pidades — ennast aga arusaamatumaks... Kui tuttava õnne, kordamineku kohta kaastundlik olles.

Ja küll nemad ikka kõik teadsid.

Asja kahklemiseks ei olnud...

Mitmed on ju enne ka siin käinud ja öötanud.

Paar hommikutundi on juba vanaks, kõlbmatuks läinud, ära visatud. Kadunud tundidele tulevad uued asemele. Nagu kasvaks võsu vanapuu kännule. Ja see võsu oleks karvapäält niisama pikk, niisama jäme kui mahaniidetud puu. Päeva keskkoht liigub aeglaselt kui suur käänatav sild. Ta ei tule, teda, keskpäeva, kisuvad ootajad oma poole, et kord juba aurulaeva tulekut näha, vilet kuulda.

Magadiskambri õhk on ilmast kadumas. Voodid kergitatakse natukehaaval korrale, niisugust suurt sügiskollasekirju tekki üle magamiskoha visates.

Meri peseb koidukaldaid juba vähema jõuga, lõpetades. Eemal puhastab paar puud unelatvu, nagu õhus kammides, nagu nühiksid loomad sügelevat külge vastu aeda. Ülepää on tänane ilm palju mõistlikum, külmaverelisem, vähem tormikas — kuna eilne vihmapäev nagu närviline naisterahvas ei kuhugi kõlbavate pisaratega pildus.

Ainult maapõrand on ühteviisi ropane, pesemata, nagu oleks palju-palju rahvast vene saabastega pääl käinud, viljakalt süljanud, siis ära läinud, ja selle järel tulevad kõik loomadetalitajad oma jalanõudega, maailma tallidest puhastamata jalavarjudega mitmesugusest ehitusviisist. Umbes niisugune on päeval sadamakõrtsiesine ja tee, mis sillale viib.

Mitmed on laevasillale läinud, teised on sääl juba käinud ja kõrtsi tagasi pööranud.

Hommikused unevärinad, harilikud vähemagamise jäljed, surevad siin mere-haljas, vähe savises õhus ära. Tüdrukud on kaugele merre ulatava kivilademe pääl ja mehed, vananaised lastega. Kõiki nagu huvitaks mere ligiolemine, purukslöödud laine suremine teeb vaatajate ringis vast tumedat kõdi. Ja see julge, alasti sild vesise vaatega, tõrvatud postidega. Enam küll viisakuseta-tallajate inimeste pärast, kui sillale on puuraam ümber tehtud. Viimane on merelik-tüse, aga ka laevalik-lihtilus. Isegi rikkam on nähtavasti see külmakartmata sõiduriistade ootaja sild.

Ja isased ning emased inimesed. Mehed kui aurulaevad rühivad rannaelaniku astumisviisil, ja iga sammu korral nagu viskaks peotäie vaskraha kividele — nõndasugust kõrinat loob poollahtine saaparaud. Naised aga purjeka kombel, kindluseta — ja igal juhtumisel juba hoiavad käsipuudest kinni. Teisiti liiguvad ainult kalanaisterahvad,

kes imeümmarguste-paksude värske kala-jalgadega veel uhkem-hooletult palja äärega armastavad sõbrustada.

Rasvased näikse need rannanaisterahvad olevat. See on küll ennem vererohkus. Jalad kuni pärispõlveni on sedavõrd hästi täis kasvanud, et sääl ühtegi haiglast patumõtet pääl ei vedele. Ning rinnad — see on lihtne, toidust kasvanud keha. Need on oma iseseisva-julge ehituse järele enam laste kui meeste... jaoks. Suu — ka see on loomulikkude huultega kõigepäält kala ja leiva söögi-suu. Suudlemine on juba teisel kohal. Ja küsime, kas ühe keskmaa karjamaa meest kasvatabki, kelle huuled kalamehe tütre omade ümber ulatavad. Ja nende tüdrukute silmad otsivad meeste asemel haljastatud merel paatisid, kajakaparve ning murdlaineid.

Natuke iseäraldi on kaks poolkehvas linnariides tüdrukut seisma jäänud. Nemad ei ole küll keskmaa naisterahva kombel kramplik-lapsikult ümber käsipuude hakanud. Neil kui oleks elu odavam — ükskõiksust on. Nagu alevist pärit — ja teine on nähtavasti haige. Tasuja, kurjategija mõtted on temal ja kaupmehe mõtted: esimest ostjat juba petta — temale halba prahti andes. Teise kirgedest keedetud alevinägu on koguni noor aastate poolest. Aga lapsesilmades on juba midagi vananaiselikku saladust, tigedust. Nägu on kaugele painduv: kord ta avatleb-meelitab, siis sööb ja raiskab, ähvardab ja tõotab. Tarku liigutusi võib tähele panna, liigutusi, mis kogemata varjates päälmise jaki nööbid lahti teevad. Säält aga ei tule seda lapsik-abita rinda nähtavale, mis meie noorte külatüdrukute juures nii päälesuruvate rõõmude lahtipääsemist janunevad. Sääl on juba midagi udaralist-õudset ja kaks nortsakpehmet nisa.

Meie noored naised on ka teiste hulgas. Nüüd ju laev peaks varsti paistma hakkama. Aeg jõudis juba. Nemad rõsetavad ka üsna viimase otsa pääl: et nii ligidal oma meestele olla kui võimalik. Nemad ise tunnevadki endid juba ligemal olevat. Ootusetung, mis hommikul kord kahaneva jõuga kõditas, oli nüüd märksa kasvanud. Isegi rohkem soojendas ta roidunud keha kui eile välja sõites.

Vihma ja tuulega säteldama tehtud nägu kipitab värske õhu käes natuke rohkem. Aga siin ju odavat-haisevat sadamakõrtsi-õhku ei ole, silla lausakil kivist seina mööda ronib veerõhk üles, osutavalt, külmalt tuleb ta ka naisterahvaste juurde. Nagu tahaks uudishimulik aur pahku-

nud ootamiseverd laiali ajada, küdevat keha jahutada. Naised on sellega nähtavasti väga rahul. Nagu ogapullisid püüdvad poisikesed ronivad nad koduselt käsipuude alumise hire pääle, et kaugemale vaadata.

Rannapoiste paat jõuab silla alla — ja keegi seesistujatest viskab meremehelikult naljatades kablaga paadipõhja vett naisterahvaste poole. Vana kulunud näoga mees ütleb õige jämedaid sõnu. Naisterahvad teevad tähelepanemata näo.

Viimaks ometi suits paistab! Liikumise sihist juba aru ei saa, aga siit väina mööda käivad ainult teatud aurulaevad. Võõraid juba õieti vähe madala vee ja ligidase põhja pärast. Üksainuke ülekehaline tuksatus ootajate seas, ja see oleks veel jõulisem olnud, kui liig kõrge kaugus mingisuguseid kahtlusi külvanud ei oleks.

Meie naised olid uskujad-ootajad. See juba pidi meestekandja olema.

Meri oli nagu naisterahvas...

Igavesti alasti, natuke häbematugi ja koduselt julge — nii tuiguvad lained. Seda mitte väsimuse pärast. Enam küll, et meeldivust laiali laotada, kaastundmust koguda.

Nüüd on kindel juba, et kord metsa tagant väljaveniv suitsujuga oodatav aurukas on. Ta on ennast juba viimasele otsesihile pööranud. Ja masina puhas, raudkülm kuju upub tasaselt merealuse pääl, kuna sügavtume kuusemets lähemal laiul ilusaks seljataguseks jääb. Julgelt ujub suure merekeha must rind. Lained kui pisikesed koerad, kes raud-valaskala tülitada tahavad, jäävad järele. Vähe kivisöetolmune kogu ujub uhkelt, edevuseta.

Mehed, kes paadi varemalt selle jaoks valmis säädsid, sõidavad ka juba saja sülla kaugusel võõraid teretama. Ruumikas, aga natuke räpane suurpaat tahab nähtavasti esimesel aurumasina peatuspilgul juba kohal olla. Nagu mundri-truu kohusetäitja, nagu soldat, nagu laps, kes vanemate poolt praegu kiita sai.

Meheootajad ja muud vastulised, siis ka möödasõitjad, tööotsijad, võib-olla ka vargad — on kõik viimasesse sillaserva varisenud. Ahnelt mõõdavad süüdistuseni, etteheitmiseni ootavad silmad.

Mitmed lapsik-naised arvavad juba oma mehi ära tundvat. Võib olla, et need mustad kujud on ainult laevaprahi osad — aga juba avaldab naine oma mõtet tuttavale. Teine täiendab veel. Ja selle pääle pilkab keegi kodusem laeva-

ootaja meesterahvas neid õige haigelt-avalikult. Need ei ole igakord aru saanud, või said võõriti pilkaja ütelust mõista.

Jälle teeb keegi, nähtavasti noorik, naisterahvalik-läbimõtlemata tähenduse. Edevusest hellaks tehtud paremates riietes meesterahvas teeb kahemõttelise üteluse. Kõik naeravad kõdinal. Ainult noorik paari kaaslasega vaatab lapsik-ilmasüütult ütleja pääle — ja sooviks südames veel niisuguse lause kordust. Ühtlasi saab ta sädelikruttu aru, et mehe tähendus pahamõtteline ja koguni haavav-ropp oli. Nüüd ta tahaks veel oma mehe pärast nõndaviisi kannatada.

Ja pääle mehe jätkab ka keegi rannapoisike roppe tähendusi, kuid hoopis oskamatumalt kui esimene ütleja.

Laev ei ole sadamasillast väga kaugel. Ootajad võtaksid omad inimesed palja kätega ära, et kord juba tagasi pöörata oma, tema ja tüdinenud veolooma pärast, kelle toit otsas. Masinlik-külmavereliselt toimetatakse eemal vast kolmveerand tundi, enne kui esimene paaditäis randa tuleb. Siin ei ole aga veel kõigil: kaubakraami on palju ja see veetakse enne ära kui kolmanda klassi inimene. Viimane on juba võipütist leplikum.

Kui nüüd need laulvad, purjuhaiged, lahjad töömehed suurte kompsudega seljas sadamasillale metsikult üles ronima hakkasid, siis jäid kõik endised tuttavad, kes ühises ootamises nagu üksteisele liginenud olid, vastastikku võõraks. Otsiti ainult oma meest, oma venda, oma isa. Kõik muu unus. Kõnelda juba midagi ei saadud. Ainult käed torgiti peosse. Mõni võttis ka suud ja andis suud. Kõik nagu hingeta elaval pildil. Mõtlemata võeti puulahja ja määrdinud-väsinud meesterahva kastike, kuna mees ise painajas-piinavat odavat kotti seljas järel vedas.

Alles vankri juures rabas unustamistungiline töömeheline joodik oma naise kraaviporiste sõrmede vahele ja otsis ootava, söötrei all kannatava huule üles. Naine tõukas oskamata ka oma poollahti suu ilma mõnuta ja valesti teise oma sisse. Ja niisama nagu mõne tunni eest pimedas... ei trehvanud mokad kohati, tuul puhus vahelt läbi ja päike paistis pääle.

Nüüd võttis naine neljaks murtud puutumata ninarätiku, ja selsamal silmapilgul nuuskas ka mees maha.

Siis ulatas mees täis sorokovka.

Ja naine võttis oma käega õllelähkri lahti.

*

. . . vaevademaa — viletsustemaa — nälgademaa. Pilved hauduvad väsinud põldusid haigete karjamaadega. Metsad kõdunevad mülgasteks, kus rohurasv pajude juuri soendab, kus samblataimedki viimaks tõkativees surevad. Kus kollakas-tõbine rohi heinamaadel soojaga iseennast ära sööb ja ökitavad kõrred viljapõldudeks nimetatud paikades vantsuvad — ning tuulgi peab siin hirmus ettevaatlikult veerema, et kõike-kõike kaasa ei viiks.

Limasele alusele on tõbine näljaküla visatud, limasel alusel kükitab ka enesega rahulolev Pattudeandeksandmise kirik. Üleval aelevad paksud pilved kui rasvad hauduva katla pääl . . .

Kui veel midagi oleks pääle pori vormita tänaval, kui veel midagi oleks pääle lootuseta närude ja sõnnikuleiva. Kui veel midagi oleks!

Õnnetu rahulolemine, salmid ja trööstisõnad — tahkunud ihaldused — töövõimetud ajud — läkastanud mõtted — igavad metsvaated, hallitanud ootused — ja palved ja roomamine kummardades.

Kuuled sa, higisse uppunud töövaevamaa, ja kuuled sa, nuumatud taevas!

Ja suur loodusepreester, sa ori, kes sa suur oled omas sulase-orjamises, rahateenivas orjatöös! Sa oled kõrgeandeline, ja uhke oled sa, kui sa kasse toidad ahjude ääres, kui sa emasel elajal ämmamooriks oled ja igal pisikesel põrsal koduarstiks — kui sa ennast söögita jätad, et vasikale ruumikat korterit ehitada . . . Tunne rõõmu omast aust koduloomi õigetel tundidel sööta, sa inimene-lunastaja!

Imelikud visad on hinge-loomad. Uppunud on juba, uppunud inimene halli töömure, toimetuste, tegemiste sisse, odavate liikumiseavalduste sisse — au on ära pleekinud, häbi algosadeks langenud, kõik on kõdunenud . . . aga hing ei sure. Ja hinge-elajas on kusagil raamatus kir-

jas. Omad kohustused on: rendimaksud, patutunnistusekorrad — on sugulised tundmused ja isegi kõlbelised piirid.

Visa on hing. Saladuslik-tume ja praktiline-rumal hingekandja. Loll ja kuritahtlik hingeandja.

Inimestega tuttavaks saades näeme nende ülestõusvaid lastenägusid, nende pattukahetsevaid suuri jalgu. Kolm päätükki kirjutaksime liha-tüdrukutest, nende seaduslikkudest emadest-isadest ja poegadest, kelledest vägilasi ei kasva lihtsalt sellepärast, et nemad juba enne-enne kusagil sõnnikuvankri pääl surevad.

Lastest teame: nende tegemisel olid inimestel omad sihid ja teed — ning põhjusedki.

Inimesed on lapsed...

Nemad tungisid sünnitamiseks pääle siis, kui kired hõõgasid ja ihad keesid ning haljendas terve ihu tuiskavate jõudude all...

Ilmaaegsed vanadmehed — nemad, peab olema, on süüdlased kõige selle juures. Ammu ahendatud naised, ka nemad, ka nemad on kord pettekujutuste pimestustes olnud-elanud, et põhjuseta naeratada, et mahakäinud ilmaelu üles keerata avitada. Nemad on nüüd kannatuste, karistuste all vangimajalises lastetoas, et haiseda hulgaga ühes.

Ja põhjuseta naeratada — see on lollus, kogemata luua, kogemata alal hoida...

Äraehtinud vesinägudega, kaeladega, mis ära on väsinud otstarbeta-rumalat ihuosa kandmast — inimesed. Kirgede hangunud jäljed, nälgade südameta-hooletud päka pigistusmärgid... See on nende nägu, see on nende pää, kus ükski haige mõte enne surma terveks ei ole saanud, kus mitte midagi valmida ei ole jõudnud. Suruvadsuured, tönts-paksud klambrid kustutavad liikumise enneaegu, enne valgust, enne soojusejõudu ära.

Näib, nagu oleksid nad end kogemata-meelega ära unustanud, et mõisates tööjõud ei väheneks, et inimesed uhkeks ei saaks minna, et virinat ja loomalik-tumma rahulolemist oleks tervel elupõrandal, orgudes, mägedel ja soodes. Nagu kellegi sümbolid, ainult odavad sümptoomid millestki lõpmata ollusest.

Alaline janunemine hinge päästmise järele. Kaks korda aastas kahekopikane sissemaks, et jumala andeksandmist

võita. Tore see enesenarrimise saladus odava joobnukstegemise läbi.

Kuradid nutavad pooljahtunud kivide pääl — ja inglid on juba mahatulemise-augu ääred ära kulutanud, et inimesi hoiatada edasielamise tahtmise pärast. Piinliktrööstita arusaamine, igavaks läheb ootamine. Ja lõppu ligidal veel ei ole. Noored ju veel aastates inimeselapsed — ja noortes on kardetavad, väga kardetavad elumõtted . . .

Noorte tüdrukute ihud valetavad. Neil on omad abinõud. Aga valetamise talent on iseäralik-huvitavalt painduv ja suur vormides, avaldamisviisides.

Higist on nemadki sündinud, tööbatsillidest ilmale tulnud. Tööadrad — ja laulavad haledalt kurbi külalaule. Kuulge, kuidas nad häbistamise järele janunevad. Kuidas higisesse õhku auranud noorus neab — ja kuidas tema neab. Neil on ausid mitu korda juba ära läkastatud. Tulgu juba kõik ja hellutagu väsimuseni.

Ja siis teeksid häbistajad neile meelehääd, suurt ja sügavat alla hingesse, kui ökitavate kirgede kohal ja sees pisikesed paljaste jalgadega inglilapsed liiguksid, tungi tulisusest sündinud.

Kuid küla perekondlik kõlblus . . . Oh et mitte ühtegi mitteseaduslikult ilmale ei tuleks ja kõik oleks eesõiguslike, kindlate, ogar-õigete viiside järele toimetatud! Ja et soo väljavaliku väärtusi mitte ilma vahemeesteta teenida ei tohiks.

Värskuseta pesuga ümbermähitud keha tuksatab täies suuruses, kui võimalik on üheideaalistega kokku tulla, et tükk-tükilt üles puua neid, kes armastada tahavad.

*

Juba poisikene kannatab ümbermuutmiste all, ta saab suureks labidaks, vinnaks, ja igasuguste vabade raskuste all — juba poisikene paneb omad ajud sõnnikuleiva eest kuhugi panti, et igavesti lunastada — lunastada ja mitte lahti pantida jõuda. Säält kusagilt ei jaksa vana põlenu enam tagasi tulla, kui neitsipuhastes ajudes igasugused tüütavad käärimised on olnud — pärast seda, kui toores ilmaelu järelejätmata nooruse vaimustuse kallal valusat vägivalda oli tarvitanud.

Nooruse ihade ummistatud väljakäikudel haudub sügelev valu.

Juuakse. Vedelik juhitakse otsekohe hingesse. Vahtu on hingele vaja ja pärmi — ning odava tubaka-auru ja humalaviha järele igatseb nurisev tung. Kõdistab ju suus, kurgus ja rinnus — kõdistab, ja nagu topiksid kollase vedeliku pisielukad higiauke üleihuliselt kinni, et see higi enam välja ei tilguks — ja kusagil töötatakse jälle, pahkunud, süüta vere sees, et sääl enam valutusi ette ei tuleks.

Eemale-eemale lähevad tugevamad isased küladest. Eemale säält, kus nende naised lapsi sünnitama hakkavad. Nagu kardaksid noored inimesed pärast esimesi abielu saladusi lähedates voodites uneaegadel olla. Et enam magusate tungide pattusid ei oleks. Ja kõiksugused lahedusteks peetud kodanlised nähtused peavad üles äratamata olema.

Noored mehed lähevad välja — kui sookured sisse tulevad. Ühed kui teised on hallid — mure pärast. Kes pesa ehitamise, kes pesa laotamise pärast. Poegade pärast ja emaste toidu pärast. Ettetulnud armastus teeb inimesed haledateks mahavaatajateks. Nad põevad tumedustes. Ja mehed nutavad — ning kured nutavad.

Siis on omal ajal ka huvitav, kuidas kadunud isade kaheaastased tütred juba laulavad oma seaduslikest isadest, kellede jalajälgi kõik ümberkaudsed kreisid ja linnad täis on. See laul on küll varajane, kuid ta jääb poisikestele eneste ja tüdrukukestele nende tuleviku lauluks.

Ja emad õpetavad jälle, ei tea mispärast, suuremaid laiade ja määrdinud raamatute juures lugema jõulist raamatukirja, et veel nõdrem olla. Ja laulusid lauldakse kiviste kollete kõrval kauguse vaimudele, neile, kes saladuses liiguvad, kes avitada sellekohaste lapsemõtete järele võiksid. Saladused loovad valelootusi, rumalaid ootusi ning nende ringi ümber tundes on vahetevahel õige magus-loll ka vaevades elada.

Sügisel kurgede söömiste ajal jäävad jõu- ja tahteinimesed väga lahjaks — nagu koduloomad kevadel. Need, kes kodudenimelistes paikades ümber roomavad niisama, kui ka need võõraste tolmude janused lakkujad. Sest kõik peavad põrmus haiged olema higise raharubla ja väsinud vintske hallitusekopika pärast.

Ja lapsed ei tunne oma häbistatud purulahjat isa, kes kusagil lapsega äraleppimist ahnelt on oodanud... ja isad ei tunne enam oma näljaseid lapsi, kes isa tagasitu-

lekut ootavad. Alaline segamine — tume, ääreta-igavene janunemine lunastuse, ärapääsemise järele.

Nagu korraks, nagu korraks venib lollide ringi roomavodav unistus. See on siis, kui lõmaks pekstud ja mahlatuks pressitud eksimisemõte nagu lagunema hakkaks limase ahermaa pääl. See on siis, kui vettinud merest kerkiksid nagu udusaared suurte põldudega päikesemaalt ja teed läheksid kaugele-kaugele... läbi endiste piiride. Kivid kõduneksid sõnnikuks — kõigil oleks ruumi — natukene maad — lastel oleksid saapad — lehm kõnniks õues — ja isa ostaks vilja...

Nagu oleks nii olevat — ja kui see nii oleks.

Ja veel viserdavad väiklased-väiksed inimesed ajas ja ruumis. Vesise, uppuva välja ääres liiguvad näljaste inimeste kehad, poevad vaikivatesse päävarjudesse... jõuetuses ennast ära süües. Jõuetu vihkamine on nende ajujumal.

II

Otsija metsas

*

Hommikune hämarus hargub aegapidi. Ümbereksinud ööhelid sisisevad vihaselt needes ning kiusates. Sala-ähvardavalt kohiseb lahkuv öö, mõistatuslikult väriseb uduvöö.

Öövarjud taganevad trotsivalt, kiusakalt. Hommikukaste kohal keerleb kollane kannatusejoon... ja midagi metsikut sosistavad kevadehommiku enneaegu närtsima löönud huuled. Näljast vabiseb kolletanud koidikumaa, kes kannab väsinult inimesi, neid kõhutühjusega küpsetades ilmaelu needmiseks, äravandumiseks. Ja lõppevad öölaulud nõretavad kuumadest pisaratest, südamepiinast, punasest hirmust ja haledatest õnnetustest. Viskleb siis südame veristes pisarais hingejätis...

Nagu iga päev, nii täna.

Ööhigised vaevanäod liiguvad voodi ölepatjade pääl. Need on kaks inimest, kes elavad kannatamiseks, — nad on rahutumast ööst ära kohutatud ja piinlike unenägude hirmust üles ärritatud, perevanemad.

Uneilmutused olnud, piinlikud, nad etendanud igapäevast tuttavat häda, kujutanud seda virisevat, igavat, otstarbeta elu ta kuivades loomejoontes. See oli öö olnud ja see oli hommiku algus, juba sündides kõdunenud vaeva ja kiusatuste hommik!

Kaua varjas majaisa oma mõtet, hoides ning südameveres leotades, enne kui ta eidelt küsida tohtis:

«Ons sinu teadvuses veel mõni rahakopik?»

Terve portsjon kibedust ja hulk halli muret oli sellega ühe rinnast teise kaldunud.

Perevanemate kulunud näoriismed jutustavad vahetpidamata laste nälgadest, vanemate loomulikust kaastundest, sellest surematust loodusesunnist, aga pahanduseks, põlguseks keeranud silmad vahivad alati higiste palgede tagant rehetoa tumedasse lakke, nagu peaks suutma musta elukorteri kodujõud selle väriseva pisara ära kustutada, mis eide silmis tekib.

Need ei olegi sõnad, mis tasaseks jutustamiseks ilmuvad, vaid valuhaavad, kui kannatuse taba eest on murdunud või avalik tahetakse olla. Need on nõelapisted hingele, torgatused armsama südamele.

Kuid vanem kõneleb. Nii kui oleks ta terve hoo hingelist jõudu kogunud. Hüsteerilised liikumised, mis varisenud keha raputavad, näitavad, et hingeline ärritusetorm suur, kustutamata-leekiv on. Üksikud sõnad ning laused nagu langevad selles protestikõnes liia ärrituse tõttu teiste omasuguste hulgast välja, et toa õhusolki hüpata ja kaduda.

Isa räägib oma pojast, kes linnakoolis käib, lihavõtteks koju tuli ja täna tagasi peab sõitma.

Ta kaob mul nõnda, kui tühiselt aitan; ei suuda ju veel täismehe kombel kannatada-kanda... Sureb, et hinge karskeks hoidmine raske on, läheb valetama, varastama! Haigeks jääb ihuliselt, hingeliselt. Varem-hiljem saab tema rahutumaks, tunneb õiglusetunnet ja ligineb needmiseriigile enesehävitamiseks... Miks nemad tapavad. Ei ole vihalilled hääd kõrvu kasvamiseks noorele elule — elu vihkamiseks...

«Poiss» oli lootusesõna olnud, nüüd aga kõlas ta kahklevalt, sosinaga. Ta peab mõnikümmend kopikat taskurahaks, rubla saama rohkem nüüd eksamitel, nagu tema rääkis — paberit vaja. Saiakenegi. Jaa, mõni rubla kopikatega. Laenu oleks — ei taha, ostuvõlg muidugi; kevadel majapidamise mured rohked, väljaminekud.

Aga poeg, tema magab, seal kambris, võib-olla on rahutu teereisi vastu, ärganud ning õpib; läheb ju valgeks. Ta oli eile kurb, eile, kui pühapäev oli. On ju kodul külgetõmbamine... aga siiski: teadmine, teadmine, et meie vaesed oleme ja temale kopikaid andagi ei või. Emal ikka oli, nüüd aga intressid, trahviraha, aga poiss peaks mõnikümmend kopikat saama. Muidu on ka piinlik, paha — teised näitavad: ta on vaene... Missugune tüütus ka mulle: mina vaene ju poja sees... tema näol.

Kiusaja sunnib, aga pole midagi, ta ei näita teed. Õiguse ja õigluse tunded lähevad segi kui niidid. Aga mina olen vana, tema noor, mu eluaeg lõpeb, see algab, mis ka minu pääle kaebaks... mu aeg ehk saab mööda.

Nii ümber mõteldes — midagi ära mõtlemata.

«Jäta ometi kord see ülearune muretsemine, hakkad sonima. Ehk saame Martinale Juuli käest, kui raha majast

muidu otsas on. On midagi õlgedest punumud, pole veel jakki ostnud.»

See lihtne, praktiline nõuanne mõjus isa pääle rahustavalt.

Ja arvas: «Siis ikka on veel võimalusi oma mõtet täita ja hallitanud kopikaid saada.»

*

Kui eit ju lauta lehmapaari lüpsma läinud ja lapsed veel koidiku-une kihvtis viibisid, virgus ka vanamees kogemata hakanud tukastusest. Suure jõuga, nagu oleks ta kiusaja käppade vahel, heitis ta ennast üle kõrgejalalise voodi serva. Eide ihusoojusest kogunud jõud, mis kehapikkuselt palaka pääl ärakadumiseks, auramiseks veel elas, tundus vastik, meeldivuseta.

Särgiväel ning ärrituses kuulas ta magavate laste hingamise kahinat, mõõtis nagu selle algupärasust või tõeasjalikkust, siis vaatas lauda poole . . .

Varas — otsis ning kobas kahe vähema lapse ning Juuli kopikate järele. Ja kuidas see suur käsi peaks seda leidma, mis pisikene, mis peidetud on. —

Ühel, vist väikesel tüdrukukesel, oli kopikatekassa. Kaas õige tugevasti: viiekopikasuurune toos murdus ja hävines nagu kogemata sõrmetugevuste all. Nagu unes noppis isa Oskarikese seitse leitud või kingitud kopikateks vahetatud rahakest. Need olid millegagi haljaks hõõrutud, kiiskasid — kuid silm ei sätendanud vastu: kulda ei olnud ju.

See on näljakopikas, väikene eksinud raha, kuid nii valus — mõtles isa, kui kõige noorema perekonnavõsu nõrk kassakene paksude sõrmede vahel väärdus ning vana roostetanud kahekopikaline üle ääre põrandale langes. Ei kõlisenudki. Raha oli vana ning väsinud, langemisejõud nõrk. Mullane põrand vastuvõtmiseks ka liiga ligidal.

See olen mina, sähvatas mõte läbi pää. Mina olen väsinud, veerenud kopik, langen maha, et tähelepanemist teisale pöörata, et need haljad, maksvad rahad järele jääksid. Ah, kuidas see vahejuhtum isa meelt kõrvetas. Võibolla näevad selle segamise, otsimise pääle ülesärganud lapsed, kuidas tema nende leitud ja kingitud kopikaid varastab.

Ema on veel laudas, lapsed magavad. Ei ole segajaid . . .

kokku kolmveerand rubla kuus kopikat... Kui raha saaks — Juuli läheks leeri, esimene tütar...

Inimese käed värisevad, suur hame lõdiseb: see on ju mõte, mis hinge sööb, aga surnuks ei pea need sipelgalised mõtted inimese hinge mitte lööma.

Kuigi saak tilluke — ja paneme armastuse külge...

Taat, pane ära! See oli lapse hääl, laps oli näinud.

Eit tuli uksest.

Pilgupikkuselt kostab läbi avanenud ja kinniläinud ukse kukulinnu automaatne hüüe selgelt, tugevalt, väga etteheitvalt.

Hallitanud rahatükki ei leitud enam, peitis vist enese põranda alla, kui langes.

Kolmekesi

Joonekene talupõllult

Külas oli sõnnikuveo aeg. Värske põlluväe lõhn hõljus taluõuedes, külatänaval, põlluteedel ja kesapõllul. See muile nii vastik lehk oli põllupidajale meeldivam kui kirjude metsalillekeste oma. Ta tahaks, et laudas ikka veel paksem sõnnikukord oleks, et puuvankrite redelid veel kaua kollase sõnnikuga kokku määritud oleksid, — siis võiks ta kesale ikka paksemalt ja paksemalt ja viimaks nii paksult, nagu ta tahab, sõnnikut pääle riputada. Ka mineva-aastane tuhlimaa saaks oma jao. Need on harilikud põllupidaja ideaalid sel ajal, kui ta ema-maale koormate kaupa toitu kätte kannab. Põlluharija tahab ju, et ema-maa ta vaevalapse — vilja — hästi ilmale kannaks, teda rammusaks imetaks ja söödaks neid lapsi isa kasuks kahel aastal kaks pesakonda. — —

Va Tani Hendrik läheb oma võiguga mööda sügavarööpalist sõnnikuveo-teed tagapõllu poole. Nagu salaja on ta kodustest õue- ja aiaväravatest läbi pugenud ja nüüd juba pooles põllutees. Ega ta sellepärast teistest külaperedest välistes töödes taha ei jää, et mõõduhärra kruntipanemise ajal ta põllud külast kõige kaugemale, mõisametsa alla ja kiviraunade vahele paigutas. Vahest külainimestel veel kade meelgi, et va Hendrik oma pere abiga nii palju jõuab.

Hendrik patsutab ees ja veel nii nobedasti, kui jalad võtavad. Võik üsna sirge taga, kui ta järele komberdab, ja päitsete varrus on nende kahe vahel.

Mõlemad on või õigem olla Jumala loodud loomad: üks viiendamal, teine kuuendamal päeval, esimene setukese näo järele, teine Looja sarnaseks. Ma kirjeldaksin neid mõlemaid kas või otse kirjanike šablooni järele, aga Hendrik seda ei salli, kui temast midagi räägitakse, veel vähem võib ta riideid, mütsi, habet või viimaks veel nina ja näojooni kirjeldada — selleks ei ole mul veel julgust. Ta ütleks mulle: mis sa sest saad? ja lööks mulle oma

sõnnikuse käega mööda kõrvu. Ta konks-sõrmedes on veel jõudu, olgugi et nad täna öösel vähe puhata said.

Need loomad olid mõlemad vanad ja elatanud ja ma ei tohi ütelda, kumb neist vanem, kumb noorem oli.

Lai koit oli väljas. «Näed sa imet, kui hilised me täna hommiku oleme, päikese kohast juba üsna punane,» rääkis Hendrik enesele ja hobuse hoiatuseks, et teise korra enam niisugust tükki ette ei tuleks. Hendrikul on viisiks ikka iseenesega ka kuuldavalt rääkida. Ta ei tahtnud ju kõrvade eest midagi salajas pidada, mis ta mõtles. Et ta ülepää kasin mõtlemises oli, siis avaldas ta mõtlemise vaheajal oma ettekujutusi sõnades.

«Tule, näru!» tõmbas ta ohelikust võiku, kes sõrkima hakkas.

Aiamulgust hobust oma põllule tõmmates oli Hendrikul kohe esimene mure vaadata, kas ader alles järje pääl on.

Ja ader oligi oma kohal, halli kivi ääres, säälsamas käsilvao sees, kus ta eile õhtul jäänud. Ader — see oli võigu ja Hendriku teine seltsiline. Kummalgi oli kaks seltsimeest ja ise kolmandaks, kelle eest nad vastastikku muretsesid. Hendrik küll palju enesega tegemist ei teinud, tal olid hoolitseda ainult 20-aastane märakene ja pisike puupaleline raudninaga maatõugu adrakene.

Hendrik pani võigu tööriietesse ja köitis ta siis rihmadega adra külge, nagu sunnitöölisi käruga paari pannakse. Tõmbas veel laka rangide alt välja, otsatuti aga suitsete pääle. See oli ka mood ja Hendrikki ei olnud ju moodust veel maha jäänud. Oleks keegi otsatuka suitsete alla jätnud, siis oleks ka Hendrik selle lolluse üle naernud.

Võib olla, et ka linnud laulsid, lõo lõõritas või koguni ööbikki laulis, aga mis töömehel nüüd Jumala linnukestega asja on. Kellel neid nüüd aega kuulata!

Kui hobune adra külge oli needitud, vaatas Hendrik päikese poole, kas ehk see juba välja tulemas ei ole. Ta nägigi juba punase kera äärt ja esimene kokkusaamine temaga laupäeva hommikul ei olnud neil mitte sõbralik. Hendrik oleks tahtnud, et ta ometi kümmekond vagugi enne üle põllu selja oleks jõudnud kriipsutada, kui päike jälle välja tuli. Ta ei näinud päikeses muud kui üht tüütavat tulist kera, mis teda ikka ja jälle higistama pani, ka siis, kui ta vati kivi otsa oli visanud, ja mis võigule palju

tülitajaid parmusid ja kiilisid tõi. Parmud ja kiilid närisid vana võiku ja sellel oli siis valu.

Hendrik oli juba ammu päikesega vihamees, ja seda õigusega. Alles mineval aastal veel oli see ta odrapõllu ära kõrvetanud, heinaajal vikati põõsa ääres pehmeks paistnud, ja nii igal aastal omad karutükid selle pahareti poolt. Miks ta ülepää sääl taevas iga päev luusib? oli ta mõnigi kord enesele küsimuse ette pannud.

Pilved olid Hendrikule palju armsamad, maha arvatud kõue- ja rahepilved. Ta oli muidu va julge mees, aga kartis nagu laps kõuekuule ja valju müristamist. Rahe oli temal jälle mullu kahe aasta eest, siis kui sääl põllul kõige parem rukis oli kasvanud, kõik rukki üsna loogu maha löönud.

«Nõõ! tõmba!» hüüdis Hendrik, kui ta ohjad adrakure külge kinni oli sidunud, ja lisas nagu oma käsule põhjendades juurde: «Päike tõuseb üles, parmud tulevad välja!»

Hobune kõmpis üle laialilaotatud sõnniku ja ader ajas maa sisse. Hendrik muljus kondise käpa adrapää pääle ja pidas teda nii parajas sügavuses. Hobune venitas, mees nõõtas ja andis ohjadega hoogu, kuna adra raudne nina külma mulla sees tuhnis. Üks vagu sündis minnes, teine tulles ja nii edasi sai viimaks mitu vagu põllu räpasele seljale.

Punane päikene oli ka kõrgemale tõusnud. Hendrik või ülepää see seltskond oli viimane olnud, kes õhtu lahkumisel teda siin jumalaga jättis, ja nüüd oli ta jälle esimene, kellele ta puude latvade läbi teretamise-kätt võis pakkuda. Päikene, oma vastuvõtja hoolsuse läbi rõõmustatud, läikis ja naeris vanamehe mütsi ja hobuse selja pääl. Nüüd oli ka Hendrik päikese vastu lahkem ja ta oleks edeva päikese kas või oma külma nina pääl mängida lasknud, oleks see aga tahtnud. Kevadehommikune viludus oli neid lepitanud, kui küll mitte kauaks.

Nagu ema last, nii söötis ka Hendrik oma kesapõldu. Kõik sõnniku, mis maa vao ajamisel suust välja laskis, sai tagasitulekul uuesti vastu võtma sunnitud. Ainult mõni tükk jäi vaoharjale pleekima. Neist pesi pärast vihm jälle heinad ja õled välja, aga mädanesid viimaks ka säälsamas.

Iga vao pääl, kõige rohkem aga vana lõpetusel ja uue hakatusel andis Hendrik võigule hulga õpetusesõnu, nagu

ülemad soldateid õpetavad: «Pööra! Tagasi! Nõõ! Kossa!» ja veel terve rea sundivate sõnade all pidi mära edasi liikuma.

Hendrikul oli hää meel, et veel vitsahirmu võib pruukida, ja nagu oma kohust tundes tõmbas ta sarapuuvitsaga mööda hobuse külge — muidugi ka Siiraki meetodi järele. Ega ta sellepärast hobusele valu ei tahtnud teha, vitsaga pidi ju looma ikka mõnikord ka kohutama: muidu läheb laisaks.

Ühisel nõul ja jõul kündsid kolm — hobune, mees ja ader. Nad harivad põldu, teadis Hendrik rääkida. Aga see harimine on väga metsikumoeline. Nagu nemad siin põllu selga adraga lõhkusid ja seda harimiseks nimetasid, umbes nõnda hariti omal ajal ka Hendriku tõugu loomi, kui keppidega nende turjal künti ja vitsadega üle äestati. See oli vana aeg, kui Hendrik mõisas teol käis. Nüüd on mõisa rentnik — moonakas nõndanimetatud oma põllul. Siin peab ta, tema naine ja lapsed, hobune ja ader tööd tegema, sellepärast vaevlema, et mõisahärrale 90 rubla renti teenida. Ta on ikkagi tööline mõisahärra põllul ja selle töö eest saab ta pütitäie silku, mõnikümmend suurt rukkileiba, paarkümmend küünart jämedat linast riiet särgi ja pükste tarvis ja veel mõnda väikest asja oma ja perekonna jaoks. Ja see on kõik mitmehingelise perekonna vaeva vili!

Mitu korda oli juba Hendrik 90 rubla selle põllu eest maksnud, mitu sada ja tuhat teopäeva ta esivanemad selle maalapikese eest olid pidanud tegema, aga ikkagi ei olnud lapikestki veel sellest oma. Kuld, higi, pisarad... neid on palju, nii väga palju juba ohverdatud! Mis see peab tähendama? See on mõistatus niisugusele, nagu Hendrik oli.

Tükk põldu oli juba üles küntud, hulk põllurammu juba maa põue paigutatud. Selle töö järel läheb võigu külg kiiskama, raske töö paneb ta higistama. «Tarvis looma puhata,» mõtleb Hendrik, ja selle mõtte tõenduseks lausub ta kuuldavalt: «Õige tunneb oma lojukse hingevaeva.» Tema tahab ka see õige olla, kellest Jumala sõna räägib, ja jätab hobuse lõõtsutama. Ader vajub ka nagu väsinult vao sees viltu. Hobune ulatab mõne ümber seisva ohaka ja oblika hommikuooteks. Ainult Hendrik ei püsi, ta ei raatsi puhkamisega aega raisata. Või mis sääl enam

puhata lasta ongi? Mees on juba nagu mõni kondiratastega masin. Ega siin kondid ei kosu ega kasva.

Kevadise künni ja sõnnikuveo ajaks söödab Hendrik ikka võiku, et see põllul ka sile ja tugev loom oleks. Teenib teda sööma ja jooma ettekandmisega nagu inimene looma kunagi. Aga Hendrikul ei ole kedagi, kes tema näo sileduse, ta musklite tugevuse eest muret peab. Kas ta seda väärt ei olegi, et ta hobuse kombel raske töö ajal ka paremaid suutäisi ehk vähemalt lihtsat toitugi hästi kõhu täis saaks? Nüüd mõtleb ta mõnikord söömalauas: «mis ma vanainimene enam toitu raiskan: eluajal küll söönud,» — ja paneb enne lusika lauale, kui keedetud jahurokast kõht täis saab.

Nõnda siis on: kui hobune ja ader hingavad, läheb mees kive üles kaaluma, neid raske kangiga purustama ja sarapuupõõsaid raunade päält ära hävitama. Ja nagu ristiks on loodus siia põllu kohale nii palju halle põllukive maha pildunud, keset põldu sarapuupõõsad kiviraunadega istutanud. Iga ootel, iga päev jälle võitleb Hendrik nende vastu, aga kivid ei lõpe ega vähene põõsad, neid on ju aruta palju.

Ka vanamehe ots on kivide kangutamise juures higine, aga tema peremees ei luba teda mitte võigu kombel puhata. «Las jookseb higi, las näen vaeva — siis saan taeva,» mõtleb tööloom, see kuuendama päeva laps, ja pühib aga tilkuvat higi kondiselt otsalt ja hõreda habeme seest. Hobusel ei olnud vist veel niisuguseid mõtteid. —

Pääle puhkeaja hakkab Hendrik uuesti tööle, juhib atra ja hobust. Kui adranina tee pääl kivi takistuseks juhtub ette tulema, siis jääb ta seisma, ka võik seisab ja laseb sammu tagasi, nagu uue pääletungimise jaoks jõudu võttes. Juhtija käsi väriseb ka — ta tunneb nendega ühesugust takistust. Sääl nagu ühinevad nende kolme jõud ühise vaenlase vastu.

Nad künnavad. Hendrik ei pane nõndanimetatud loodust tähele. Ta on juba sellest nagu ära tüdinenud, kõik on nii igapäevane, tüütav. Ainult seda pani ta tähele, et sooja päikesekera üle suur pilvetükk peatama jäi. See sündmus looduses rõõmustas teda; nüüd pole võigul ju täna nii palju kiilidest ja parmudest kannatada. Ka on eidel kergem särki pesta, kui see väga higiseks ei saa.

Korraliste vahede järel peatasid hobune ja ader ja

Hendrik käis järjest eemal kive purustamas ja veeretamas.

Viimaks tuli see aeg kätte, et kündja mõtles: hobune tahab hommikust süüa saada. Veel mindi korra vaoga üle põllu, ümberpööramise järel vabastas Hendrik võigu riistadest ja viis ta põllupeenrale, kus kõige paksem rohi kasvas, hommikust sööma. Mära hammustas ahnelt lihavat rohtu, kui ka vanad kulunud hambad suutäie jälle ära kaotasid ja osakese maha libiseda lasksid.

Ader jäi ülespoole pööratud aisadega tööjärge kinni pidama.

Nüüd tuli ka Hendrikule meelde, et ta ise ka natuke leiba võtma peab. Ta võttis kivi otsast toidurätiku, istus ise kastest märjale kivile ja harutas toidu lahti. Kolm surnud silku kukkusid määrdunud kivile, üks kõige lahjem veeres veel üle ääre maha. Vanamees korjas need jälle rätikule kokku. Kui ta kesist leiba nii lahtiselt oma ees nägi, kaotas ta kõik muud tahtmised ja soovid ning tormas hammastega leiva kallale, nagu oleks see kõiges süüdlane.

Kukulind kukkus mõisahärra tamme otsas nii iseteadvalt ja häbematult, nagu oleks ta tahtnud ilmale kuulutada, kes neist kolmest kõige õnnelikum, kes kõige õnnetum on. Ka linavästrik lendas küntud vagudesse toitu otsima ja leidiski ka säält hommikueinet, kuhu ta seda ei olnud külvanud.

*

Talvad, sügav lumi, mahalangenud puud, saag, tulease, vana kasukapintsak, heeringapütt, kõlbmata kirvevars, jäljed, kolm töömeest ehk... inimesed. Eh-hee — inimesed! Kes neid siis inimesteks peab?!

See vanamees seal, umbes kui mõni lõhkipekstud kiilu teisend — päris kõlbmata •vai ise! Ka temale on üldine jõud nii palju hoope juba peale sadada lasknud, et ta rögiseb-köhib, sügavasti hingeldab ja sagedasti puhata tahab — vähe kasepakul istuda — torkivate pistete pärast rinnus, külje sees, nagu igas kehaosas. Ta sülgab, nuuskab ja köhib... nagu inimene; lõhub puid, hakkab saepidemest kinni eluaegse puulõikaja kombel. Eluaegne — kena sõna! Ta ei tohi siis veel täna kiiluga ühes maha heidetud olla — peab aga õhtul veel korterisse — peab minema... võib-olla ka surema.

Vana kulunud isakest nüüd teab: kas temal passigi on — ei tea, kas oma elulugugi?! Inimesel, kes sündimisest surmani ainult teiste tarvis elab, pole ju midagi oma: siis võiks ju kirves varre ka omaks nimetada. Isa-ema ja... töö, see on kõik, mida metsavanast teada on; olgu siis veel tuttav eluotstarve — surm. Siin metsas see vana muidugi ükskord hinge välja köhib. Ta võib seda, sest temal on ju... pojad.

Need kaks kõhna noormeest, kes saevad ja ikka jälle saevad, siis lõhkuma hakkavad ja isa pinusse halgugi paigutada avitavad. See on ju vana isa loomusunni eksitus, kus ta teadmata-tahtmata edasi peab elama... igavesti, kui veel ei pea lõppema see räbal vaevaelu — igav tühine mõistatus...

*

Külm on tänavune talv ja sügavalumeline. Jalanärtsudega õhuseisu mõõtes leiame, et hilistel hommikutel kol-

med närtsud ümber jalgade peavad olema. Ühtlasi läheb ka lume paksus ja säärsaapa kõrgus kohati kokku, ainult hanged on hoopis paksemad.

Olgugi et isa ja kaks poega sugulased on — teine asi: kas nemad seda olla saavad, et nad töö eneste keskel õiglaselt ära jagavad, sealjuures — pange tähele — ei vedele, siiski nad üle 35 kopika päevas ei teeni — meie teame: ei teeni, kui keegi neist ka päevapalga üle kõneldes uhkustada tahaks: «umbes poole rubla ümber». Ei, vennad... pool rubla on juba raha, raha aga — vabadus! Imelik: need kolm töömeest tahavad vabamad olla kui lõhkumisenui... tahavad mõistlikumad olla... haluriidast — tugevamad kui kirves... Lõhkumisenui aga puhkab sagedamini, pikemalt, haluriit langeb alla... tasakaalu kadumisel, kirves on surmariist, niisama pime kui kõik kaudsed surmamisviisid valgustamata segaduses...

Vuhib poeg ja toksib isa, küll kirvega, saega, nuiaga — vastu talva kukuvad jämedad löögid, nii et narmad lendavad. Laiaks laguneb läbipekstud kiilupea, lössi vajub terve ta eduline kuju, see ettepoole tungiv vorm — siis aga... lendab tüdinenud kiil viimast jõudu kokku võttes kõrgele õhku ja langeb elutult maha... umbes nagu kangekaelne, väsinud loom siis, kui ta enam edasi ei suuda minna, kui... koorem üleliigne on!

Halusüllad, need on suuremõõdulised mõisa üheksajalased süllad! Nii metsakohased on need puuriidad: mõlemad kõrged, tugevad, veata — küllus ja küllus iga mõõdu järgi. Võib-olla on nende omanik, peremees, ka umbes niisugune — kes teda teab?

Aga need inetud inimeseloomad keset toredat metsa segavad ehk kõike seda looduse suurepärasust, seda ääreta küllust igal pool?! Maha tarvis lüüa, ära hävitada — aga ei... need surevad juba isegi: näed nende kõhnu kujusid! Aga kui nad ei sure, kui üks neist kolmestki äkki... mõtlema hakkaks ja oma elu rohkem tundma kui halud pinus, kui kirves kännu kõrval... kui? Kui nemad kõik surra ei tahaks, vähemalt mitte nii, nagu nad elanud on ja sündisid... Kui nad loomulikult surra ei tahaks, need inimesed, kes vägivaldselt sündisid?... —

Tuul on vaheajal teisale pööranud, valjemalt puhuma hakanud. Uued hood toovad uut lund ja see tungib mööda maad — alumistes õhukihtides edasi. Murtud ja väsinud põõsad, kes kaua suurte puude otsast kukkunud lume-

koorma all ägama pidid, saavad lumekänkidest vabastatud. Idatuul raputab koormatud põõsaid ja nende kõveraks kooldunud oksad tõstavad otsad ülespoole, sirguvad, murtud kohad paistavad...

*

Tuli põleb, põletab — puuoksad auravad. Lahe, ümmargune kuhjalavataoline tulease. «Need oksanärud tuleb ära põletada» — oli käsk, ja vanamees veab tihti uusi kuuseharukesi leekidesse. Tuli sööb tuttavalt ainult... paremad osad ära — närud oksakesed jäävad ümberringi vinguma, ümmargust ladet järele jättes. Ikka need paremad jupikesed peavad kõige enne aurama hakkama... oksad, mis hiljuti alles nii elujõudsalt kasvasid, suureks sirguda tahtsid, põlevad nüüd praksudes. Umbes kui elusalt kiunuvad visamad...

«Neist saaks häid... tugiteibaid,» mõtleb vanamees mõõdukalt kõverasse paindunud jämedamatest kuuseoksadest. Pisemaid raokaid pindudega ei pane ta tähele — pole ju kaugeltki seda väärt: neist ei saa ju teistele tugesid, kuivavad ikkagi niisama kasuta ära, kukuvad teadmata alla ja mädanevad. Siin juba lesknaisi neid üles korjamas ka ei ole!

Tulepahl keerab vana konks-sõrmede vahel ja paiskab äärtelt korjatud raided kesk tulelava. Siis plahvatab tulukene sööta leides kord suuremaks, üksikud leegid tõusevad kõrgemale õhku ja kaovad... Ei need leegid suuda kõige oma soojusega seda toorest ja külma õhukihti veel soojendada — ainult kadumiseks tungivad tulisemad tulejoad ülespoole ja ülespoole — päikesele ligemale... Suits, aur jääb järele, metsiku õhuga kokkuliitmist otsides. Erandi-tult liigub ta jõuetult, lõdvalt tuule järele edasi.

Metsavana ei räägi palju — ja kellega siis? Köhima peab ta sügavalt kuni väsimuseni, kui hoog peale tuleb. Ja töötama vaheajal täie kiirusega peavad ikka ja alati töömehed. Jutuajamine lõbustaks, pehmendaks vähe töökäigu edasijõudmist — seda aga ei tohi lubada, kui raha teenida tahetakse — neetud raha!

Ainult harva, väga harva tuleb mõni «kurat» üle vana inimese kolletanud mokkade — need, võib ju olla, on elus... suudelnudki armu-suuandmiste kordadel! Nüüd aga peab tuim süda võimetumas vihas ainult «kuradeid»

hauduma — ta elu nõuab seda: see juhtub ju enamasti siis, kui raske halg jala peale kukub, pastel põrub ja jalg haigeks läheb — kui ettemõõdetud kirvehoop hästi ei trehvanud. Ja hoop ei taba hästi siis, kui vanake vahest kõrvale peaks mõtlema — mõtlema poolhapude viiekopikaliste heeringate peale, mis sellel ostmisekorral iseäranis suured — muidugi võrdlemisi — näisid olevat, meeli mõlgutama külmetanud hapuleiva järele, mida nii ootamata palju söögivõtmisel sisse mahub. Läbikurnatud kere on ju nii tühi alati, ärauhtunud jõud tahab karastuseks materjali.

Kui jällegi uus puu jala pealt maha lastakse ja pojad isa poole rõkkavad, et viimane ennast ometigi alt ära hoiaks, siis, jah, siis saab vana inimene jälle mõtlemiseks materjali ja asja arutamiseks, imetlemiseks: miks teda puu alla ei lastud jääda... ja meelega — pärast ilmale halb kuulda... Aga kellest ma enam hoolin, kes minust teab... suren... kuidas — oma asi! Suremisel nüüd maailma moodist, viiside tasakaalust, teiste ligimeste loridest hoolida!... Aga pojad! Nendel on halb pärast olla, elada, töötada, võib-olla ka surra, kui isa loomulikult surnud ei ole.

Pärast niisuguseid mõtteid, kui vanamees jällegi vaevaga haluriita üles ladus, mahalangevaid puulõhmusid uuesti ja nii ühetasaselt virna ladus, sai ta aru ja mõistis, et teda, vana haiget inimest, ikkagi veel poegadele tarvis on. Ladumise lõpul vaatas ta üleslaotud ladet, mõõtis seda süllapuuga, tagus väljaküündivad halud tahapoole, teades, et kõik ikka ühetasaselt ja sarnaselt riidas peavad lamama... Kui poisid vana isa kukkuva puu alt eemale sundisid minema, siis sai isake aru, et need kaastööloomaks saanud inimesed... tema oma pojad olid. See teadmine nagu tegi rinna kergemaks, tõi vanadesse kätesse uut jõudu ladumiseks, lõhkumiseks, oksade kandmiseks tuleasemele. Isa nagu tundis kohust poegadele abiks olla — nad ju kinnitasid tema vankuvat elualalhoidmise-jõudu. Poegade pärast!...

Kuna vanamees vahetevahel süldi ladus, tuld tegi ja köhis, saagisid kaks poega vahetpidamata väledasti: teatud osa tööd peab ju õhtuks või lõunaks tehtud olema — muidu ei saa päevapalka. Kerged riided töötajatel seljas, õhk arutu külm, aga higine on pea palgega, higiveest auravad ka vestiseljatagused. Puud on pahklikud, sitked, oks-

likud — vaiguollus teeb tööriistad halvaks. Väsinud käed aga liiguvad masinlikult, ammututtavad liigutused korduvad ka siin osavalt, kui tõukejõud madalamale langeb.

Poisid on juba kolmteistkümmend aastat isa avitanud. Kui nad kuueteistkümneaastaseks said, juba siis sundis isa kaksikupaari külmetama, saagima, pikka metsateed sügavas, teeta lumes sõtkuma, higistama, raha teenima ülespidamise muretsemiseks. Poisid ei mõistnud midagi teha — nagu ahel köitis isa tahtmise võim neid selle raske loomatöö külge. Pärastpoole harjusid nad juba nii ära, nägid ainult niisuguses töös enesele ülespidamise võimalust, et nad ka iialgi enam muud elukutset lahedamate tingimustega soovida ei mõistnud. Nad nägid seda umbvaeva nüüd nagu ... isa pärast. Nii kaua kui tema veel elab — ei pääse sellest!

Kokkuköidetud paarid: kirves ja mees, saag ja kaks töölist — valus on lahkuda! Hämarus ümberringi, ei leia pääseteed lahedamate päevade poole! Kui käeluud valutavad, tuisanud hangedes edasironimine väsitab, saapanahk jalga valusasti hõõrub, korteriõhk südant pööritama paneb — siis vahest mõtlevad poisid ka mujale minna. See aga ainult sedakord — ei jaksata enam!

Nende tööloomade pärast elavad kusagil ka kaks inimest, kes nendest aru saaksid, õieti mõistaksid, unistaksid, loodaksid — võib ju olla! Need vahest nutaksid kaastundmuse pärast, kui näeksid neid väsinud, eluta silmi, haiglast kehakogu. Üleliigne, raske vaev on neid juba esimestel aastatel tõsiseks teinud! Need vaevatud liikmed, sooned, tööga mürgitatud keha ei või enam seisma jääda — kogu ihus oleks siis umbvalu nagu igal tapetud töölisel puhkeaegadel. Need poisid — nad peavad ka ... eluaeg terves ta pikkuses nõnda töötades mööda saatma. See on ju vanematest päritud patt, sunnitöö ...

Isa ja pojad, nad tunnevad üksteist, mõistavad vastastikku hädast ja vaevast lugu pidada. Kui keegi neist puu alla jääks, oleks teistel kahju — mitte üksi sellepärast, et siis kolmas tööpaarimees puudub ... On ühel viina, saab ka teine maitseda — searasva kõrvetatakse alati ühise panni peal.

Teised ligimesed on metsaelanikele võõrad! Neid põlatakse ... ei tulda iialgi suitsusauna vaatama, kus nad korteris on. Nad lapivad laupäevaõhtutel vanu saapaid, paikavad puude okste küljes lõhkirebenenud pintsakuid,

kampsuneid. Pühapäeval ju tarvis küla-monopoli juurde minna... kella kahe ajal tuleb viinatooja tagasi kolme pudeliga. Tarvis juua, tugevasti sisse tõmmata — selles seisab palju, kõik! Siis saab isa aru, et need kaks noormeest ta poega on, siis mõistavad pojad, et vana nende eluandja on... tükikeseks ajaks unub tõsine eluviha vaevaelu...

Arusaamatu metsaelu liigub aga kindlate sääduste järele edasi. Tuul puistab külmetanud oksi, ehk säält küll enam midagi saada ei ole. Pragisedes kukuvad toredad puud risti-rästi teineteise pääle — endised jäävad alla, uued langevad nüüd üle... Lagastatud metsa asemel seisavad värsked halusüllad. Noored tugevad puud kangenesid, täienesid seni, kui neid halgudeks kisti. Viimane jõud avaldab ennast auruna, kus liikumine, soojus sünnib... siis kaob ka.

Mis see inimene siin teeb, on arusaamatu. Meie tunneme, et need töölised, puulõikajad on, ja rohkem ei tahagi teada!

Tuli aga leegib tulelaval ja hävitab kõik, mis ette tuleb. Leegivalu ees sulab lumi, külm jää langeb kokku veeks. Veeaur ja tulesuits tõusevad ühtlasi üles õhku, lagunevad ikka laiemale, laiemale, venivad kõrgemale, nagu võideldes selle jääkülma õhuga...

Ei see tuli jõua veel tervet ilma kõige ta metsaeluga soojendada. Aga ta leegitseb, sööb — lähem ümbrus saab ikka soojemaks, keevemaks.

*

Tuul, sügisene marukene, liigub alumistes õhukihtides suure rutuga edasi. Kust ta tuleb, selle järele ei küsita, kuhu ta läheb — seda ei tahetagi teada; nii vähe peame tuulest lugu. Võib olla, et see liikumine kusagil mägestikus sündis. Seal kõrgel, maast kaugemal ja päikesele ligemal on ta nii vägevaks paisunud, nii tugevaks kasvanud, nagu meie praegu tunneme. Ja ükskord sureb see elavalt edasiliikuv loodusejõud kusagil lagendikul, siis, kui ta palju head ja kurja on teinud ja selle jõu kulutamise läbi ära on väsinud. Tema — see suur jõud — lõpeb teadmata ja jääb ilma hauata unustusse kõikide poolt.

Hoogude kaupa lendab tuul üle puude ja põõsaste, raputab neid tugevasti, murrab oksi, väänab latvu ja painutab tüvesid. Mõned vanad ja mädad puud peavad jõuetult maha langema, sest et nad kas üksikult seisid või neile võitlejate reas nõrk ühine kaitse osaks oli saanud.

Mets ümiseb vihaselt, ja kangekaelselt tungivad eest äratõrjutud oksad jälle oma paikadele. Aias raputavad tuulekeerud lastele õunapuudelt õunu alla, nagu teaksid need tundmata looduseväe-joomed, et lapsed ainult siis aiavilja pruukida tohivad, kui see juba maha on langenud.

Tuul karvustab, ta annab ka mööda kõrvu neile poolpaljastele poisikestele, kes üksteise võidu suure pirnipuu all mahalangevaid pirne ootavad ja kes nõgesepõõsastest suveõunu suure rutuga üles otsivad. Aga nii pehmelt, nagu narrides käib ta niisuguste vastastega ümber, nagu tunneks ka tuul, kui nõrgad, väetid need inimesevõsud on.

Augustikuu ja põlluharija sügisepoolse suve tööd. Nagu jääpangad, mida tuul kevadel edasi kannab, nii on talumehe tööd sel ajal üksteise peale aetud. Rukkirehed, odraniit, heinakuivatamine, linaleotamine ja seemendamine. Mida teha, mida tegemata jätta, kust vähese tööperega peale hakata?

Ja talumehed peksavad rehte hommikul, nii et rehetoa parred viljavihkudest juba enne päikesetõusu tühje-

nevad. Tulevalgel tehakse selle tööga algust. Siis, kui kell üks on löönud, kahte pauku aga veel mitte ei ole löönud, läheb unise näoga pere-ema noore poisikese koiku juurde ja hüüab: «Tõuse nüüd üles, Kaarel, ja pane rehesärk selga; vaata, ma panen ta siia aseme peatsi.» Väsinud poiss, kes alles kolmat tundi uneuimastuses hingab, ei kuule ema esimest pehmet äratamist. Veel kordab eit, kelle esimene katse tagajärjeta on jäänud, oma äratusekutset ja raputab kõhna magajat ühes poollinase tekiga. Emal oleks nagu kahju oma kolmeteistkümneaastasest pojast, kellel uni nii hea on; siiski, nagu sunnitult peab ta poisi nii vara, pimehämarikus üles hüüdma: kes siis muidu vihud toast välja kannab.

Poiss näikse viimase valjema hüüdmise peale otsekui kohkuma, kisub pooltoimse särgi ihu pealt kohe ära ja ajab selle asemel paigatud ja nõelutud takuse särgi selga. Uus ihukate on soojaks läinud ihule nii harjumata, külm; rukkipea okkad torgivad mitmelt poolt vastu higist kibedaks läinud ihu. Alles kinnisilmi astub laps niiskele kambripõrandale, otsib ka püksid ja mütsi kätte ning jookseb aeda, et sealt paari õuna otsida, mis siis nii hästi maitsevad, kui rehetolm suu ja kurgu kaudu hingamiseriistadesse tungib. Aga juba hüüab isa, kes üleni higiselt vihku rabamisepingi otsas peos ümber keerab:

«Kuhu see poiss nüüd nii kauaks jäi — ei saa teine vihkusid eest ära! Kaarel!»

Nigelajõuline Kaarel jookseb rehetuppa ja haarab vihuvirna otsast süle tühje kahlusid täis ja kihutab selle korratu puntra üle kõrge läve rehe alla, kus ema vihud kõrvuti lademesse laob.

«Miks sa nii palju ühekorraga tood, venitad enese jälle seest ära! Eks võta vähem sületäis ja too sagedamini, siis jõuad küll; eks Miina aita ka, kui sa üksi toime ei saa.»

Miina, kes iga päev meheleminemist ootas, kes hea meelega vabadikupoisile naiseks oleks läinud, rabas pingi teise otsa juures, vaikis ja hõõrus higiste näppudega pahemat silma, kuhu viljatera sisse oli ripsanud.

Tükikese aja järel hüüab isa rehealuse poole: «Pool rehte on juba ära rabatud, kolm laugu jääbki veel järele.»

«Sumps — somps! sumps — somps!» kostavad rõhutud mütsud rehetoast, aga need väljapigistatud tumedad matsud ei pääse kaugemale, vaid surevad juba lähedal, maja ümbruses.

Soojus rehetoas ei kahane; tööpalavus suureneb lõpu poole aina veel. Väsimus võidab ikka rohkem ja rohkem üksikuid liikmeid ja terveid kehajagusid oma alla, kihvtitab äravõidetud kohti loiu uimastusega. Reherabajate ihul ühineb läbitungiv tolm leige higiga ja ujutab keha nagu soolase solgiga üle. Pooled rukkipead, terad ja lahtikistud okkad tungivad salkades töötajatele põue, juustesse, jäävad särgikrae peale ja peakatte voltide vahele peatuma.

Hulga aja järel, siis, kui juba nii kaua üleval on oldud ja töötatud nagu tervel talvepäeval, kui päikene hommikupoolsest aknast enam otse sisse ei paistagi, hüüab isa, nagu iseäraliku kergenduse üle rõõmu tundes: «Viimane vihk!»

Ta ütles selle sõna kõigepealt küll enesele, võib-olla ka tütrele, aga eite enam kuulamas ei olnud: see oli juba umbes kaheteistkümne minuti eest õueköögi — «paargu» läinud suppi soendama. Nüüd vaatab ta seal köögi tuhases koldes kummargil katlasse ja segab vahetevahel seal sees olevaid kartulitükke, et see roog seal kättejõudvaks sööma-ajaks läbi ja läbi ära leiguks.

Kass aga näugub kärsitult suhupistet oodates ja hulljulged talised põrsad tahavad nagu perenaise kiusamiseks õueköögi uksest sisse tungida. Eite ärritab see viimaks niikaugele, et ta välja tormab, ilma otsimata vitsa leiab ja sellega siis talvikud kaugele kihutab, palju etteheiteid ja ähvardusi välja jagades. Keedukatel jäi ajutiseks üksi.

Kell on juba kolmveerand kümme ja rehetöö jõuab ka peagi lõpule. Ainult veidi korraldada on veel siin ja seal tarvis. Väljarabatud vili tarvis toanurka hunnikusse ajada, õled pööningule varju alla panna ja sasideks katkenud kõrred veel kord pintadega läbi kolkida. Siis vast võib sööma minna ja pärast seda mahavõetud rehe asemele uus ahe täisvihkusid asendada. Nüüd aga hüüab perenaine kambrist:

«Tulge nüüd ükskord ära: toit on juba laua peal!»

Ja toit oligi kambri akna all värvimata laual. Kaks supikaussi, suur leib ja selle otsast lõigatud viilukad ning pahlatäis mustaks kõrbenud silke. Ka suur puunuga kahe vana liigendisnoaga ei puudunud; seal oli ka neli puulusikat.

«Nüüd laulame peast need kaks salmi: «Kui vara üles tõusen ma»,» ütles pereisa laua otsas ja kõõritas otsa üles. Ka Miina, kes vaheajal pesemast ära tuli, laulis kaasa.

Vanamehel olid reheriided alles seljas, käed ja nägu pesemata, niisama ka poisil.

Kui kaks salmi ära olid lauldud ja kolmandat enam kellelgi selgesti peas ei olnud, luges isa vanast «Mirdirohuaiast» tänase palveosa ära. Kirjaseletus oli pikk ja elustuseta, nii et peale isa kõik selle kestuse ajal haigutasid. Lõpu poole vaatas eit paar korda üle raamatu ääre, et aru saada, kui kaugel loojärg lõpust veel on, ja selle järele siis söögihakatust ette aimata.

Süüakse palju ja ahnesti, aga jutustatakse vähe, nagu tahaksid kõik perekonnaliikmed vaikimisega Jumala annile au anda — nendele viletsatele toiduainetele, mis sissetuubitud vaadete järele neile ikkagi veel armust antakse, ka siis, kui rehi juba rabatud on.

Isa kui perekonna töö ärajaotaja lausub pärast käte ristipanemist: «Miina ja Kaarel, te lähete nüüd kohe põllule vilja tooma. Enne seda aga tood sa, Kaarel, hobused koju — Miina võib selle aja sees vihusidemeid valmistada.»

Eide poole pöörates rääkis ta edasi: «Sa jääd ise nüüd koju majatalitust toimetama, riistu-asju pesema, koort kokku lööma: laubane päev. Ma ise lähen soosse vaatama, ehk on torm kuhjad ära lõhkunud. Tulen lõunaks jälle koju.»

Pärast sööki läheb terve perekond laiali, igaüks oma määratud paigale. Ka pere-emagi ei jää tuppa istuma, vaid läheb ja kitkub noorele lehmale, kes kiilide saatel karjamaalt koju on põgenenud, aiakartulite vagudelt rohtu.

Lapsed toovad juba esimese koormapaari rukkivihke rehe alla. Nad peavad teise korra veel tooma, alles siis jätkub viljakahlusid terve rehe jaoks, sest neli koormat ja rohkemgi veel mahutab see talutoa tahmane ülemine osa enesesse.

Nüüd aga leiab perenaine, see hoolas majatalitaja, kes igal pool ees ja taga on, et seapõrsas, kes juba hommikul uimane oli, süüa ei tahtnud ja haledasti vingus, nüüd täiesti haigeks on jäänud. Põrsas on pikali; ta sureb, sest siin ei avita enam maarjajää, salpeeter ega tivesrek [1]. Tema, see kõige suurem ja rammusam põrsas, peab nüüd surema punatõve kätte, mis äkiline haigus on. See on vist Jumala tahtmine, tema nuhtlusevits ja tasumisetegu. Kes

[1] Teufelsdreck (Asa foetida).

teab nüüd, missugune patt selle põrsa surmaga ära maksta.

Eelolevale õnnetusele nagu valjuks protestiks hakkab perenaine viimaks nutma, paneb laudaukse kinni, et mitte armsa looma hingevalu näha, ja üsna pahane Jumala peale, kes selle õnnetuse kaela on saatnud, pühib ta vesiseid silmi pead katva räti otsaga.

Koju jõuab ka peremees, kes kolme versta kaugusel Tiigu soos kuhjasid järele käis vaatamas. Ta nägu on tõsine ja tusane, kui ka mitte nii hale kui eide oma, kes puuanumas võid koorest koostaga välja tahab kloppida.

«No kas kuhjad olid kõik terved?» küsis ema juba eemalt, enne kui peretaat rääkima jõudis hakata.

«Tuul viinud siin eessoos selle viiekoormalise kuhja pea poolest saadik ära. Nüüd on ka mineva-öösine vihm sinna sisse löönud ja selle läbi on ülepea kaks-kolm koormat heinu raisku läinud.»

Eidekene ei jõudnud ennast enam pidada, vaid hakkas lausa nutma. Põrsas ja kolm koormat sooheinu on kadunud. Selle eraomanduse kaotuse pärast on temal kahju, mis puudulike vaadete mõjul veel suurem paistab olema. Ta võtab viimaks lauluraamatu lahti kui usklik perekonnaemake kunagi ja loeb siis ahnelt tuttavat laulu «Kes Jumalat nii laseb teha» jne.

Lapsed tulevad juba teiste koormatega põllult koju ja isa ruttab neid vastu võtma, et juhatada, kuhu koorem maha lasta.

Tuul on ikka veel endist viisi vali ja vihane, ta liigub niisama külmalt ja kareda südidusega edasi, nagu ei teakski ta, et perekonnas põrsas ära on surnud, et see alles ka matmata ja lõhutud kuhi parandamata.

Poiss tahab anspäripõõsast mööda minnes mõne marja suhu pista, hobune veab aga vankri koormaga väravaposti taha kinni.

Torm käristab lehti ja kuivanud oksi puude küljest alla, kisub õunad jätkukohalt lahti või katkestab varred lihtsalt keskpaigast katki, ajab pesu nöörilt maha ja lõhub vana katuse otsa.

Nagu kuritahtlikult käristab ta lõpuks vana suveõunapuu suurema haru ära. Marutuul ei mõista, et see pisikene loodusesündmus ka üks õnnetus on. Viimati saavad sellest inimesed teada.

Tuul puhub ühes sihis peatamata edasi . . .

*

Meie elasime sel ajal viietalulises külas. Siin oli igasuguseid inimesi, igaüks oma vanune ja oma isesuguse näoga. Vastastikku kutsusime ikka inimese ja perenime kokku köites, aga liignime me küll palju ei tarvitanud; ei teadnudki kõik veel, mis nende naabrite perekonnanimi oli.

Kõik muu ilm oli meist eemal ja väga kaugel, ainult renditud heinamaad karjamaadega ümbritsesid kiviseid põldusid, õue ja aeda. Ka kõige ligem raudteejaam oli meie elukoobastest kaunis kaugel. Meie teadsime ainult kuulmise järele, et on olemas aurulaevad, raudteed, suured linnad, kolmekordsed majad ja kullatud tornidega kirikud, aga keegi vist küla elanikkudest neid näinud ei olnud, ainult uskuma pidime, et sarnased asjad olemas on.

Mis meil siin muud veel tarvis oligi: teadsime ju väga hästi, kust tee kiriku poole viib, kust vallamajasse; vanematel inimestel oli veel pääle selle linnarada oma harudega pääs. Ja igal aastal tuli iga pere pääle üks linnakäigu-kord; mõni küll ei raatsinud mitmel aastal seda pikka teed ette võtta, minna palju kulu, teine peremees käis selle asemel jälle paar korda iga aasta.

Mõis oli külast ka umbes seitse versta eemal ja see oli ka oma punase katusega ja kõrgete valgete seinadega nagu kogu meie külakonnale auks ja uhkuseks: see oli ju meie mõis ja härra sääl sees meie härra!

Va kangesti hää mees see meie härra oli ka: rääkis teine talumehega nagu omasugusega — pole temal mehel vallali uhkust ega muud sellesarnast; kui sul aga rendiraha õigel ajal ära maksta on, siis pole teda karta tarvis, olgu küll, et saksa ees inimese natukene ikka kohmetuks teeb.

Olgu muidu, mis need meie küla inimesed ka olid, aga kanged tööinimesed ikka kõik! Anna kätte, mis tahad, ja tema teeb kõik valmis, olgu küll, et see töö nii hää ei ole, kui suurte meistrite oma, aga oma asi: mis sinna nüüd

hääd tarvis, kui ta aga vähegi kõlbab. Et küla inimesed laisad ei olnud, seda nägime iseäranis hästi suvel, raske töö ajal, siis aga lammutasid tööd üheteise võidu, ükski ei tahtnud teisest taha jääda.

Meie elu oli alatine teenimine: orjasime Jumalat, iseennast ja teisi, nägime vaeva sellesinatse ja tuleva elu pärast. Sellepärast olimegi peaaegu alati rõõmsad, et ees midagi ikka oodata oli. Kirikus käisime, kui ilm vähegi lubas, ikka igal pühapäeval; kas nüüd terve inimene tahab kerge häda pärast kodu jääda? Kiriku juures saab maailma näha ja kena lugemist kuulda. Lauakirikus käisime ikka kaks korda aastas, sügisel ja kevadel, ainult Tubaka Kaarel oma va Leenuga käis kolm ja neli korda. Nad nagu tahtsid näidata, et nemad juba vagad küll on, olgugi, et ise peaaegu iga päev nagu kass ja koer riidlesid.

Sellest oli ikka hää, et inimesed külas kõik ühetarkused olid, pole niisuguseid ninakaid ja jonniajajaid mehi, nagu mõnes muus kohas oli. Kõik külainimesed ei mõistnud küll lugeda, aga kes neid sellepärast põlgama hakkas — igaüks ju teadis, et kool kaugel on ja vaestel inimestel raske last sinna viia. Pärast juba laps vähe kangem, hakkab ise juba vanade seas tööd tegema ja omale leiba teenima, kes teda siis enam raatsib seisma panna ja leivakotti juurde anda.

Mujal ikka möllata inimesed pääle, siin kõik nii kena vaikne ja tasane, rahuline asi. Seitungid räägivad ikka sõjast, võib-olla tuleb uus kroonu jälle meie kuninga vastu sõdima. Kes teab, missugused ühesilmalised paganad nüüd jälle tulevad — aga eks meie mehed neid ikka larbi, nagu mineval aastal jaablasi. Tulgu ka Engeland mere pääle jälle, Rantsus Musku ja mustad murjanid mujale, aga ega nemad siia ometi ei jõua tulla!

Meie külas olid kõik rahulised inimesed, kes ei riielnud ega teinud segadusi, ja selle eest tänasime alati Jumalat, et meie mitte niisugused kurjad ja ülekohtused ei ole nagu teised.

Nii elasime päevast päeva oma igapäevase töö juures. Sügise poole jäi väline töö vähemaks ja mehed said siis, kui nad kõrre ära olid kündnud, palju laiselda. Olid teised vahest pikali ahju äärel ja nokitsesid ühte ja teist. Aga kes naistetöö lõpetab — nendel alati kiire igal pool, varrastega kudumist, ketramist ja kraasimist.

Oktoobri viimased päevad on siis, kui pikk sügis, kül-

mad ja vesised. Oleks kuhugi tarvis minna, aga ei saa: teed hukas ja pori igal pool. Ei saa toast välja minnagi. Hää meel, et vabadikud ja saunamehed need mõned vakad vilja, mis müümise jaoks olid, ise kodust ära viisid, pole siis nende pärast omal laadale tarvis minna.

Niisugune oli umbes meie küla elu siis, kui manifest tuli. Ja see «mannevest» tuli umbes nõnda:

Ämariku Peeter oli vallamajasse vallamakse õiendama läinud (sügisesel ajal ikka natukene raha on). Teisipäeva õhtul üsna hilja jõudis ta koju tagasi. Päeval enne viisteist-kümmend vihku hagu raiuda, siis pesta, riidesse panna ja pääle kümme versta vallamajasse ära käia, see nõuaks juba pikemat päeva, kui seda oktoobri lõpupoolne päev on.

Pika ootamise järele tuli esmaspäeval jälle ükskord ka postisaadetuste kogu valla vahimehe läbi vallamajasse. Siin oli pakk ajalehti, kümmekond kirja ja mõni post-kaart. Ajalehed toovad uudist. Ja sellest uudisest räägiti sellel ja teisel päeval vallamajas ja selle ümbruses.

Ämariku Peeter juhtus ka umbes sel ajal sinna, kui talitaja ja kirjutaja uudisasjast pikalt omakeskis seletasid, kui nad mõtete lahkuminekul vaidlesid ja nende ühinemisel vastastikku järele jaatasid.

Peeter oli juba külas tuntud niisugune mees, kes kõike seda, mis ta kusagil kuulis, tähele pani, meeles pidas ja järele rääkida tahtis. Mõnikord võis ta ka kuuldud asja teises paigas üsna hästi ette kanda. Ainuke nõtrus Peetri kõnedel oli see, et need luulest sagedasti väga vägevasti lõhnasid, ega eks see viga oli ka mujal.

Nõnda siis: Ämariku Peeter kordas juba teel vallamajas kuuldud juttusid, otsustas omaviisi, unustas osakese ära, köitis ja sõlmis mujalt korjatud mõtteid juurde ja jõudis pimehämarikul koju.

«Mannevest on tulnud,» rääkis Peeter, kui ta esimesena Rebase Tiiuga, kes mullikaid otsis, Hundi sauna koplis kokku põrkas. «Kuningas ise annud, et kõik peaksid seadused kätte saama. Eks need seadused olnud juba ennegi valmis, aga kätte ei anta. Nüüd võib igaüks teha, mis ta tahab: kõik on priid!» kilkas ta lõpul vaimustusega.

«Mina saa su'st aru mette! Oled purjus, võeh? Mis vabadusest sa enam räägid? Meite põli pole ju mõisa piitsa tunnudki. Kus vanal ajal seda priiust oli, nagu praegu, nüüd noorrahvas läheb hukka, pole enam karis-

tust, kohtud pehmed! Mis sa muidu priist elust veel räägid, juhata mulle, kus meite mullikad on? Näe, kirju sõnn juba neljandat õhtut jääb vajakaks, nüüd Punu veel seltsis ka.»

«Kes need siia tee ääre tõi,» ütles Peeter nagu pahandades, et üks uudiste kuulaja oli tema vaimustava jutu vastu nii külmaks jäänud.

Peeter ei läinudki kohe oma korterisse, vaid pööras ennem Kiviristile sisse. Juhan oli ka õimukas mees, oli omal ajal Poolamaal kroonuleiba söönud ja pidi Peetri arvamise järele kõige paremini niisugusest asjast aru saama, nagu temal uudisena südame pääl vaevajaks oli.

«Vallamajas räägiti, seitungide sees oli üleval olnud, et nüüd uued õigused igaühele välja antakse. Keiser olla aru saanud, et saksad meite seadused oma käes kinni peavad, neid välja ei anna, ja tahab nüüd igaühele nii suure voli anda, nagu sakstel enne oli.»

Peeter oleks veel edasi seletanud, aga Juhan tõukas oma laused vahele:

«Sa seda va Rootsi kangust alles täis. Kes teab, mis õigustest vallamajas räägiti, sa es saa aru mette.»

See kahtlustamine nagu oleks Peetri iseteadvust haavanud, teda narriks teinud, ja sellepärast ta pahandaski, sai hoopis rohkem asjast vaimustatud ja hakkas rinnaga pääle, mõteldes, et ta nüüd pika seletuse läbi vastasele oma sõnade tõsidust tahab näidata.

«Sa'p tea ju sellest asjast midagi! Singulöör tuli alles eila õhtu vallamajasse. See mannevest on hiljuti alles tehtud. Keiser ise ja ta kõrvusmees — mina ei mäleta enam, mis ta nimi oli, — ah Witte, nad on selle armukuulutuse välja annud. Sääl on nüüd kohe punkti pääl lubatud, et inimene võib nii palju rääkida, kui ta ise tahab ja —»

«Kes meid ennemgi siis rääkimast keelas, kes suu pääle lõi — mokamees võis ladrata, nii palju kui ta tahtis.»

See Juhani vaheletükkimine ärritas Peetrit ja sellepärast veel rohkem, et ta nende sõnade pääle niisugust vastust ei võinud anda, mis Juhani suu oleks kinni sulunud. Seletusõhinas sai Peeter nüüd segatud, aga ta võis siiski oma kõnet veel jätkata: «Siis võime ka koos käia ja meid ei panda selle eest vangi.»

«Kes see nüüdki meid vangi paneb? Käime vallamajas ja küla vahel mitu korda aastas koosolekutel.»

Peeter nägi, et ta juba ära unustanud oli, mis vallamajas räägiti. Sääl oli ikka veel mitu asja, mis uue kirja sees lubatud oli, aga nüüd ei tulnud temale enam midagi meelde. Ta tahtis veel midagi uut ütelda, aga kordas siiski ühte ja sedasama, mis temale kõige rohkem meelde oli jäänud. Vabadus, priius, õigus, seadused — läksid pääs kõik läbisegamini.

«Aga siis oli usupriius ka veel,» rääkis Peeter segatult.

«See priius oli juba mineva-aasta, ei tea kas muud midagi juurde on tulnudki. Sa räägid siis sellest usuvabadusest. Ise ju mäletad veel, et Karekülast Kilbi Aadu juba kevade oma naiste-lastega meite usku tuli.»

Juhani jutu lõpul astus naaber Ruhila Madis sisse. Tema oli teiste arvamise järele külakonnas kõige suurem teadusemees ja poliitikateadja. See mees oli omal ajal ajalehtegi lugenud, nagu räägiti, «Perno Postimeest». Siin ei julgenud Peeter enam oma uudisega ette tullagi: kartis vist autoriteeti. Juhan aga kordas nüüd järele, mis Peeter ennem oli pajatanud.

Madis kuulatas, ootas, vaatas ja ütles:

«Laske ma räägin ka.» Need olid tema harilikud sissejuhatuse-sõnad, kui ta oma meelest midagi õige tähtsat tahtis teistele ütelda, neile asja õieti ära seletada. «Ega siis ülemvalitsus seda ei teagi, kuidas meie siin puuduses ja vaesuses peame vaevlema. Kõik palvekirjad ja muud kaebtused, mis taluinimesed keisrile saadavad, saavad teel juba sakste poolt kinni püütud ja ära põletatud, ennem, kui need pärale jõuavad. Sellepärast arvavad kõrged valitsejad ja ülemad, et meil hää on elada.»

Siin ta peatas vähe, nagu oleks ta tahtnud oma sõnade mõju teiste nägudelt ära lugeda. Keegi ei ütelnud «ei» ega «ja» vahele ja Madis võis edasi kõnelda: «Kui ka mannevest antakse, ega meie sellest siis ikka kasu ei saa. Ainult varastel ja hulgustel ning suurtel kurjategijatel lühendatakse vangistuse aega — neil on sellest üksi kasu ja ka meie suurtel isandatel. Meie, talumehed, jääme igal ajal ja ikka nagu kahe Jumala vahele, tähele panemata. Aga need saksad, kes meid eluaeg on nülginud (siin muutus jutustaja toon palju ägedamaks, seda ikka siis, kui ta sakstest midagi kõneles), kes kõik meie vere-vaevaga teenitud kopikad oma tasku topivad . . .»

Peeter tõusis ootamata püsti, ta oli ennegi Madise jut-

tusid kuulanud; kui ta aga aru sai, et kõneleja väga sakste pihta oma sõnadega käis, siis ei võinud ta seda enam välja kannatada, andeks anda. Tema meelest, kelle sees veel palju orjaverd jooksis, olid niisugused kõned väga kõvad, nagu siiamaalse pühaduse purustajad.

Madis jättis ka kohe, nagu asjast aru saades, oma jutusõnad lõpetamata.

Kui Peeter hariliku lahkumiseviisi õieti ja masinlikult ära oli täitnud, astus ta uksest õue ja oli veidikese aja järel koduses toas.

Siin ootasid teda soe supp, naine, teised perekonnaliikmed ja magamisase tulevalgusel.

Teda oli juba enne oodatud, küll naise, pärast ka nooremate laste poolt; kardeti, et eksib teine ära pimedas, läheb teelt kõrvale või ka kõrtsi ehk satub Kõru nõmmikus röövlite kätte. Nüüd ta oli aga jällegi kodus, vallamaksud selged, soe tuba ja pooleni jahtunud leem tegid Peetri iseloomu niisuguseks, et ta enesega rahul tundis olema ja temaga ühes lahked olid ka taadi emmeke ja lapsukesed. Kui nüüd veel naine enne supi laualetõstmist mehele ette pani ta märgi saapaid ja higist niiskeid sokke jalast ära kiskuda, siis kadus pereisa tusane olek täiesti.

Nüüd kadusid Peetri meelest aegamööda Juhani umbusaldus, Madise targutused ja Rebase Tiiu kaagi elulekutsumise-soov, ning ta arvas mõistliku olevat, kui ta kallile naisele ka midagi vallamaja uudistest pajataks. Hääd lapsed võivad ju ka päält kuulata, kui nad aga ka aru saaksid.

Pereisa sõi ja seletas nüüd. Kui naine aga manifestist kuulis, siis jäi temale Peetri mannevestist ainult «vest» meelde ja nagu asjast suurt huvitust tundes hüüdis ta vaimustusega:

«Või juba jälle, nii nobedasti: pole ju kahte aastatki veel möödas, kui teine oli... Noh, siis ehk antakse hingemaad ja nendele raha, kellel palju poegi on. Meil ka juba kolm tükki!»

Naise arusaamatus, asjatundmatus ja lapsik ettekujutamine tegid mehe uuesti sedavõrd kurvaks, et ta söömise ennem järele jättis, kui kõht hariliku möödu järele toitu oli saanud.

Ainult harvade sõnadega vastas ta veel mõne küsimise pääle ja võrdlemisi vara laskis ta eide aseme üles kergitada, et sääl lamades veel kindlamalt vaikida, kui see tal toolil istudes võimalik oli.

*

Matla külas oli suur uudiste aeg kätte jõudnud, see aastalüli, kus kõige rohkem ihaldusi, lootusi ja ootusi noorte keskel täide läks — kolmekuningapüha ja küünlapäeva vaheaeg. Siin külas oli palju noori ja parajaealisi meeste ja naiste sugupooli, sest talusid oli palju ja igas talus oli jälle mitmepääline perekond mõnesuguste liikmetega. See oli mõisarentnike küla, laenatud ulualuste metsik kogu, kus peremehed kõikuvas kodus nii rohkearvulisi elutöötusi läbi pidid elama.

Tali on külanoorsoo vastastikune unistuste aeg. Sügisel lahkuvad külapoisid ja -tüdrukud suvistest kaasadest — vikatist, rehast, sirbist ja labidast, ja linatalgud hakkavad pääle. Siin on ka küllalt tööd, aga lõpul on ka juba lõbu, palju käratsevat lõbu, mis laialiaetud ihaldused kokku korjab, lagunenud õhulossid uuesti üles ehitab. Ja nii järgnevad jõulud, rõõmsad lumised pühad. Talve hakatusel arvavad neiud ja poisid, rohkem aga esimesed, kui palju parajaid paare veel küla ringis leida on. Mõned, kes endistel aastatel veel esimestes ridades olid, arvatakse juba kirjast maha, neid nimetatakse vanapoisteks ja vanatüdrukuteks. Teised noored, kes leerist läbi on tulnud ja juba inimesesuurused on, võetakse jälle seltsi vastu. Teadagi, et sedaviisi Matla küla parajate poiste ja tüdrukute arv alati muutub, nagu kõik asi ilmas. Peab ka seda silmas pidama, kes need arvustiku kokkuseadjad on, noorukesed, parajad või vanapoolsed. Poisike on ju enese arvates ammu mees, plikakene neiu, olgugi et teised neid veel selleks tunnistada ei taha. Ka kõige aastarikkamad piigad ei taha veel, et neid loo alt maha jäetakse, nad ootavad ikkagi veel juhtuvuse pääle.

«Kaarel, millal sa selle asja siis ette võtad?» küsis Matsi eit neljapäeva õhtul oma poja käest. Ta hääles oli juba väikest kärsitust ootamise järele märgata, kui ta voki oma eest eemale tõukas, et selle asja üle rohkem rääkida: «Ise

näed küll, et meie ei saa enam kuidagi läbi, pole ju kerge nii vähega talu tööd ära teha. Isa vana ja kõhib kangesti, ma jään ka iga päevaga võimetumaks, selle aasta on palju linu ja takku, kes see kõik üksi jõuab ära kedrata. Siis talita vaheajal loomi veel — tööd jäävad igal pool niimoodi teistest taha.»

Kaarel oli vist täna õhtul niisuguse jutu vastuse pääle ette valmistamata, ta raius toolijala puid kuivamapanemise jaoks ja ei suutnud ema küsimise pääle otsekoheselt vastata. Ta ei tahtnudki veel sellest asjast nii palju juttu teha.

«Ise tõid ju pandid ammugi ära, need suitsevad nüüd ära,» jätkas eit, kui ta nägi, et esimeste lausete pääle Kaarlil nii raske vastata oli. «Viin kahaneb ka niiviisi kodu natukehaaval võttes ära. Siin sai saagijatele antud, isa niisugune, ta maitsetab ikka igaühele, kes aga juhtub tulema, — hakka seda nüüd jälle monopolist tooma, siis läheb kalliks. Ma sain sedaviisi sugulaste läbi meretagust odavamalt.»

Nüüd võis juba ka poeg vastata, jutt oli juba kergemate asjade pääle pööratud.

«Kui see otsa saab, võib ju uuesti jälle tuua,» arvas Kaarel. Ja muud ei teadnud ta ütelda. Oli näha, et need kõned küllalt mõjuvad ei olnud. Ema aga tahtis, et poeg tõesti peab sel aastal kosja minema. Selleks oli palju põhjusi. Ta tahtis neid kõiki Kaarlile selgeks teha.

«Nõnda asi ikka kaua edasi ei lähe. Sul omal ka parem: muidu iga aasta ikka jälle tühja juttude all. Ei taha kõiki kuulatagi, mis külarahvas ühest ja teisest räägib. Mis sinugagi parem lugu. Käid niisama jõulude ajal teiste seltsis ka, ühest uksest sisse, teisest välja, pole rahu kusagil.»

Kaarel tegi oma tööd edasi. Need jutud olid selleks juba väga kulunud ja igapäevased, et nad teda huvitanud oleksid.

«Kes ilma suud kinni paneb. Las nad räägivad, kui see aga tõsi ei ole. Ega ma siis koju vangi ei jää, kui naise olen võtnud, tahan ikka veel sõprade seltsis käia.»

«Mis sa siis enam oma sõpradest hoolid,» rääkis ema poja viimasele lausele vastu, «siis juba kodus lõbu küll. Ega ta nüüd üksi kodu jää, kui sa külasse lähed. Ikka seltsis ka.»

Ema, kelle arvates tööjõu puudus poja naisevõtmiseks

kõige suuremat põhjust pidi andma, kuna selle külahulkumise ja tühjad jutud ikkagi veel ära kannatada oleks võinud, pööras oma kõne jälle teise külge.

«Ise näed küll, kui hädas meie suvel oma töödega oleme: ei saa kuidagi teistele järele. Ma katsun ka küll veel igal pool ees ja taga olla, aga mis see kõik aitab, abi ikka vähe. Kolm vaimu suure koha pääl. Ja oleksid need kõik tugevad töötegijad olevat. Mis vanad inimesed enam nüüd noorte vastu teevad. Võtaks küll suilise, aga see tahab jälle palka saada. Koht ei anna ju nii palju välja, et võõrast peret pidada võiks. Mineval aastal ometi oli Liisagi abiks. See aasta ei saa ta ka enam pisikese lapse pärast tulla. Me ikka sui hädasse jääme.»

See kordav emalik soov, teatav tööjõupuudus pani poja mõtlema. Ta vist tõestigi peab siis tänavu viimaks naise võtma! Siitsaadik on ikka veel aasta-aastalt edasi läinud — pulmade poole, nagu noored inimesed ütlema peavad, nüüd aga peab see küsimus otsustatud saama. Raske küsimus, tundmata teed ülesande täitmiseks. Endine vastupidavus nagu oli juba nõrkenud, kui ta emale nagu trööstiks ütles:

«Ega sellega nii rutt ole. Ju saab ka, kui ma järele mõtelnud olen. Talv ees alles. Jõuab enne kevadet kõik veel teha.»

«Muidugi teada!» ütles ema, kes oma tahtmise liginemist aimas. Täna õhtul ei olnud ta muidu rääkinud. Veel enne polnud ju Kaarel niiviisi lubanud.

«Selle aasta saaks hääd pulmad ka teha. Odrad kasusid — ka humalaid on oma käest. Loomi sai ka sügisel nii palju ära tapetud, et lihast puudus ei tule. Ülepää võime Jumalat tänada, et tänavu ikka toitu käes on pidude pidamiseks. Ja mis need siis nõndagi kulu võtavad. Iga pulmaline toob ju ise ka ikka midagi kaasa . . .»

Pere-ema vadistas veel mõndagi, mis pojale pidi näitama, kui sünnis aeg nüüd naisevõtmiseks on. Endine halb meeleolu hakkas kaduma, ta võttis lõngaotsa vokipulga ümbert ära, ketras ja jäi siis kohast miniat külatüdrukute seast välja valima.

Aga ehk on temal enne kedagi juba teada? Aga Kaarlil ei olnud kedagi.

Kõik tüdrukud olid tema ees ühesugused olnud. Ta vaatas naisterahvaste kui kaaselanike pääle. Ühel siledam nägu, rohkem ümarikum, punasemate näokülgedega —

teisel pikergusem, kahvatanud põsed, lihtsalt — rohkem kuivetanud inimene. Silmad, juuksed, suu või suukene olid ühe juures sarnased, teisel jälle niisugused. Missugune ilusam või hullem on, seda ei ütle keegi. Niisama ka naisterahva kehamood, see on ju ka nagu kõik looduse vormid: kahte täiesti ühesugust ei leita. Mõned on paar millimeetrit pikemad, teised kaks-kolm tolli jämedamad — kõik läbisegamini. Kaua mõtles Kaarel nii, kes küll kõige kenam peaks olema.

Aga kas siis tõesti naine kena peab olema? Kas see temal ilusa pildi asemel peab siis olema, kas inimesel enam muud väärtust ei olegi siis? — —

«Ju sa ikka mõnda vaadanud oled ka, ega sul ikka enam teadmata ei ole, keda sa võtta tahad,» avateles eit, kui temale keegi meelde oli tulnud, kes tema arvates kõige parem abiline pidi olema. Ja ilma vastust ootamata hakkas ta poega soovitud kostusele ette valmistama.

«Nüüd need noored inimesed ühesugused kõik. Käivad pidudel, tantsivad ja möllavad pääle — õiget tõsist tüdrukut, nagu meie ajal oli, pole palju leidagi. Kulutavad palju uhkuseasjade ostmiseks ära, olgu see pühapäeval või argipäeval — ikka uudes riides! Siin ja sääl ikka poistega trallavad pääle, nad teagi, kuidas nad tütarlapse moodi ka kasinalt peavad ennast üles pidama . . .»

Et siin ema küll jutu katkestanud oli, ei arvanud Kaarel niisuguste üleüldiste, ammukuuldud süüdistuste pääle midagi vastata tarvis olevat. Ta kaalus isegi mõteldes talu-haaval järele, kuhu ta selle asja pärast sisse pidi astuma. Ta oli oma rohkete eluaastate pääle vaatamata külatüdrukutest ikka eemale hoidnud, iseäranis viimastel aastatel. Need magedad naljad ja läbisõtkutud kõned, mida noored inimesed vastastikku meelitamiseks tarvitasid, olid tema meelest kõhnad, ilma vähemagi huvituseta. Pühade ajal istus ta oma seltsilistega õllekruuside ümbruses ja kuulas meeste juttu päält. Nendes kõnedes leidus ikka vahestki midagi mehelikku ja tüsedat naljagi, kuna neidudega ümber lipitseda, neid tantsitada, ringitada, sõnadega paitada ainult noorte poisikeste kohase arvas olevat. Lihtsalt — ta oli omaealistest naisterahvastest ära võõrdunud.

«Ju need ühed kõik on,» sõnas Kaarel natukese vaikimise järel. «Mis nüüd üks tüdruk teisest nii palju parem või halvem, kui seda ikka arvatakse.»

«Eks see asi nõnda ka ole,» tõendas ema. «Need, kes

ikka nii palju valitsevad ja otsivad, saavad viimaks veel kõige viletsamad kätte. Näe, siin oli Kaimra Eduard, oli ikka suur üle kihelkonna kuulus, otsis pääle, sai viimaks niisuguse, kes suuda töödki teha. Või mis see kenadus aitab — keda see enne toitnud on? Kui inimene ikka tööd mõistab ja tahab teha, siis saab ikka läbi. Toob oma lehma ja paar lammast ka seltsi ja hakkab ise jälle iga päev teenima.»

«Keda sa kõige paremaks siis arvad?» küsis Kaarel, sest tema ei tahtnud ise oma pääd tüütava valimisega vaevata, kui sest ikkagi midagi välja ei tule. Soovitud asi jääb vähema vaeva järel viimaks ka omaks.

«Ma ikka nende seas rohkem olnud ja naistega sagedasti läbi käinud — eks siis ikka näeb ka, missugune keegi on. Oma sugulaste seas ikka kõige tuttavamad ongi. Näituseks Ansu Miina. Ta pole enam ka väga noor, mõistab juba majatalitusi ja tuline kange väljatöö inimene, nagu isa ikka räägib. Me vana Andresega sõsaratvenna lapsed, te siis nõnda kolmas põli. Joomade aegu nõnda hää, kui ikka oma teatud inimestega koos oled, sugu seisab koos, pole nii palju kuluta.»

Ema jutustas kaunis elavalt, ette kujutades, nagu oleks kõik juba sündinud, mööda läinud.

«Nüüd maksa enam oodata ühtegi, kõik juba ette valmistatud ka. Täna õhtu paras pimedus, tee hää, võiks korra selle reisi ära käia — siis südame päält ära. Millal see parem aeg on?»

Kaarel mõtles nüüd Ansu Miina pääle ja ei kuulanud enam, mis ema edasi rääkis.

Ansu Miina ... paraja suurusega inimene ... keskmiselt paks, kolmekümneaastane tüdruk ... teeb rätsepatööd ... olla vähese kuulmisega ...

Niisugused ja veel palju teisi katkestatud mõtteid liikus Kaarli pääs inimese vastu, keda ta juba täna õhtul enesele naiseks pidi võtma.

Miina oli Kaarlile niisama vähe tuttav nagu teised külatüdrukudki. Tal käisid vähe külmad judinad üle keha selle mõtte pääle niisugust võõrast inimest omaks võtta. Ümmardaja oleks teine asi — ta on nagu terve perekonna palgaline, aga naine — see peab tema oma olema, ühtlasi aga ka niisamasugune tööline nagu ümmardajagi. Miks ei või siis töö tarvis üht võõrast tüdrukut võtta, kes jälle ära läheb, kui teda enam tarvis ei ole?!

Aga tema kohus on ju vanematele abi muretseda. Need vanad ei suuda nii palju, ta ise ei jõua ka, koht ei pea palgalist üleval. Inimene harjub kõigega ära. Ehk läheb edaspidi üsna hästi. Ehk läheb Miina viimaks armsakski — nagu räägitakse.

Kaarel oli juba nõus veel täna õhtul kosja mõttes Ansule minema, et niiviisi enne murest pääseda.

Ema julgustab veel järele, annab nõu, juhatust, avateleb päälehakkamisele.

Kaarel panebki toolijalad, veel poolikul raiumisega, parsile ja jääb veel ainult mõtlema, ettevõtet järele kaaluma.

«Hää küll!» otsustab ta viimaks. «Ma võin ju täna õhtul sinna minna; ju siis näeb, kuidas asi läheb.»

«Küll ta sulle tuleb,» julgustab eit. «Meie enne ju ka sellest omavahel rääkinud. Mis meil siis viga on? Miina saab igaühega hästi läbi, ta niisugune vaikne inimene, nagu tütarlapsed peavad olema.»

Nad hakkasid Ansule mineku vastu ette valmistama. Ema tõi uued täisvillased riided aidast tuppa. Kaarel otsis kapist paberikraed välja, puhastas saapad ja võidis rasvaga üle. Pani uue taskurätiku põuetasku ja oli peagi kosjaminemiseks valmis.

Vaheajal oli ka isa naabri juurest koju tulnud. Ta ei teadnud muud ütelda, kui kiitis asja hääks. Nad olid perenaisega ju ennegi neid mõtteid liigutanud.

Teeleminemiseks oli aga aeg veel väga varane. Kell ei olnud veel kümmegi. Niisugused külaskäigud pidid aga salajas, öösel pimedas sündima — ei tea, mis põhjusel. Asi pidi niikaua teistele teadmata olema, kuni viimaks kirikus sellest teada anti. Seda sündmust peeti vist pühaks, mida kurja ilma suu ja silmade eest vähemalt esialgu varjata tarvis on.

Need õhtutunnid olid Kaarlile natukese piinlikud. Mida ligemale öö jõudis, seda rohkem hakkas ta oma ülesande raskusest aru saama.

Ta pidi nüüd minema naist tooma, sellepärast et orja tarvis oli. Naine pidi temale kui palgata ümmardaja tulema tööd tegema ja ühes vaeva nägema. See pidi tööd jõudma ja suutma teha, seda soovisid ju vanemad. Ta ise oma tulevase «abilise» kohta midagi soovida ei teadnud.

Ta peab nüüd külatüdruku Ansu Miina oma tuppa tooma ja temaga ikka ja alati seltsis elama. Elu lõpuni pidi

ta nii olema, ilmaski ei saa enam lahti! Ta pidi oma üksiklase vabaduse kaotama, jäädavalt selle elu maha matma ja uuel viisil hakkama elama, mis siiaajani nii tundmata ja võõras oli. Kui nüüd tema tulevane seltsiline hää ei ole... temal ehk on halvad loomuomadused, mis ilmaski välja ei kasva... jäävad nad ehk elu lõpuni nii võõraks ja külmaks üksteise vastu nagu praegu...

Kell lõi 11. Nüüd on paras aeg, mõtles Kaarel. Ta võttis kaks pooltoopi tasku, pistis pruudipandid tasku ja läks kosja. —

Teisel päeval oli Matla külas üks uudis jälle rohkem. Poisikesed, kes iga neljapäeva ja laupäeva öösel talu akende taga valvamas on, olid selle esimesed tunnistajad ja laialilaotajad.

Noored neiud, kes teiste kaasõdede õnne pääle alati kadedad on, kordasid ja arutasid seda siis, kui nad salaja juttu vestes üksteise juures hämarikutunde kulutasid. Nad arvasid, et poiss sellega läbi kukkus.

Vanad eided, kes vähesest tutvusest kahe inimese vahel olid kuulnud, kinnitasid iseteadvalt: «Saand Jumala sõna üle käinud, küll nad siis üksteist armastama hakkavad.» —

Matla rendikülas elasid noored ja vanad, ja need ei tunnud muud kui leiba ja lõbu, s. o. külauudiseid. —

*

Sügis. —

Sügis on igal pool. Põllul ja aias, heinamaal, õues ja põõsastikus lasuvad sügisejäljed, kõiki raskelt litsudes, tusaga üle külvates, hävitusega ähvardades, riisudes, surmates. Sügis on ka põues, ja kurb meeleolu, nukker meel, raskelt rõhuv hingeolek on sügisepitseri ase, vajutusejälg. Inimesed elavad ja liiguvad ning nende elu on tuhandetel kordadel tume ja udune kui sügisene päev. Paljud elavad kõik oma elu silmapilgud niisuguste hallide varjude sees, nad on raudades ja ahelates, ilma tundmata ja aru saamata, nad usuvad, et nemad ka midagi mõistavad, näevad, aga see igavesti kivistatud eluring surub silmad kinni, matab nende arusaamise paksude katete alla, suleb kõrvad ja litsub lämmatavalt suu peale . . .

Tuul puhub, häälitseb, veereb jõurikkalt edasi, oma teel nõrku puujändrikke vapustades, oma värsket kasvavat tugevust nende nõrkade oksade juures karastades.

Tuul on otsijale vastu ja tuiskab ka vihmaga. See on nagu harilik, et otsija võitlema peab tuulega, vägeva tuulega. Tuul on vastu . . . ka sellele loomaotsijale, kes sügisehommikul üksi metsas ümber luusima peab, seni kui ta hobused on leidnud.

Ja sajab. Looduseväed nagu paluksid pisarsilmil, et tüdruk otsimise järele peaks jätma — see on ju raske.

Aga talutüdruk ei tohi neid pisaraid hinnata, mis ta näole väsinult peatama olid jäänud, temal ei ole luba ega julgust enne tagasi pöörata, kui ta loomad üles leidnud on. Tema peab oma leivaisa juhtivate mõtete järele terved aastad ja võib olla ka terve eluaeg liikuma, ilma et ta oma tahtmise häält kuulda ja selle järele teha võiks.

Sügisehommiku vilu ja niiske õhk täidavad ümbrust, lasuvad, kalestavat vaeva inimestega kokku puutudes sünnitades, maatäie väljalaotuse kohal.

Neiu aga on ennast külma eest peitmise pärast, nende

mõjude eest, mis ümbritsev õhk sünnitab, riietesse pugenud. Riided on aga õhemad, kui õhuseis seda nõuab, ning tüdruk väriseb nähtavalt. Vana suurrätt ei soenda teda küllalt hästi ja katkised reheriided annavad põhjust tuulele ja vihmale ihu ligemale tungida.

See on neiu, ka üks naisterahvastest, kes meesterahvaste meeled mõlkuma peab panema. Ta on ju tüdruk oma mõistusega, püüetega, ja ihaldused, mõtted ja aated peavad temal niisamasugused olema kui teistelgi neidudel. Ta hingeelu-avaldused on teiste omadega enam-vähem sugulased. Ühesõnaga: ta on neiu.

Neiu?! Tüdruk! . . . Kanepe Miina. —

Ikka ja uuesti jälle kuulatab hobuseotsija määrdinud sitsirätikut pea ühe, pea teise kõrva pealt eemale tõugates. Ta kuulatab teravasti, hinge kinni pidades, kas ehk kõrvikese kellukesehelinad siiamaale viimaks ulatama ei hakka. Tüdruk õhkab, õhkamised korduvad sagedamalt, tulevad sügavamalt ja lõhkevad kuuldavamalt, sedamööda kuidas tusk suureneb, mure kasvab ja tüdimus põhjust annab.

Aga see tuul, see tuulevõim! Ta on ikkagi veel vali ja sügav-tumedahääleline. Kannab kõrvi kellukese hääle hoopis teisale, segab sellegi heli, mis ehk vargsel viisil otsija poole tulema pääses, peagi ära ja kustutab nii juba lähedas ümbruses nõrga heli jõu oma väsimata vastuvõitlemise läbi. Kelluke, mis otsimise-eesmärgi äramääramiseks pidi olema, mille järele otsija eesmärgile viiva sihi ise ära otsustada võiks, peab nüüd otstarbeta helisema.

Tüdinenud juba on tüdruk, märjad ta riided. Vähese sammude-arvu järel seisatab ta uuesti, nagu midagi head juhtumist, õnne omas otsimises oodates. Piinlik on otsijal oma ihaldusi ühes kanda, kui nende peale ühtekõlavat vastust ei tule, olgu see ka, nagu siin, hobuse mitteleidmise puhul. Tüdruku neiulik nägu ja terve keha ei sünni nende tolmuste, nüüd ka märgade närtsudega kuidagi kokku. Inetuks teevad need riided inimese! Oma paksude paljaste jalgadega sammub ta nagu sunnitult rutates üle samblase maapinna, paljude rohutüvede peale ühekorraga astudes. Korraks mahasurutud rohupooled tõstavad peagi jälle oma mahamuljutud kehad sirgelt üles, mõni nõrgem jääb ka poolviltu, ja ootamata liikumist sünnitab see jalasurumine rohuotsakeste keskel.

Pahema käega hoiab tüdruk kuube kõrgemal, ja selle

alumine märg äär klopib vahetpidamata neiu lihavate säärte peale, sinna punaseid jutte järele jättes. Ta lühikesepoolne keha nagu oleks igavuse ja pika otsimisetüdimuse pärast rohkem kössi vajunud, kehavorm ilumaitseliselt kahanenud.

Vihma aga tuleb veel korralike, enam-vähem ühesuuruste tilkadena alla. Mahajõudnud piisad kükitavad pooleks niidetud rohtude peal, seal nagu vikatihaavu arstides, ja lasevad endid viimaks allapoole, kui uus vihmatera peale on kukkunud.

Kõik need vesiste silmadega vihmapiisad nagu irvitaksid hobuseotsija oskamatuse üle, nagu parastaksid väsinud tüdrukule tagajärele.

Uute hoogude puutumisel tuleb põõsapesades suur segadus. Nagu balletitantsija on poolraagustatud põõsas, kui tuul ta paljaks kisub, keerdu väänab, pea ühest, pea teisest kohast lahti lööb. Mitme tunni pikkuselt on tüdruk juba metsas ümber hulkunud, kõik arvatud kohad, kus hobusekari viibida võiks, läbi käinud ja võtab kõige viimaks käigu mööda külapõllu äärt ette, et siis pärast koju teatama minna, kuidas lugu on.

Halb on meeleolu siis, kui inimene oma kohust mingisuguste väliste takistuste pärast täita ei saa. Tusane oli ka tüdruk, kui ta nüüd ilma hobusteta koju pidi minema, seal kõige esiti ootavat peremeest värava juures nägema, peremeest, kes juba rehe all odrad lademesse oli seadnud ja kaua hobuseid oodanud ja sellepärast jälle pahane oli, et nii palju aega kallitel tööpäevadel nagu maha maetud pidi saama.

Põlluaia äärde oli selgesti küla tegevusest hääli, mütse ja plakse kuulda. Siit ja sealt läbi aiaääre ridapuude venisid katkemata pintade ja kootide mütsud, metsas laiali lagudes, põõsaste vahel jagunedes ja nõrgemaks sumbudes. Mõni poisikese vileheli tegi külast väljakajava müra veel kirjumaks, hüüded, nimepidi kutsumised, hobuste nõõtamine ja ptruutamine, koerte kisa, heledad põrsavingumised, mõni üksik «kurat» kõrrepõllu kündja adra tagant — kõik see ühines üheks korratuks helitaignaks ja jagas kõrvadele korraga suure kõlakogu vabast külaelust.

Hiline kukk laulis eemal. Ainult kukk, sest kõik teised peavad rutuga midagi muud tegema — neil pole aega kuke kombel laulda. Võib olla, et teised elulised, näiteks inimesedki, ei tahagi laulda, neil on vist palju

muret, vaeva, rohkesti kurbust, nutupisaraid, ohtrasti rusuvaid sügisemõtteid . . .

Vihm oli vaheajal vähenenud, siis lõpuni kadunud. Tüdruk, kes ühegi teise hobuseotsijaga veel pika aja peale vaatamata kokku ei ole saanud, seisatab juba väljakäigu-värava kohal ja ootab, nagu ette aimates, et keegi nüüd varsti juba tulema peaks, kes temale hobused kätte juhataks. Siis ta läheks uuesti tagasi ja tooks loomad koju; aga nii üksikult on häbi, piinlik koduõuel perekonnaliikmete ette ilmuda.

Aga ta on nii halvasti riides. Tolmu on küll nüüd vihm ära pesnud — terve ülikond on siiski nii kulunud, isegi augukesed ei puudu suurräti keskel ja nurkadel, pestud sitsirätik, paljad jalad ja võib-olla ka nägu on määrdunud . . .

Rutusti tõukab tüdruk rätikuotsaga mitu korda üle palge, nuuskab ja katsub päikese poole vaadates naeratada, et seda kurba korda näolt ära hävitada. Ta teab ju, peegli järele, et tema muidu ilus ei ole kui ainult siis, kui naeratus näojooni silendab, neid rõõmsamaks, meelitavamaks teeb. Ta ei ole kena — see mõte vaevab teda juba nii kaua kui ta ennast neiuks pidama hakkas. Siis oli veel ükskõik, kui ta laps alles oli, aga nüüd on halb väheilus, iluta olla . . .

Eemalt metsast kuuldakse liialdatud kellukese-raputamist, mida loomaga sõitmine sünnitab. Tohib ta siin veel oodata — niisuguses ülikonnas ülepea kellegagi kokku puutuda?

Aga ehk on lapsed? Poisikesed või koguni veel tüdrukud, tema oma sugused! Mardil on ju ka rehi, suviline käib ju hobuseid otsimas — ega siis teda ikka täna hommikul metsas ei ole! Neil on ju lapsed ja suviline Anna! Aga kui ta ometi juhtuks niisuguses seisukorras nägema — siis on nii häbi, piinlik, hirmus paha! . . . Iialgi ei saa siis enam meeldida! . . .

Põõsaste vahelt tulebki halli hobuse pea nähtavale — ja nende hall, Mardi hall ruun!

Aga kes?! . . .

Kõrvi seljas istub Mardi Mihkel. Ta naeratab, teretab, juhatab hobused kätte ja palub värava avada. Naljatab siis, viskab suure punase õuna ja soovib tervist. Vaatab veel tagasi, käib sammu.

Tüdruk seisab metsa pool aeda, punane õun nagu tead-

mata peosse surutud, ja kokkumurtud käsi kaitseb liikumata suurräti auku allapoole rippuva ääre sees. Teine käsi kohendab veel nööbi kadumise pärast lahtijäänud jakikraed, silmad uurivad märga jalga.

Miks ta ometi nüüd pidi tulema, kui niisugused reheriided seljas on, — nii vara, kui nägu pesemata? Aegamööda hakkas Miina Tammiku mäe poole minema; seal pidid ju hobused mõlemad olema — Mihkli juhatuse järele. Ta nagu ei oskakski esiotsa sinnapoole minna.

Loomadest teadasaamine ei teinud temale enam nii suurt headmeelt, nagu see harilikult siis sünnib, kui inimesele otsimiseteel juhatust antakse.

Mispärast siis just tema täna hommikul hobuseid otsima oli läinud, mispärast pidi siin kokkupuutumine olema? Nii varajane, nii ootamata kohatu oli see teretamine, jumalagajätmine! — — Lagastatud mets paistis juba pikema maa peale läbi. Metsas huikasid lastehääled, need lapsed otsisid, selle järele kui nad vihma vähenemise ära olid oodanud, rukkisaskete sõtkumiseks hobuseid.

Hommikune valjem tuul ja kukkumisejõulised vihmapisarad olid palju uusi kolletanud ja punetanud lehti põõsastelt maha kiskunud, puude oksadelt lahkuma sundinud. Poolpaljad, poolriietes puud ja põõsad seisid julgelt oma näruses kuues nagu uulitsaseltsilised puiestike suudel ja ei häbenenud mitte oma katkist mundrit, kui keegi loomaotsija põõsaste vahelt juhtus läbi minema.

Sügisemõtted jäävad hingesse tungides heljuma, liikuma, otsivad ja otsivad... kuni nad väsivad. Siis on hea kustuda, kui väsinud, aga mitte enne!... Sügav sügisene päev — kata, mata! Kao udusse ja sure — — —

... sügise!

Haudadel

*

Vaskne kiriku tornikell, mida vägivaldselt helisema oli sunnitud, oli vait jäänud. Ta ülesanne oli vist täidetud: kirikuliste jumalateenistusel korjatud mõtted olid ilusasti laiali aetud — kellakisa segas need ära. Ainult kuuljate kõrvades kumises metalli häälitsemise järelkaja, mis ikka nõrgemaks jäi ja viimaks ka säält ära kadus.

Surnuaed oli kirikust eemal. Üle nõmme, mööda kulunud jalgrada pääses kiriku juurest sinna — säält võis aga ka sedasama teed mööda kiriku juurde pääseda. Praegune matmisepaik oli juba teine: esimene oli kirikus olnud... Maeti siin ja sääl, vaimu ja pärast ihu, aga vaimud hulkusid ikkagi veel ümber kirikus, kodus ja surnuaial. Inimesed teadsid rääkida, et need rahuta vaimud surnud inimeste hinged olla...

Mitmedki kirikulised veeresid surnuaia poole, ronisid üle kivise läbikäigukoha ja läksid haudade vahele laiali. Igaühel oli siin oma kõverik tee, tuttav või tundmata, mida mööda edasi astuti. Mõnel edasirühkijal oli ka seltsiline kaasas, kes temaga vist ühise eesmärgi poole nihkus, — kahekesi siis nad jutustasid. Inimesed olid siia nähtavasti väga mitme asja pärast tulnud: lilli haudadele tooma, mulda künkal kohendama, muidu jalutama. «Isa meiet» isa, onu, õe või ema haual lugema, uut rätikut või seelikut näitama, kallikest otsima või lihtsalt sellepärast, et teisedki ees olid tulnud.

Nagu inimeste seltskond väga kirju oli, nii oli ka üleüldine loodusepilt üksikute joonte poolest kaunis rikas. Kevade varajuse pärast ei olnud küll veel lehtede ja õite ilu vaadelda, küll olid aga raagus oksadega puud, puukesed ja põõsad, lume läbi katkimurtud ja poolvigastatud mineva-aastaste lillede tüved ja harud. Lõppenud lillede kändudel oli juba uusi kasve tärkamas. Varajasemad rohud haljendasid ülestehtud kalmuküngaste servadel; esimesed talilille sinised õied kasvasid lahtilöönud lehtedega põõ-

saste ääres, mätaste pääl ja laia raudkivi juures. Ja siia oli ükskord ka kastaneid, Siberi seedreid ja kuuski istutatud, muidu nad siia vist poleks kasvanud. Taimest sirgus noor puu — ja nüüd on noored aja jooksul juba vanaks ja paksuks paisunud ja oma vormita okstega iga ilmakaare poole harunenud. Sirelid, õispuud ja muud põõsad ja põõsapuud on haudade otsa ja külgedele istutatud, nagu see istutaja maitse järele kõige parem oli. Kõik kasvavad, õitsevad ja kuivavad korrata. Millal nende sadade taimesortide ja kümnete puudeseltside sünnipäev oli, millal surmatund tuleb, seda ei tea.

Inimesed käivad aga ümberringi; nad vaatavad elavaid õiekesi, kasvavaid puukesi, näevad ainult kujusid, — vaatavad ja ei mõista midagi...

Riste on nii arusaamata palju, nii tihedalt seisavad nad koos kui kanepid põllul. Muist seisavad alles sirgesti püsti, teised on juba vähe viltu vajunud, muist on üsna maas. Nii on ka viimane mälestusemärk ära kadunud, mälestus ise allhingava põrmu üle on vist omaste juures ammugi ära kustunud. Võõrastel pole siin aga midagi, mitte midagi mälestada...

Ristide keskel on ausambad, suured ja toredad. Raudaiaga ümber piiratud ja sellega teistest täiesti eraldatud seisavad need sambad. Nii pisikene rist on ka mõnel veel otsas, mis nagu tähendusrikkalt ütelda tahaks: neil oli nii vähe häda kannatada, rist oli nii väikene, kerge... ja sääljuures olid kõik nii pisikesed ristiinimesed... Otse sääl kõrval, tugeva trellaia taga, kerkib männipuust, kirvega tahutud ristimürakas. Haud on veel õieti värske, vist minevalt talvelt pärit. Lumejäljed lasuvad korratult hunnikusse kraabitud koredate savitükkide pääl.

Siin on ainult rist, see pole ausammas ega mälestusemärk. Oskamata käekirjaga ja vigaselt on risti teisele poolele pliiatsiga midagi kirjutatud. Lumi ja vihmavesi on palju välja uhtunud, nii et kiri veel vaevalt arusaadav on. Siin kirjas on hingamisest Issanda rahus ja rõõmsast ülestõusmisest räägitud, ja nimi on sellel ristikandjal olnud Tõnis Piin. Ka surma- ja sündimiseaasta on üles tähendatud, nagu oleks tõesti kellelgi seda tarvis teada, millal see Tõnis Piin sündis ja suri.

Nüüd alles hingab siis see Tõnis Piin rahus, nüüd, kui ta juba surnud on, kui ta enam seda rahu maitsta ei saa. Miks siis mitte enne, miks siis siin maa pääl temale rahu

ei antud? Kas sellepärast, et maa pääl rahu nii veidi on, et sellest ainult üksikutele jätkub, — kas sellepärast?

Maa ja meie temaga ühes veeresime allapoole, päikesest nagu kaugemale, ja päikene paistis juba madalas olevat. Aga ometi ei olnud ta meie ligi — ikka veel kaugel, kätteulatamata eemal kõigist elavatest.

Kaua vaatasin ma selle värske risti, päälkirja ja haua pääle; ma mõtlesin palju ja sügavalt, nii et elu kui sulatis kees ja kerge ärritus mu ihu värisema pani. Viimaks tõusin üles, et ainukest ligemat sugulast siin rahumäel, vanaema, ta põrmukünkale vaatama minna.

Vanaema haual kasvasid juba lillevarred, noored ja värsked, kuna ma vanaema iialgi nii täis elujõudu näinud ei olnud. Ka siin lugesin ma ristikirja. Needsamad ühed kõlisevad sõnad — seesama Pauluse lause, nagu neid tuhandeid siin olnud ja praegu veel olemas ja kadumas. Kas need, kes siis maa pääle jäid, tõesti lahkunu mälestust ausamalt ja õiglasemalt pühitseda ei mõista, kui ikka sõnu ja sõnakõlkse pakkuda — ka surnutele veel? Kas mahajääjad ei ole siis elavad, et nad eluga kadunud kaaslast võiksid mälestada? . . .

Vanaema . . . ma mäletan teda vähe veel. Siis olin mina alles lollikene-laps, kui tema juba nii vana oli, et ta kõige vanemaks perekonnas peeti. Nõder eidekene . . . väriseb vanadusenõrkusest . . . elu nii vähe, nii vähe! Sääl ei olnud enam poolt, ei enam veeranditki sellest täiselust, mida ta aegamööda ära oli pidanud kaotama. Ja ikka räägiti, et temal on ka veel hing sees. Aga mina ei tahtnud seda siis uskuda, kui minul ja mu seltsilistel hoopis teistsugune elav hing oli.

Vanaema suri natukesehaaval. Kui viimane elukübemekene ära oli auranud, siis öeldi: vanaema on surnud, ja viidi matmisele. Ta paigutati sügavale maa põhja, kus ta mullaks hakkas minema. Ta pidi ju algkuju jällegi tagasi saama, pärast nõndanimetatud elu.

Ka siin haua pääl oli ülestõusmisest räägitud, mitte enam vanaema, vaid ümberolijate poolt. Viimaks kirjutati nii ka risti pääle.

Miks ei kirjutanud inimesed, kes ju elus seda aastatepikkust surmaaega nägid: «Vanaema ootab nüüd ümbermuutumist — mullaks» . . . Ma seisin sääl ja mõtlesin, et ta nüüd muld juba ongi, ja siis võib ta ju ka ülestõusmist ootama hakata.

Ühe värske noore lille varre kitkusin ma ja arvasin, et see juba ongi see ülestõusnud vanaemakene. Missugune armas, missugune kena on nüüd tema kuju ja nägu! Nüüd hakkavad teda ka inimesed armastama: igaüks kasvatab ja harib teda selles kujus hoolega ja õrnusega — ta elab paradiislikkudes rohuaedades ja õitseb härrade triiphoonetes! . . .

Looduses nagu oleks ühine vastik-tunne kauase viibimise pärast mu vastu kasvanud. Sellest aru saades astusin ma surnuaia väravast välja kojuminemiseks. Ülestõusnud «vanaemakest» hoidsin aga kõvasti soojas peos.

*

Minul juhtus au kord mahakäinud inimese viimaste silmapilkude saatjaks olla. Et lõppeva ülespidamine enne lõpulikku äraauramist nii huvitav-iseäralikult mu ajudesse mõjus, siis pean üsna põhjendatuks ta avaldusi siia paberile üles tähendada.

Jutt kujuneks umbes niisuguselt:

Kui see isane inimene piibutäie üle poole oli suitsetanud, nägin ma, et vanal veel rohkem jõudu mu arvates oli, kui seda voodi lõppemiseks vaja oli. Surija vastu pole mingisugust põhjust viisakas olla: ei enese ega teiste pärast. See mees su aule-kuulsusele juba enam kardetav ei ole. Ja meest veel viimast korda tülitada, seda meest, keda paha naine kunagi tülitanud ei ole, — see oli mu meelest nii loomulik tung, et algasin:

— «Noh, oled nüüd, nagu näed, sestsinatsest hädaorust ära minemas: kas siis süda vaevab ka mõne iseäraliku patu pärast, olid eluaeg pea siin, pea sääl maailma meredel ja linnades, juhtusid paha seltsiga kokku (tahtsin veel öelda: istusid pilkajate killas). Kas sa vahest ka kedagi naisterahvast ei ole petnud?»

Siia juurde pean lugupeetud lugejale tähendama, et ma selle korra kui preestri seisuse asemik eneses küllalt kõlbelist julgust leidsin kõiki inimesi, vähemalt oma koguduse liikmeid ja muidu talupoegi ikka sinatada. Kõne, iseäranis kui see kellegi surija kohta oli sihitud, oli ikka täis kunstlikku paatost ja pastorist elukutselisi tähendusi...

Kõdunev isane inimene sülgas seinale. Ma istusin ju voodi ees, ja pastorliku aupaistuse läbi süljata pidas vana madrus juba mereviisakuse järele võimatuks. Ilma et mu kõnelemisele iseäralikku tähtsust oleks suutnud anda, hakkas rakukestevaene vanamees pääle:

«Sa kõnelesid patust — mis see on? Sa vast mõtlesid tüdrukute pääle. Ma juba ütlesin, et ma kellegagi abielu elanud ei ole. Ma põlgasin seda kavalat sugu, kes meeste

naha pääl ilmast läbi elada tahab. Ära pane pahaks, et ma kui meremees väga toorelt räägin. Aga naisterahvaid olen ma eluaeg väga madalaks pidanud... ja ennast nii uhkeks, et kordagi musutanud ei ole.»

Mul oli natukene paha: Vanamees räägib enne surma niisugust roppu juttu. Võib-olla surebki siis, kui ta kõige kaugemale on jõudnud. Ning läheb hukka — minu süü. Parem juba kohe vaimulik talitus toime panna. Aga — siis ei tohi niisugustest asjadest kõnelda: õnnistuse ja sakramendi mõju varisevad hinge päält.

«Ma ei oleks tahtnudki maal surra,» jutustas madrus edasi. «Väga häbistav minusugusele koikusse vagusi jääda. Külanaised tulevad veel pesemagi... inetud! Aga seltsimehed, kuradid, ei taha enam laevas pidada, kellelgi, räägitakse, ei ole aega järele valvata. Nagu oleks ma seda tahtnudki! Ka surra ei lasta sind üksi. Sündimise juures on käijad koos. Siin jälle ole aga teistele huvituseks algusest lõpuni. Ja suremisel pahem kui sündimisel see teiste inimeste järelevaatus: siis hakkavad oma odavat kaastundmust, seda inimese enesearmastuse rikendit, sulle pääle valama. Paha on, et ka mõistlikult surra ei lasta.»

Meremees on meremees, mõtlesin. Aga olin enne ka madruseid matnud. Niisugune tundmusteta hüljes oli esimene. Üsna paha, et laev siia ligidale sadamasse oli keeranud ja selle vanapoisi otse minu koguduse piiridesse maale saatnud. Pean ju jumalale vastust andma hingede eest. Aga näe, on päris võimatu niisugust inimeseks teha. Ei tea, kas võtab armuleiba vastugi, vii veinikann niisama puutumata koju. Seda on niisuguste juures ennegi ette tulnud, et nende kuivanud hing ja tahkunud tundmused pühadest asjadest enam aru ei jaksa saada.

«Mõtle ka otsa pääle,» algasin õige etteheitvalt. «Kas sa ei võiks vähemalt naistega, naisterahva-sooga ometi enne surma ära leppida. Sa jääd kangeks oma vihkamise sisse, sa sured põlgusega. Nii ei pärita jumala-riiki. Taevas on ainult nendele lahti, kes meelt parandavad, andeks paluvad ja ülepää — alandlikud on.»

Oleks see meremees mul esimene katse olnud, siis oleksin vast veelgi pühadest asjadest temale kõnelnud. Aga teadsin juba nende luuletuid ajusid. Sääl on ainult jultumus ilmaelu vastu, ükskõiksus surma kohta, naermine ja pilkamine sündimise üle. Temale juba surm ei tee suuremat hirmu kui hommikune laevapõranda pesemine, ei

ka suuremat huvitust kui ankru väljakiskumine. Natukene kärsitust ainult on hinges, et nii jõuetuks peab jääma enne täielist seismajäämist.

Vanamehe päikesekarva rind nagu tõusis, ja jällegi rääkis ta tahkunud lausetega:

«Naistega tahad sa mind ära lepitada! Ära vea neid siia, neid. Kunagi ei taha ma seda sorti inimesi tunda, inimesi, kes närust ilmaelu kõigi kannatuseks edasi jätkavad. Ma tahan mullaks kopitada — nii on hää. Aga naisterahvaga leppida on võimatu. Ma põlgan neid mõtteteaduse põhjal.»

Vaata, mõtlesin ma, see vana madrus on juba filosoofiline ilmapõlgaja! Siin pole lihtsa rumala ja patutuimaga tegemist. See on hingeliselt parandamatu pessimist. Tarvis oleks püha sakramendi tööga algust teha — aga nii paha on, kui ta ka seda ei taha.

«Tahtsin juba enne kellegagi kokku saada,» jätkas vana madrus. «Tahtsin öelda: ärgu minu haual lobisetagu ega töinatagu. Ma pole tervel elamisajal virisejat inimest sallinud, ei seda, kes armastab, ega seda, kes kisab. Kõik viskaksin üle parda merre, kes kodanliselt kaastundmust avaldavad, kes pääle keha liikumiste lõppemiste veel oma aja usutempusid teevad. Valetage enne, aga mitte pärast. Inetu on inimese kohta midagi ütelda, kes ise midagi vastata ei saa. Laske juba keha muutmise järgu alguses ilma kärata mullaks minemist alata. Nii on uhkem, nii on ausam! Meremees ei suuda enne lõppemist seda ajutist teadmist välja kannatada, et pääle surma veel naljasid tehakse nende inimeste poolt, kes teda terve liikumiste avalduse protsessi pikkusel ei ole jätnud käskimast, kannatamast, põlgamast, häbistamast — niisama ka austamast, kiitmast. Ühesugune tüütav on niisugune praht kõik. Laske inimene rahule jääda, ärge tülitage teda, olge vähegi viisakad. Hää oleks olnud merepõhja tundmatusse kaduda. Nüüd aga . . .»

Missugune tume hing! Missugune must ilmavaade! Nagu vana mänd tundmatus metsas. Saladuslik uhke, ilmarmuta julge.

Ma ütlesin, et oma tuleku pääasja juurde jõuda:

«Oled vist muidugi kaua ilma jumalaarmuta olnud. Mu kohus on ametikutselist toimetust ette võtta. Jää rahule. Mõtle otsa pääle, mis enam kaugel ei ole. Su aju näikse juba korratult töötavat.»

Mehe suurele näole ilmus imestus, rohkem aga kaas-

tundmus lolluse vastu. Siis ka hooletu pilge ja isegi uhke väikesekspidamine.

«Kas sinul patuhirmu ei olegi, sa tuim inimeseloom,» ütlesin poolägedalt, kui ta uhket surmanägu nägin. Läksin kärsituks, et oma tahtmist läbi viia ei saanud, s. o. et ei jõudnud meest sellele mõttele viia, et ta armutalitust himustanud oleks. See oli elukutselisele jõnnile vastuhakkamine! Madrus!

Kõige pääle vaatamata püüdsin veel selgeks teha, kui hirmus põrgu on ja kui raske patt ilma sakramenti saamata lõppeda.

«Ma olen tugev olnud,» vastas madrus. «Olen nõrkade pärast kannatanud, kirgesid ei kunagi teeninud, ikka oma kohust täitnud. Pattu ma ei tunne. Ma ei saa muust aru, kui et ma nüüd oma keha nõrkuse pärast ümbermuutmise teele lähen. Nii on loodus — —»

Kui ma abinõud, milledega sakramendi nähtust teha saab, käekorvist välja olin võtnud, pööras madrus näo ja keha seina poole.

Vana madruse valjusid õigusesilmi ei näinud ma enam. Aga ta raudsõnad olid teadmata mu pääluusse vajunud.

Jätsin oma töö maha — vale ja elamise...

*

Inimene, kes sündinud, soovinud, igatsenud, püüdnud oli, inimene, kes kannatanud — kannatanud — kannatanud oli, suri natukene iseäralikul viisil: ta õnnetu, karastatud energiaga, suurte mõtetega, paljude arusaamistega, oli ise kaasa avitanud... Sõbrad ja sugulased ei teadnud palju. Ta lõppenu, oli hea inimene olnud. Aga nüüd tegi sugulastele häbi!

Võõrad nurisesid hirmsasti surija viisakuseta otsustamisvõimu pärast ja tundsid keeva kaastundmust ligidal seisjate häbi pärast. Kõigil oli tore, et niisugune ei ole. Terve küla tundis ennast parema olevat; ülepea — meeleolu oli hea. Ja kõneainet oli, võimalust oma tarkust avaldada. Kõigepealt võidi aga oma vagadust ja puhtust paljude tagasisurumiste järele kord orgi otsa riputada.

Kaks nädalat oli ta tüliks.

Tohter, nimelt kreisitohter, käis vaatamas, ja isegi urädnik oli seal.

Hingati kergemalt. Nüüd saab lahti.

Ametlikult lubati maha matta.

Aga õpetaja ei tulnud. Pidas juba seda kirikuriide pühaduse jälestamiseks. Või nagu keegi vanamees ütles: ta südametunnistus kardab! Köster tuli. Tänati — ja mitmed imestasid.

Hauakõne oli umbes niisugune:

«Ärge süüdistage! Meie ei tea palju. Mis meie teame, on see, et meie siin oleme, nimelt seda, et mina, s. o. iga mina siin on. Meie arvame, et elame, aga mispärast, sellele ei julge keegi vastata. Sellepärast ei julge, et vastus hirmus lootuseta on. Mispärast? Kõik on kahvatanud ja nõuta. Ja mis elu on — ka seda ei juleta tunnistada. Tahetakse veel pettepiltidega ennast rahustada. Aga see ei pea kauaks nii jääma.

Elu on aatomite liikumiste avaldus, elus on muutumiste ärapääsemata tingimine. Elu ei ole tahtmine. Sellega ei ole kõik ära öeldud, elu on veel hoopis lihtsam.

Kirikuõpetus kõneleb teisiti: et oleme jumala tujude mängukannid; et meil mina-ise ei olegi, on ainult otsatu juhtnöör; et oleme marionett-nukud kellegi tundmatu ja enesearmastaja ärimehe käes; et oleme mõistatused, muinasjutud, ühe isesuguse karakteri harjatud lõbud jõudude peenendamiseks. Nõnda on nõuandmiste-mehed kõnelnud ja seletanud.

See, kõnealuse puusärgi sisu, olla natukene uudisviisi elu järelejätmiseks jõudu tasandanud. Teie kaastundmus on haavatud ja valutab. Mulle kõneles kutsuja: miks ometi liikuv kuju kusagil eemal seda ei teinud! Teil on nähtavasti hale meel ringi segamise pärast, pisarad meeldetuletuste pärast. Paha on — jaa, paha! Ajudes on palju, mis üles ärgata ei tohiks. Seal on vaeste teotamised, nõrgemate häbistused, metsik inimeste autus, suruvad saladused, ja mürgistama maetud kannatused, sisemised piinad. Ma tunnen teie, täistopitud kõhtude elu; valet ja pimedaid võltsimisi on, mida mitte ei tohiks liigutada ajudes, kus katted peal. Ma tunnen ja saan hingedest aru. Sellepärast hüüan: ärge süüdistage! Ärge süüdistage!

Meie ei tea palju: meie kokkutuleku põhjus surnuaiale on tema pärast. Ta olla elamise järele jätnud väga igavvastikul viisil: hapnik ei täitnud väliste ja kunstlike takistuste pärast enam oma kohust. Vastake: on teil sellest või on teistel sellest teie eluavalduse nähtusest, teie olemas-olemisest kasu? Meie võime ka ilma kasu teadmata sellest mööda saada, veel lihtsamalt — aga teie, nüridustekandjad, ei suuda aru saada. Mis väärtuse, mis mõttelise tähenduse annate ülepea sellele nähtusele, kui teie aastate kaupa ennast hävitate? Meie ei tea palju: suremine on suremine, viisil pole palju väärtust. On ju ka. Aga see on esitaja väärtus: jõud või nõrkuse ootamine. Need on kahel pool valida. Suremiseviisid on kõik ligidalt sugulased, põhjusteks iga kord oma sellekohane nõrkus. Igaüks on enesele kõik: teine juba ei vastuta teise eest. Oleme ja küll ahelalülid, aga kõlbmatuks minemiseks ei suuda teised piiri panna. Muutmise võim on üksikul vaba — seda austagem! Sina tundsid ennast moondumise äkilisuses kaastegelase olevat. Ja sina ei tundnud ennast seal kaaslase olevat. Ei-ja-ja — on piirita.

Mina kui inimene olen selle nähtuse äraseletamisega arusaamise piirides päri. Aga mul ei ole teie saatuse kohta mingisugust mõju avaldada.

Meie ei tea palju: suremine ei ole tähtis, ta ei ole ka häbistav. Teotavam on juba sündimine eluavalduse ja olemasolemise mõttele. Sündimisega on inimese elu mõtteline tähtsus ära kägistatud, igasugune elu sisemine mõte maha maetud. Järele on jäänud peale sündimist midagi ilmaasjatut, mida igaüks ära kaotada tohib. Alalhoidmiseks ei leita igaveses ajavältuses ühtegi põhjust peale rumaluste. Ja igasugused põhjused on lolluste rahustamiste varjud. Meie ei tea palju: meile räägitakse tagahaua elust. Meie vanemad on niisugused mõtted pärandanud. See on pärandatud hingetõbi, see on puuduliku ajuehituse otsekohene avaldus. Saage terveks! Meie näeme ja saame aru: see on kõik. Kõik on meil oma loodud: hing ja ihu. Siit radadest ei pääse välja, siia piiridesse ei lange võõrast ollust sisse. Ja oma t ö ö peab juba ükskord hästi arusaadav olema. Töö on inimene.

Saage terveks! Haigus on pahem kui surm. Inimese mõte on kõik lihtne haigus. Loom on väikse ja terve mõtte ringis.

Ma austan otsustava jõu võimu!

Tehke sedasama: see on kõik.

Elu on teotav, elu on tülikas, vastik, häbi! Surm on tõde, surm on elu eesmärk. Uhkelt on surra vaja. Muid põhjusi, järeldusi, eesmärke ei ole. Kõik on lihtne umblollus . . .»

Köster oli viimased sõnad öelnud. Paljud ei saanud millestki aru. Töötõbistele inimestele tuli rutt — ja nemad hakkasid õige rumalalt ja nürida arusaamisega mulda peale ajama. Ainult mõni jäi talva kombel seisma, nagu oleks midagi olnud. Kaks-kolm saatjat võib-olla mõtlesid ka. Keegi avaldas, et hea kõne olla olnud.

Paastupäikene tahtis paksu surmalund soendada, aga see ei läinud temal vist hästi. Rahuliku lume asemel tekkis küll liikuvam vesi, aga seda ei olnud kusagil vaja. Jooksis ning vajus viimati oma ilmaasjatusest häbi tundes maa sisse.

Köster lasti lahti.

*

Sõda, katk ja nälja-aastad on ainult muinasjuttudeks saanud. Nooremad ei usu enam neid, ka vanemad inimesed kahtlevad. Ei tunta pomme ega barrikaade. Vabrikuvile ei kutsu töölisi ega luba neid puhkusele. Inimesed kõnelevad, et ükskord inimesed üksteist vastastikku elukutsetele olid ära tähendanud, et kord kahetunnine tööpäev oli olnud, enne veel, nagu muinasjutt räägib, kaheksatunnine. Nüüd ei tunta seda ammugi enam — naerdakse ainult kõige selle madala mineviku ja selle aja laste üle. Nüüd on kõik inimeste-pikkused ja neil on tõesti ka inimese mõistus, tundmused, inimlik moraal ja inimese hingeelu, mehemõttetarkus. Enne ju seda ei olnud — räägib muinasjutt. See on taevas.

Üksikult ja hulgakaupa jalutavad inimesed paradiisiaia puude keskel, nende kasv on kõrge kui pikematel puudel: ei ole ju enam nälga . . . Sellega on kõik öeldud! Kõik petlikud pildid armastusest, lootusest ja inimeseõnnest on kadunud. Niisugused unistused tõusevad ainult siis, kui elu kannatus on, kui inimlikke tundmusi veel ei ole. Nüüd on aga inimeste tundmused täiskasvanud, ja mis kasul. Mõistus ei kannata enam puudulike aatomite koosseisu juures. Peale pea on inimesel mõistust ka kätes ja jalgades ja üle keha. Nüüd ei ole ju enam elukutset, see oli ainult toores mäng ja alatu teotus inimsoole, kui ta liikmed teiste meeste takti järele liikuma pandi. Mööda on see pupelik inimese eluaste, mööda see lollakas ülespidamine ja loodusevägede reostus.

Nüüd ei ole tööd, ei ole ka nälga, sest töö on nälja sünnitaja olnud, nagu muinasjutt kõnelda teab. Kõik on unustatud, mis enne kunstlikust söömisest ja joomisest, naerust ja nutust kõnelda teavad. Ei ole enam isasid ega emasid — kõik on inimesed. Ei ole ka lapsi. Ükskord olla isaemade ajajärk olnud, see oli siis, kui jumalad inimesi petsid, neid oma tahtmise järele valgustasid ja pimestasid, armastama ja vihkama sundisid.

Ei ole enam raamatute virnu, lugemist ega kirjutamist. See avaldaks kinnikaetud põlvede vaimuvaesust. Õppida pole midagi ja õpetada pole kedagi, kõik teavad juba iseenesest, kuidas elada tarvis, nad on elamiseoskamisega kaugel.

Ei testamenti, katekismust: inimesed said jumalate pettusest aru ja heitsid nad enesest ära. Neid mälestatakse ainult kui kahjulikke batsille inimese hingeelus.

Õhk ja päikene on kõik: isa ja ema, ristimine, laulatamine ja suremine. Maa on nälg, küllus, leivakannikas. Kuued on ammu kadunud ja särgid ka — häbeneda pole midagi. Kui kahjutegevad jumalad ära heideti, siis kadusid ihad ja tungid, mis inimest kannatama panid, siis kadus kõigi kurjade alus — tahtmine, kõige alatum enesepettus —, armastus ja teised niisugused asjad. Siis kadus ka kuri ettekujutamisehaigus, ja eelarvamuste pimestav võim, kus üks inimene ennast teise isaks ja emaks julges pidada — hilisemate teadmiste järele pole seda enam ammugi. Tahtmine suretab ja teeb elavaks. Mälestus kirjutab ja loeb ja teadus kui ilmaaegne tõbi ja hingekoorem on kui udu selle oma aja nimetusega, mida mõistuseks peeti. — kadunud. Ammu juba loeti kõiki vaimuavaldusi haiglasteks, ja kes tohiks nende hingeelu haigustega teise vaimu paigates rikkuda.

Eluvaim on juhatajaks ka oma muinasjutuliste jumalate üle. Inimene selle sõna õiges tähenduses on sündinud õhust ja tahtmisest. — — —

Ümber mäe on salk noori inimesi kogunenud. Inimesed on nagu ennevanasti noored neiud ja peiud, kes naisi võtsid ja mehele läksid, oma nõrkustest mitte võitu saades. Kõik inimesed on elujõulised, niisugused, nagu nemad peavad olema. Suremist ei tunta, sellepärast pole ka sündimist vaja. Pole aastaaegade arvamist, tunde ega päevi, ööd. Keegi ei kõnele, sest see oleks kannatamine. Mõtlemisest saab juba küll — avaldamine igal kujul on ju andeksandmatu nõrkus. Kellelgi pole kaastundmust, haledusetunnet, nutta ei osata, nagu naermine ilmaaegne igaühe mõttekäigu järele on.

Nemad, need tulevikuinimesed, kes pikas olevikus — selle sõna õiges mõttes — elavad. See on esimene samm olevikus, kui kusagile enam püüda ei ole. Nüüd nemad ainult asuvad hingemägede ääres. Siin on terve kogu inimesi hommikust õhtuni — kui meil niisuguseid mõõte

oleks — mitte nutmas, sest see oleks nõrkus, vaid mälestamas. Nad laulavad siin. Laul on alale jäänud, kui ka mitte endises tühises kujus, sest laul on kunst. Kõik kunstid on alles. Siin lauldakse vabaduseviise.

Miks need noored inimesed — kõik inimesed on ju tulevikus noored — nii laulavad ja pidutsevad, selle kohta räägib muinasjutt, kuna teised muinaslood kõik juba ära ununenud on, tumedalt ja lühikeselt hingemägede sündimise loo.

Jutt hingemäe saamisest, kus ei ole sõja, katku ega nälja mälestusi, on umbes niisugune:

. . . . . .

. . . . . .

. . . . . .

Kui enam abielu ei elata . . .

Utopistlik joonekene

Kui enam abielu ei elata . . . siis tuleks korraga stopp . . . ja muud midagi. —

Aga ka papp jääks ilma teenistuseta ning köstergi, halemees, ei saaks kaht kopikat. Kuidas niisugune ülikarskus sugulistes asjades vaimulike ligimeste sissetuleku pääle mõjub — see on juba meie teravamõttelistele lugejatele vist küllalt arusaadav: kui inimese ainelise elu esimene kupits — see jootrahakarakteriline väljaminek, viisteistkümmend kopikat — oma olemise on kaotanud, siis on loomulik kõdunemine ka teisele viieteistkümnesele hõbedale . . .

Nurjatu oleks see mõte küll, kui inimese elamisel nüüd muud põhjust ei ole, kui et teisele kaaselanikule niisuguseid odavaid sissetulekuid teha — aga kõikide otsimiste pääle suuremat eesmärki ka ei leia . . . Mõni targem vast teaks? —

Naljakas ja kaugele kõdistav see fantaasia vili: keegi ei elaks enam abielu . . . ka linnukesed mitte . . . ega roheline konn . . . ristämblik, ritsikas. — Inimeseloom oleks esimene, kes püha idu läbi viiks . . . kes järele jätaks. Kõik oleksid inglid . . . nagu töömesilased.

Siis alles võiks ilmas suuri asju korda saata . . . siis võiks selle partei mehi, neid tagurlasi, kes elu jätkamiseks ühisema sisseseadmist plaanitasid, kõige peenema pilkega iga päev ja pühapäev ka pilgata . . . Võiks nende toredat iluduste esitajat nokkida ja kõigepäält näidata, et m e h e d kangelased on.

Siis võiks veel energiat ilu ja elu ilustamiseks tarvitada, aga mitte nii maha matta . . . Paljud väljaminekud kaoksid, alatine sissetulek — ja meie mehed oleksid otse kopikate keskel. Kuldrahad takistavad päevapaistel soendamist, aga ka vaba jalutamist . . .

Kõige ideaalsem külg: me omaette jumalad, loome ja

hävitame... Ja missugune pärgadest kõrgemal uhkus: meie — viimased!... Meie ise lõpetajad!

Püüdke neid viimaseid sõnu õige paatosega välja hüüda, näete... kuidas tröösti ja kinnitust leiate.

Nimetu elajas

(Passaaž)

... Unusta korraks oma enesearmastus ära, unusta ennast ära, et nimetu elajas sinult midagi-midagi saaks ära riisuda. Nagu röövlil iialgi omas väga edenenud õigustundes segadust ei tule, et vast juhtuv saak väga suur on, nii ei pea ka ennast emane — olgu missuguses kujus tahes — kunagi väga viletsaks, madalaks. Ja kui see tundmine tuleks, iseteadvalt elamine, omamõistmine, siis võiks päike vaevalt paar korda ümber keerutada, ja ainult üks oleks ilmas, kõige tugevam. Siis saadakse aru, et teisi ei ole olnudki.

Ta peksab ja piinab kõike muud — ainult sinu pärast. Niihästi lõhkise klaasi katkiviskamine kui oma mehe sõimamine on — sinu pärast. Ja see ka, et ta temaga ühendada ei taha — vabandab. Nagu piimakausiga üle toa minemine: et ükski tilk kaduma ei läheks. Kui ta ennast tunneb olevat kõige tervem, vägevam, meeleolurikkam ja rammusam, siis ta elajas arvab viimase silmapilgu tulnud olevat tormijooksmiseks su keha pääle. See on inimese Kõik, mida tahetakse pakkuda, see on sugukella kõige heledam, haledam, vaiksem ja pühalikum heli, hinge kunstikõrgem, julgem ja ilusam atitüüd.

... Kui ka muld ja pilv viimaks haisema peaksid hakkama, kui õhk ära hingab, aga enesearmastus ei või sel hukkaminekul ära lõppeda. Teadagi: selle jooned on jumalikud ja puurivad kui pisikesed ussid läbi taevastegi. See on Kamson, mis sellepärast ei või ära vettida, et ta vee välja laseb.

... Üksainus on inimese loomulik elukutse: hoor olla. Naine on seda sündimisest saadik. Selles meeleolus küpseb ja valmib natukehaaval kõik, mis ta juures vastik ja armas on, vihkamise, põlguse ja kadeduse väärt. Sellepärast on nad nii õpetlikud nagu uued teaduse raamatud ja vanad ajalookatked. See on enam kui reis ümber maa-

ilma — minna inimesele kõige ligemale, näha sugu ta täies suuruses, lühikeses pikkuseski.

... On uimastavaid silmapilke naise elus, mil ta meest ainult soldat-inimesena, koolipoisina tahaks näha. Kellel midagi ei ole: ei kauplust ega talukohta, ei oma maja ega toredat kasukat. Ainult oleks inimene, isane inimene. Tundmata ja nimeta. Ilmuks siis ja kaoks ära, nagu raudteevaksalis maha minnakse ja — tüdruk sõidab edasi.

Niisuguseid meeleolusid on mitu, nad korduvad, tulevad, kaovad. Ei tahaks mingit juurdemaksu, mis tasuks vaeva: ainult sellepärast tahaks, et meeldib. Kõik annaks ära ühe magamise öö eest, ja palju kaastundliku puudutuse eest, millest pääle piinliku kahtlemise aru saadakse, et oled tähele pandud. Ja meeldivus ei ole kunagi ühepoolne, pääle väljamõeldud erandite. Niisugune on see tundmata elajate sõprus läbi hingede. See on kehasse surutud ja vanglikult kinniköidetud sugu, kes tahaks vaba olla omas valikus.

... Ta ei teinud kunagi neid esialgseid kurdusid seelikusse ega lasknud nii allapoole vajuda nagu vihma korjamiseks. Ta ei seadnud end ka nõnda istuma: sukad tundmusrikaste jalgade pääl põlveni. Ega olnud roppu enese pääle vaatlemist, käega otsalt sugumõtte äraäigamist, kui etteteadmata välk sisse hüppab. Ta kartis, et mõtet mõistetakse, ja siis on avatlemiseviis häbitoov. Naine võib muul viisil, äärmisemalt, süütult kui tüdrukulised paljastused. See kaudne meeldetuletus, külm enesejulgus ja osavuse võit ongi mehi viinud imestama, austama ja uimastama.

... Emased on enesele suurema jumala, lunastaja teha jõudnud. Ja see sugu rahvustav sümbol on ideaalsem kui kõik isased kokku. Iseäralik: isegi mehed austavad ennast — kogemata.

Päälekäiv himu on naiste jumal, see mõtetega «Võitud Mees», õnnistegija, aga meestele ei ole teda tarvis. Sest isane valitseb nimeta looma eneses ja teises. Naine — inimene —, kes on temale seda öelnud? Ma olen su noor ja vana jumal — mees.

Üles pilvede poole tõuseb jumalik jõud. Sääl on algus ja ots, sääl on ilmaloomise järg. Ses järjes oled sina peremees, inimene!

Aupaklikus kauguses kõnnivad naispreestrid lahtiste vöödega ja igavese kuue palistuse sümboolses mõõdus

väriseb tilk pühaduseverd... Ihusöömine, verejoomine: tuttav lahtipäästmata kirg, lihahimulise meeleolu sõnad. Paganlik sügav saladus, suitsev hingeohver, sakramentlik uuestisündimine veest ja vaimust.

Alasti hoorade tants, igavene, mis kõik on, ja kõik, millest meie oleme. Elujärg on sugu, mida keegi ei tohi vabatahtlikult kinni ahendada.

Siin on inimkonna lõpp ja algus, mineviku ja tuleviku mõistatuslik mõte, otsatu oleviku jõupunkt.

... Kui palju õõnsusi, kui palju ootavaid, taeva poole sirutavaid nuppusid teedega! Tuul, putukad aitavad. Kõik kistakse kaasa.

Midagi iseloomutumat, julget ja nimetumat vajub lillelehele, ronib õrnale Algusele-Lõpule ja nõrgub mõistuseta, arvustuseta sissepoole, pimedasse, nagu surija hing. Sellega ongi midagi surnud. Mõistuseta, uimaselt, siiski mõeldes, nõnda mõeldes, nagu lill lõhnab, nagu väravapost suvel leige, talvel külm on.

Kui palju eluteid, kui palju lubatud möllu — kõigile.

... Sa oled lugenud muinasjutte ilust, armastusest ja õnnedest. Sa oled neid kõiki eneses tantsida lasknud tarantellat meeletumas taktis. Need lood on elus eneses ja korduvad sellepärast, et kõik ümmargune on. Mõtted ja maailm — vastupuutuvad ääred. Inimese sugu: abitu mõlu hingedes.

Need pilvede poole ritsuvad jalad-jalad, see keelamatu emane sääl taga ja reite ilu-ilu. Mis väärtus on elul, mis sügavus iludes! Nagu näljas linnu huuled kuivavate ojade ääres, nagu lõõtsuva tuule väsinud rahulolek. Taevas ja maa. Meri mägedega. Ainukesed kõrgused ja sügavused, mis sellepärast mõõtmata, et nad ääretuses ümarnevad-ümarnevad. Need laialikistud põlved, see ammuli ihu, väga rahulikud näod ja ees seisvad sukad. Ja kuhu sa põgenedki, kuhu: emane? Ilm on ümmargune ja sääl saadakse sind jälle kätte. Sa oledki ju kättesaamise pärast. Ja aegades enne pääle alata oma ülesande täitmisega — selles on võit. Sääl pead sa ikkagi alla andma. Nagu üksik soldat vaenlase või piiramise ringis. Eemale hoidmata. Välja pääsemata. Rahulik nägu, kalduv elajas pilkudes, uurakile himu: ma näen, et kõik on parem kui jumalal pärast ilma loomist. Meie saame seda ennem aru, et hää-hää on.

... On kättesaamata mehi olemas, ja neid on alati olnud.

Veata ja uhked nagu metsalised õhuta ruumis. Irvitavad jumalat ja kurvastavad kõike, mis ulbib, notitseb ja praokil on. Läbi kummardavate õhukaarte astuvad nad kõige pääle, kõige kägiseva pääle. Inetu. See on tähelepanek, austus, kui sa tahaksid vahele sülitada-sülitada. Emane ei pea ilma üle valitsema, vaid see, mis pühitsetud, ülestõusev ja vaba on. Emane ei pea ilma üle valitsema! Tulevad päevad, nemad ei ole enam meie meeleolude väärt. Lähevad inetuks. Keegi ei tule juurde. See on veel vana taevas ja vana maa.

...Ära lase mind enam oma vängesse silma vaadata, kus põrgu ilu otsahelgist ja pilkudest nii vägeva surmava segu hautab, segu, millega tiigrid ja talled ühteviisi võib enesele nõiduda. Nagu mustav, lahtirebitud, himur maa, mida ma kardan. Nuppusid loov muld ja metslooma jõud on su ümbruse nii hädaohtlikuks teinud. Pimedus? Ka see ei aitaks mind pääseda ilusa ihu nõidusest: sellepärast, et ma ammugi midagi enam ei kuule ega näe, vaid ainult tunnen läbi õhu, läbi riiete ja kondi. Peaks ta mitte südant ära kägistama — see deemon rinnus — oh, peaks ta mitte...

Tundmusega mõistame meie, et sa seestpoolt veel meeldivam oled. Väline on ainult ilu äär, närtsima löönud ja sellepärast hale. Sisse tahan ma tungida sulle, saad sa, jumal, aru: sisse, kui sellega ka kõik elud pean kaotama.

Või tean mina, et sa enam inimesi ei taha, neid tahtnud ei olegi. Et sa metsloomaks, ärritavaks hulluks metsloomaks oled sündinud tumeroheliste nuppude sees ja kasvanud lihavate kadakate pääl. Kõik prohvetid ja väga sümpaatsed röövlid on seda elajat taltsutades ära väsinud, on inimesed tiiraseks teinud ja ennast läbi pää ära söönud. Või mõtled sa, et juhataja-valitseja sääl mägede taga koobastes on aukartust äratavam, mõtterikkam kui sina siin, üksi ja enesega rahul enne kaetsetud elajate hulgas. Pääse siis läbi sügava puutumata rohu teinepoole kallast, ka siin pole veel inimesed sind reostamas käinud tee sisse sõtkumisega. Ja nägemata-tasa võid sa enese lõbuks ronida: kuu näeb ja päike ei näe, või — päikene näeb ja kuu ei saa aru, et sa inimeste määrimiste pärast siin üksikult ringisid vead.

Sind ei ole kõrbe kinni köidetud. Need pikerik-ümmargused teed oled sa põrmusse lõbu pärast kulutanud, et siis himukaid elajaid vägisi armastada, vägisi. Nad eksivad

su ringi ära, nagu sääl patjadel tüdrukud su hinges ennast ära segasid ja vastu panemata kõik lasid enesega sündida, kuni nemad vigaseks jäid, surid ja siiski veel üles ei tunnistanud, mispärast, mispärast.

Nagu madu, nii ka tema: kõhu alt kõige ilusam. Säält saad nagu iluduse järje kätte ja hakkad oma hingele lahutusi tegema, läbipääsemisi. Säält on uss valvakam, palavam, õrnem. Pääl on niisugune läbitungimatu värv, tume ja väga tume.

Sünni seeneks, sa inimeselaps, nilbeks paksuks seeneks: süüa kõlbaksid. Ja tatikas oleksid niisugune metsaalune, igavesti külm ja igavesti niiske. Varrega pistaksin ma päält läbi, sind piinates, piinates.

Kui inimene juba tungides, kirgedes ja meeleolus paisub kui vigastust saanud puuleht, siis on natuke rumal ja igav hinge lõbu pärast välja võtta. Kui ta jälle tasahiljukesi salajais nurkades piinades ära sureb, kui pää ripub ja keha natukehaaval külmaks-kuivaks läheb: ongi nagu kahju, et enam enesele vaevamise lõbu ei saa valmistada, sest see piinamise lõbu oli alati kokku pandud, kahekordne: oma ja teise. Enesetapmises kägistad vihatud teised ära ja teise piinamises, lõpetamises põlgad tegelikult ennast. Sest enesepiinamine on inimese kõige suurem ja ülendavam lõbu, olgugi et oma puhtust ja ausust häbistad teise reostamisega, olgugi et vastamata jätad hullumeelsele himule ihus.

Kui sa siis niiviisi küllalt oled inimestest eemale hoidnud, oma nimetumat elajat tallinurka suudpidi sõnnikusse surunud, vastu päikest nii kaua vaadanud, kuni silmad pimedaks jäävad või kuni päikene häbis ära kustub su pilkude eest, siis oled sa enesevaevaja, et kangelane olla, kangelane.

Ja niisugune valitseja: iseloomuta, tujuta. Midagi suuremat, vägevamat ja enamat kui teised enne seda. Jalgu põrandasse surudes või himukas maas põlveni keedes. Sallimata: et sinu pää kohalt taevas ära viiakse, pilved keradeks keritakse, kui seda tahad. Et sa ilmakaared oma maitse järele ära võid vahetada, kuu päeval ja päikese öösel hulkuma sunnid, sunnid. Jumalale töötad tegevuseplaani välja ja võtad tema nagu seotud lapse valitsemiseposti otsast ära. Voodi moodi troonile aga paned naise, kõige himukama, ilusate aeglaste liigutustega, soovitavas

atitüüdis. Siis selle minu issanda ja minu jumala poole pöörad vägisi vaatama need vedrutava kaelaga pääd, ja ilm omas täies suuruses vaatab, kuidas mina oma armulist, heldet ja ettepööravat jumalat teenin häbita-häbita. Ning igasugu variantides. Sallimàta üksi.

Teised on piinas ja visklevad kadeduses inimese õnne üle, inimese, kes tahtis metsloom olla, kes kõrbedes vähe kahvatanud põdralehmadega abielu elas, kui ta oma jumalat oli otsinud, aga mitte leidnud emaste inimeste seast.

Uhkes inimese mittetahtmises ronis ta varakuti kaste pääl paljajalu, toppis oma valgusest ja palavusest paisuva pää vilu põõsasse ja himustas taevatähti ära naerda, laotuse sinistele inglitele salajasi vägistusi teha. Ses kõikepõlgavas uhkuses otsis ta, tore ja eksimatu, huvitust enesepiinamises, et arvata ka teisi kannatavat. Sõi seeni ja pisikesi, eimiskitarbelisi lapsi, kes põhjuseta kasvasid — seksamaks arguseks, piirita uhkuseks ja mõõduta enesepiinamiseks kõikevalitsevas kõrkuses.

Lõpmata tujude kasvatamise janus kasvasid temale kõik deemonite ja jumalate liikmed, need tiivad ja need tuules värisevad karvad, haisevast sarvest kabjad, niisugune lõputa-põhjuseta saba, turi, isemoodi kukal ja häbita sugutamisejõud.

... Tead sa ka, et lauliku kodus pead kangelane olema nälgimises, pead ilma selleta elama, mida pakkuda ei ole. Miks käid sa pääle ja arvad, et ma sind võin armastada? Oo, kui sa teaksid inimese plaane, inimese, kes laseb haiseda kõike seda, mis väljaspool teda! Need uulitsa möödaminekud: tahaksid teda maha lüüa, aga läks juba väga kaugele ning kivi ei ole. Või kuulata laevade räpastel turjadel. Sa tead, et tõrvased köied on ligidal, et masinaõli lõhnab, et midagi ei ole iseäralikku. Miks aga need inimesed vagunites ja kajutites nõnda õhku rikuvad, miks nemad oma kängus mõtetega näod kaasa toovad, see on imelik. Söövad siis, loomalikult liiguvad lõuad. Lähevad niisuguste mõtetega, mis rumalad on ja salajad, ning tulevad tagasi, teades, et ta jälle elanud-elanud oli. Ja muud midagi.

Ära aja oma pääd mu ligidale, ma pean oma ära võtma. Saad sellest põlgamisest küllalt aru ja vihastad. Eks lasknud ennast puhas ja ilus sündida; vähemalt sallitavgi — see oleks ometi su võimuses olnud. Tuled nõnda kodunt ära, ise ei saa arugi, et teiste ilutundmust võid oma olemi-

sega vaevata. Poe kuhugi keldrisse ja kuula, kuidas niiskuseputukad su kõrget kunsti krõbistavad, inimesekunsti. Või lase ennast roguskite sisse pakkida, kasti, nii kui kooljaid veetakse, et sind teised võiksid vedada mööda raudteid ja muid rööpaid niisuguste süllapikkuste konksudega järele tõmmates. Laevasõitjail on niisugused kartmata riided seljas ja haiguse-julged kehad.

Või kuuled sa, kuidas tema sinuga siis teeb, kui sa teda naiseks oled saanud. Niisuguse poolrumala higise sulase võtab ta ja laseb sind sellest sigitada, kui räpase kõhuga kirjutuslaua vastu tuled ja tahad välja paista lasta oma harilikku nõgudust, mis teil nii ühesugune on kõigil. Kas mina sind loonud olen, et ma su parandaja pean olema? Pean ma niisugust elujärge teadma, elujärge, kui ma midagi teada ei taha ja iga päev jumalat sellepärast sõiman, et ta ülepää laseb olla olemasolu arvamise.

... See oleks siiski kõige vägevam emane, nõrguva kaste otsahelgiga, väga raskete silmadega ja kõige tugevama nimeta loomaga kehas. Oma loomuhimuga võid sa värisema panna selle, mis himukam ja tiirasem sinust. Siiski ta sind ei puutu ega määri su vastu oma lahutatud verd. Otse ilusamate ja uhkete juurest pead sa saama teotusi ja mitmesuguseid piinamisi, ja sinu isane ei arva sind väärt oma käega peksta, oma jalaga tonkida. Päältvaataja on ta, ja tõsine või pilkav naeratus näol, kui südamekiljatused õhu kildudeks teevad, hingedest välja sööstavad karjatused, kuivad, haleduseta murdvas vihas ja söövas tasumisetungis. Läbi kõikuva vaikiva kättemaksukire pigistab kiimaline elu niisugused nimeta jooned mulle ja sulle nagu mälestuseks, mälestuseks — elu häbistuste ja teotuste laialilitsutud jäljeks.

Sellepärast: ära armasta teda! Tema kallistus on ääretu põlgamine, elaja põlgamine, vihkamine, mis suuruse pärast ilmale ei saa tulla, mis siis sellepärast peab ära mädanema, et vastulehkav õhk õudne, tõbine ja väga madal on tulisele vihale.

Ära armasta: armastus on ainult tegudes, — aga tema põhimõte on tegudeta olla. Või teeb see sulle iseäralist lõbu, nimetumat piina: olla oma laste sõnnikuks. Inimene on ise juba see kõigi liikumiste lõppsiht — viimane.

... Pühad ja kõik, kes kõrged elus, tundku enese pääl surumist kui vastu õhuta keha seinu. Ja ka need, kes palki kannavad, kes pikemad on, kuna pisikese õlg vast ainult

künka kohal vastu veetavat koormat tuigab. Ega muidu siis suur valmimisejulgus pilgus poleks nii värisema panev ja kättesaamatu palavik. Ega muidu siis see, mis ahastav on, hinge ei piina, ja see, mis nimeta edasi läheb, elu elamiseks ei vaimusta. Sest kõverdi-kõverdi vajuvad mõtted, kuna tundmused koguvad end kusagil lõpupunktiks kokku ja hõiskavad metslikus päälemõjus vastu viltuvajunud õhku. Mööda seda langeb siis kõik alla, mis vaba ja loomulik ja mida maa tahab. Alla — see on sügise valmimine, need on nõres oksad ja rasked hiiglamarjad tundmata soo ehtimiseks.

... Inglid tulevad ülevalt su aju pääle, su üdisse, tuues algupäraseid liigutusi. Ja oled kui enesele tülinaks: see valmimisevaene keha. Või pead ootama, et lõpetada langemisevalu, et seda huvi laiendada ja olla sügavais mägedes kaua ilmaasjata, külmalt kui metall. Ehk suruksid oma hõõguvad käsivarred janus rinnuni maa sisse, et kuulatada ja tunda, kuidas kaela ja vererikast lõuga märjad, pehmed ja leiged metsalilled kõdistavad hommikuste kastete aegu. Vastu koidukaldaid, mööda värisevat põõsast siruta oma hobusepilk ja lehmapilk, või lase jälle aegamööda hinged maha variseda mööda ilast, tõmpi nägu, et need himud ingliks ei saaks ega su ümber teineteist ropult ei kõdistaks templisuitsus ja pühade altarite rahutumas lõhnas. Lookle siis kahisedes läbi mineva-aastase rohu: ja su sugu on kuiv kui osi, ja see metsa kuluhein on soota kui jeesus omas sügise valmimises pärast kevade nälgi.

... Läbi vankuva külma udu näen ma väga eemal kõike seda, mis enam põlgamiseni ei ulata, — ja ses jäätanud ringis istud sa, nimetu loom, kui põhjamerede elajas, mis kunagi üles ei sula ega ka enam ära külmetada ei saa tundmata lumerahnu nukal. Sest see on piin teada, et äärmisest enam äärmist ei ole, et kõige sügavamal olles enam edasi ei saa, ja et sa naisele ainult ühel viisil võid kõige kasulikum, kõige kahjulikum või parem olla. Siis sa tõukaksid veel kord, et verd, rusuhunnikuid, piina ja jäänuseid näha — ja terveks saada teadmises: ma olen kõige enam saanud kurja teha. Issand neelaku see võimalus teist armastada, või lõpetagu algidudes niisugune meeleolu inimesega tükis, kus piina, põlgamist ja kägistamisevaeva lustiks ei ole, ei ole ...

Sa — sopamõistatus. Narriva tatika sarnane reebus nõmmikus. Ja vihma sajab ning jalad on paljad. Aga sina kisud eluhaavu lahti, et põhja näha ses hulluvas rahutuses, et olla ebavaga ja südametu vaevaja. Arumaal on heinad: mu jumal, sina küll neid säält ära tuua ei viitsi. Laske siis kõige pääle inimene tundmuslik olla ja koera kekkivast nöögutusest joovastusse langeda.

Vastuvõtlik — räägitakse. Uskuge iga juttu: selles on inimese ausus, ausus. Kui inglid laulavad kooris ja üksikult nii, et kõik seda aru saavad ja kuulevad, siis ütle sina, et need on kilgid, kodukilgid, kes sigitamisemagusust tahavad selle kõdi pärast, mitte munade muretsemiseks. Kes laulavad ja kutsuvad, kui ajaksid pühad mehed sarvega rahva mäe alla kokku, et oma himu hiilgust näidata, seisnud kirge, mis kui vana viin emastele maitseb. See on meie aja mehisus, kui sa nõnda öelda saad: on sügelev sugu, mis ihus laululine on.

Ei ole ühtki inglit. Võid sa seda näitamata jätta. Mina näiteks ronin mööda kase kärpa üles ja ootan sääl nii kaua, kuni alasti kistud paigale uus toht ümber kasvab. Seesama ootamine teeb üksi sügavat, igavest lõbu. Mis tema siis võib. Rahvas teab öelda, et on julgeid, kes igasugu elavaid teevad loojate eeskujul. Kerge nagu habeme pühkimine — see inimeste sünnitamine. Reas kui oreliviled — suguvõsa. Too, inimene, mitmesuguseid odava viina pudeleid, tee sümbol ja lase läbi lahtilõike mahorka aeleda. Et ei oleks kopitamist, kui teised haisud on.

Lapse kasvatamise nurk — see on iseäraline paik eluhoonetes. Nagu vanapagan inimeselõhna tundis. Kus neid on, sääl on ärritav-vastik. Nägu sarnane jooneline: ei või ometi meeleoluga tahta mahajäetud linnupesas mädamuna pääl olla, kui vihma on sadanud niisuguse koristamatuse pääle. Väga igapäevased — need seletatud-seletamata tungid väljaspool sooja tundmust, nagu kiudes tolgendav narmas arusaamiste all rippudes.

Ehk: vannu kuradeid, et su hing terveks saaks nagu pestud, loputatud ja kuivatatud lapse süda. Niiske, natuke kleepiv, tuim ja mittetarviline, mittetarviline. Kui jumal sind kui sugupõrsast on kasvatanud, kas taevaisal siis mitte nõrgestav-nilbet mõtet ei tule — sind jõuluks ära tappa. Kõik mõtted on võimalikud: anna end kuradi kätte kasvatada! Siis tule jälle jumala juurde, ja nii reineta paigast paika, et Peremeestel ei oleks niisuguseid naljakaid, sinu

tervisele mittekasulikke mõtteid. Tundmata mehed — ja imelikud, kui ka midagi sellesarnast ei sünniks, siiski on kõige parem ikka võõras-võõras olla, igaühele nii vastu õiendavat kaela vaadata, nagu jääkaru kaamelile, kui nemad ka ükskord — lootuse järele — kodus saavad kokku puutuma.

Nähti su ilusat keha ja taheti seda kadeduse pärast petrooleumiga üle valada, siis tikk ligi ulatada: nagu inimesed teevad. Suitsu all paistaksid siis linnad ja templite tornid, sääl ökiks ka nõrgameelne inimene, ja ses üleilmalises läkastamises põleks häämeelte all sinu nägu natukehaaval inetuks, inetuks. Kui ära kustutatakse, siis on küll, et kordamised võimalikud oleksid.

Mida nüüd mõtetega kõik ära ei imestata. Oled sa emane, siis on paradiisis hädaohtlik: inglid võivad iga silmapilk sind tundmata — neile tuntud — paigas eemale meelitada, ja selle aja sees, kui kell kaksteistkümmend lööb, sind ära vägistada. Mine siis puutumata üles. Või miks see meeste kiusatus vähemgi on: seda lastesüütust oskab küllalt ümber piirata niisugune võmmal, nagu seda on haaremlik hullustaja. Ja ei teagi — juba oled langenud. Kui külapoiss saksakambris linnas.

Nii käib tuuleõhk pääle. Läbi oma värvis viibiva õhu näen ma mädanevat taevast ja kulunud maad, näen ka oma otstarbeta käsi ja jalgu. Sõnniku tõstmiseks on ta, see uppuv-ümmargune käsivars. Või pead koguni rappuvõnnetumas ihus teisi toitma? Sest kõik on hullumeelne: inimene oma kogemata põhjusetuses ja inimene oma määratud otstarbesusega. Või oled kohitsemata jäetud tall, mida sügisekuus ära kägistatakse, või oled soota lammas, iseloomuta elades, elades omadusteta ühes teatud vormis.

Olid nemad siis nagu enesepiinajad, et luuleliselt surra võõra naise magamisvoodis või valmimiste all tunda, kuidas magus, aga rumal juga ulatab keele alguseni. Olid nemad kui tõntsi teibaga läbi puuritud, et otsaga maa küljes olla, ja osa olemisest kargleb kõikudes taeva alla kui rahuta, õnnistamata ohvrisuits.

Oleksid nemad inimesed ja läheksid surijaga kui sakramendi juurde, aga teel nõrkeksid ära, vastu ust ja läve kukkudes. Siis need liikmed harguvad nii kunstiliselt-ilusalt veel sirgele, ja ärevil sõrmed sünnitaksid peaaegu ringi, vähemalt küll kaks kolmandikku sellest, kuna var-

vas viimane oli, kes oma poosi üles leidis — ja nõnda jäigi.

Ta oli kui sääsk sumisenud. Seesama inisemine täitis õhku, mis kevadise kala mitme sülla sügavuses vees ümber õisub ja laiali keerutab, seesama jumal on koketeerivas tüdrukus, nagu kuke suremisel hing temast välja läheb valutades, valutades.

Aelevas hulluses hommikust õhtuni. Me jõudsime palju ja küll. Jõudsime kui tikerberimari vastu päikest pehmeks minna, niisama ka mädapleki külge võtta. Aega oli: hulluses on seda küll alati.

... Ei ole ta rappuv-haige tüür, mis veest välja kerkib, ei ole ta ka ametlikult keerav hoog ringtuulispää sees, vaid niisugune piinatud poisikene, kellele sügisevihma lehk naha alla poeb, ja siis kahetseb laia vee pääl värisev külm virvendus, et temale liiga on tehtud, et mädanema hakanud surnukeha on eksinud vee pleekivas lokses.

Kannani nõrgad, ääreni haledad, haledad. Mõtted kui niisugused umbsed klaasmunad: sest siin peab laotaja ussikene väga hambuline olema, et ümmarguse kesta pääle vereta jälge jätta. Ja vihaselt viskab ta pääga, pääga, mis kunagi kuklasse kinni ei jää. Läbi haavatud soo aga sähvab risti-rästi, risti-rästi välk nartsu mässitud noana, et mitte vigastada ei havi ega seda ilast tsingitoru, mille vastu kirglik kala nõrtsuva rinna surub.

Pestud sõrmedega ristisin ma teda, kuna küüned viimase võimaluseni olid ära lõigatud. Natuke inetugi oli vesise sõrmeotsaga, mis kunagi ei punastanud. Kui ta aga pääle vaatas, siis ta kohmetas, sest läbi meeleolu oli liikmel mitmetel silmapilkudel inimesepoja nägu, hale jumi.

... Kui jälle kord nii kõrgele tõusis, juustest kiskudes, kaela värtnana ümber vireledes, siis hoidis ta ennast kui palju pekstud laps vastu niisket saapasäärt või kõlkus kui pisikene kärbes suremisel unustatud sarvnööbi küljes. Iseäralikku nalja tegi ja sügavat kõdi meeldetulevaile mõtetele.

Või oli kui päikest ähvardav karu. Mattis kõik kinni, mis oli ja haljendas, ainult ses looduse kasvava tolmu pimeduses paistis väga kõverate, nagu haigete lillelehtede roosa-himukas inimesepõlv. Keelatud patud olid sääl taga, kuna issanda ingel kohal lehvitas, jahutust andes sisse ja välja tõmbuvale hingele.

... Viimaks võõrdus nii väga välisest ilmast ära, et

täieni hakkas kokku kõlama minu tahtmistega ilma häälestuseta, nagu niisugune nõiakannel: kui sa kurba viisi mõtled laulda, on ta juba haleda tooniga pääle alanud.

... Ainult ükskord võid sa inimlik olla — siis, kui sa elajalik oled, kui teie seda vastastikku olete. Kui sa ei häbene ei ilma ega jumalaid, vaid kui sa võid häbita oma jumalat teenida ainsa lugupidamisega, armastades tegelikult, s. o. elu-eesmärgiliselt üle astuda läbi võitva issandalise jõu.

Läbi vantsuva lootuse näen ma oma valminud suguõnnistuses sedasama jumalat mis teisedki, keda need kõrvalised inglid teenivad ja ette valmistavad, näen ka läbi puuaia vastu kapsaid vaatavat narride valitsejat ja valitsevat narri. Et ta enam sümpaatne ei ole, siis võiks teda juba lõbuks altari sarve külge üles riputada, nagu talli sissekäigu kohal kurjalepituse lind kõlgub kuiva silmaga mööda kollakat kanepinööri naelatud-tõsiselt.

... Suru oma elujanust valutav rind ühe vana seaduse kivikirve väga suurde terasse ja lase kogemata tasa kleepivat veremahla soojalt tilkuda, tilkuda. Nende mõistuseta-tundeliste rahnude näkku, ninale ja habemesse. Üle nõrguv-haledate silmalaugude ....

Kui jälle ükskord kullid lendavad ja kööpu jäänud kuju pääl istuvad, siis tunneb see ohverdatud kivi läbi kuivanud linnu traatjala sedasama imelist, nimeta tundmust, sedasama sonivat osamatust sääl sees, ja lahunenud emast tunneb ta, kes taeva läks pääle vaevlevat äraseletamist esimese verega.

Vahest hulgute orus ja näete kaljudel loomi. Siis teadke, et tema ka sääl sees on. Tema, kes värises oma hingeõndsuse pärast, kes jeesuse nägu, kui tüdruk poissi ootas, kui ei tohi liigutada, kui muidugi nii hää, palav ja magusrahutu on. Otsekui temaga maas ametlikult, vormiliselt rabeldes. Niisama teades nagu kõik, et muud päästjat pole ei ligi ega kaugel.

Üle niisuguse pildi kummargile õiendades kaovad põhjad alt, ja osavasti puuritud ihus puhub tuul nii igavalt, kahetsedes, noomides läbi üksiku valge luu mööda pooltühja veresoont. Kuhupoole — seda ei ole ma kunagi küsinud. Naine ei küsi ka kunagi, miks sa teda armastada tahad. Aga kes see sõites ta vasturütsiva üdiga kaugele-kaugele läheb? Ja kuhu sa viidki selle igaviku hinge, kui ma ise see algus ja ots olengi, kui jumal isegi palja-

jalu ja mütsita on, ehk jälle: nagu neetud hernevaht väriseda ei saa.

... Laske teda laulda väga roppe laule hingeõnnistuse, issanda ja sigitamise teotuseks. Ta peab kui kruus hääd õlut oma vahu ikka kuidagi üle ajama. Näete: kõik tahaksid sügavaid, julgeid sõnu, mis tiirastamises lapse lõpuni ära kääritavad. Mõistusele võid märja alusseelikuga mööda pääd lüüa: see on jälle tema pühitsus. Ja talliseina küljes imeb uurakil savine pesa seda sügiselõpu vingu, mis merest tuleb ja petetud närukaupmehega mööda talusid ümber nuusib. Need on koerad, inimese-koerad, see on inimese-siga, teised kõik veavad nimesid halli toru mööda keldrisse, et sissekukkumisel seisma jääda ja eneses luuavarrejämedust valu tunda.

Ja mis sa veel tead: on parem, et sa üleni pime oleksid ja neid tõmmatusi ringutustes mitu korda kõvemini laseksid naerda. Siis rahulik-rahutu olla omas õndsuses, kui hing maniaki tupes, südamlikult vaikne kui vana kuulutuseleht postil, või põlgavalt-pilkavalt piinatud moludesse kaeda ...

Laulaks omas tujus õhtust, hommikust ja päevaajast. Ootaks, kuidas aga lõpu poole pääseks, teeks katseid, mitut moodi ümber põõsaste käies, läbi kraavi hüpates. Vaataks väsimata sinna, kus elu hing on, kus ta liigub. Nagu tunnikella. Ülespoole vaataks, nõnda hullumeelselt kämpus olles, mööda pendlit. Mööda ronivat-venivat ahelat, mis painduv-vilu on ja sisse tõmbab oma otsa. Teises otsas oled sina: kangekaelne tunnikella-pomm. Vea kui sügisest märga isast lammast külalaudast, ja see surub omad elusõrad sitke karge sisse, iga kinnise kivi taha.

Omas vaevlev-kerges mõtlemisviisis veaks pehmeotsalist lehthagu mööda tolmust tänavat, ja emata lapsed astuvad harjunud tallaga ärritava hao pääle, kuna midagi katkeb uhkelt, valuta ja viserdamata. Oma tundelise naise juurde laske mind läbi papise seina minna. Ja jumal on teda õigepidi juba ennegi aegamisi käänanud, et elada kõige lihtsamalt, lühemalt, — või jälle olla niisugune haruldane kadakas, mis öösiti kasvab vanal tuleasemel.

Laske teda härgadega ühes taktis ja jalga vahetades mööda rööbaste ääri minna, ja see emaste lõhnata oktoobrihommik karjuks nii hõiskav-rõkkavas vaimustuses,

et lehmad oma sõnniku pääl saavad rahutuks ja oigavad oma õnne järele. Üksainus elukutseline loom raputab oma pähe kogunud mõldu, imestleb selle paksu, silmadesse kogunud vere üle ja tõuseb üles, kiimaline nagu ennegi, ennegi.

Kaasikus nohiseb siil kui lambakarjus lagedalt maalt, kaasikus laguneb ka niisugune hall rooste üle suvise jäljeaugu laiali, et olla nii naljakas ning imelik ühtlasi, et uhkuses metsadest linna minna põdraga vastu läikivat sametit seinal. Või viimaselt korralt paadiga alla liuelda mahalastud kurena ja siis tuule päril servi üle raba pikka-peoti sinnapoole metsa elama jääda. Aga pisikesse talusse ma enam pudru sööma ei tule, kus ma pean kokku puutuma tuttavate nägudega ja kuulama, kuidas vanemad kõhivad, vend õhkab ja õed himukad on arguses. Karu kõrvade tahan mõistmata pikalt vaadata, et näha seda päeva loojamineku-kärbest võitleva kastega ümber mähitult, et eneses tunda sootiksumist. Kõik need on muudatused, uued muudatused päevadelt minule, minule.

Sina aga vehi kui kull, kes kogemata kõhuga sõnajalga hautab, kes alla vaadates mõtet tunneb meie liha sisse tungivat. Ja meie tunneme ja hõiskame. Siis, sa isane, sa emane: ronige kõige igapäevasemalt oma igaviku poole. aga laske mind uhkete inimeste laulik olla. Laske mind kõrgilt kõike elavat tõugata, tallata, vastu hommikut ning õhtut põlgamise pilkusid saata ja jällegi hüüda: ma olen tugevate noorte uhkuse looja ja eluütleja, kes hommikujõus ühesuguse kergusega mäed ja lagedikud haledaks teeb allaheite keevas kannatamises oma valitsemisest teiste sisse.

Kui sa kuradit näed, siis ütle, et meie tema tahame olla meeletumas hulljulguses, et nende jumalatega võidelda läbi sureva närususe. Nii kui kõikeneelav tüdruk kalduks su magusa aelemise poole, et olla kõik või mitte midagi, et suretada, luua ja elatada. Siis sa, sügav kui meri, kõrge kui mägi Emane, ripud pisikese punktikese pääl, naerad üle inglite, irvitad jumala rahutust inimeses. Ja meie vaatame sellesse sügavusse muutmiste lõõkivas lõbus, ning teame, et elamine on ainult pidulike hingetrallide pärast seespool tumepunast südant ennastsugutavas veres.

Need rumalad, suured ja uhkemõttelised laulud on kasvanud vaiksest mittemidagisest sügisevalmimisest. Kui

inimene tasane, rahul ja üksi oli õnnes, õnnelik põhjatumas üksinduses. See Karja kelladeparin ei vaevanud ööd unenägudes ega poetanud pisikesi vihaseid mõtteid pääajusse.

... Löö inimkond maha, nühi takuse nuustikuga viimane veretäpp hukkamise sillalt ära, sest oma hinge tahan ma kinkida viimasele mõrtsukale, töös halliks läinud surnuhaua ussikesele. Kui see nimetu tõuk siis iseloomuta omahimus sureb ja maa ta matusepidu peab, siis on ses äärmises-valminud vihkamises, kookavas ahastuses lõpu vaikimise üdi põigiti mu luulehinge suurepärasusele.

... Läbi korratuma loomuse tilgub lagunevast sulast kevadet alla, niisket täispilku, ja seemne läikiv-must valmivus ujub kui aeglane luik oma pehme rinnaga raskesügavas tundmuse lagunemises. Kui veel öine kuu mehe trakside ristile on paistnud, siis lähen ma suure looma metsavasikat kiusama, võidan ja toon ennast läbi lagastatud süütuse rohurahva vaba emase juurde. Ses inimesepõlgamises on siis nali ja vaba hullumeelsus, on iseteadlik lollus ahnes ettekujutuse janu rohkuses.

... See teeb mulle rõõmu: tundmine, et kaugemale võid tungida nimeta maale ja nii võõraste inimeste sekka, kus su surnukehast pääuulitsal üle sõidetakse, kuni viimati tükikene kalbustatud heiet saapatalla külge hakkab. Ja inimest veetakse vaimust edasi jumalatükikesega talla all, kuna kaastundlikus renni lauguses ingel ootava mokaga vähe järel käib, et oodata nagu naine, värisev-tugeva poisi käest saamist.

Vähe edenenud häbematuse rudjub ta kui väga kollased labakindad vöö ja kõhu vahele, kuna ülesärganud reie poolt niisuguseid ääreni julgeid märguandmisi tuleb.

... Meie kustuva valguse sees on kolm roppu lindu. Need on otsalinnud, nõndanimetatud lõputuvikesed. Ühtki neist jeesuse ohvriks viia ma ei raatsi. Aga eks konnadki tule oma külma kaelaga aeglastest, laiskadest paikadest, paluvad meie hinge eest ning jätavad järele niisugused teravavalulised jäljed? Kokkumurtud otsad läbipaistvuses rahulise koma all keset merd ja keset taevast.

Veel murrab ta ema kaelaluu ta jätkukohast katki, otsib kreegipuu all paksuvillalist noort hunti ja sõuab järves, ahvena pinnud allpool küüsi. Kui särgis oleks sügelemine või jälle: nagu kõvera hoburaua sees teaksid, et kunagi sirguajamise tunde ei saa tulema. Nii lootuslikult surud

palava kukla ahne raua sisse: muidugi mitte mõeldes, et üles tõused.

Viimne neelamiseklonks. Ja ma ei tea isegi, kumb kumma ära neelas — vesi elaja või loom selle mõtte oma sees. Upuvad aga piinates nagu vanasti, nagu varstigi, varstigi...

Lase ennast elust jälkust tunda!

...Toores, seemneta viljas aeleb mu himu, ja kõigega põlev küla ei suuda seda nõrguvat niiskust hingest välja kuivatada, mis kui sonija laps alati jampsib neist lihavatest mürklilledest kolletama löönud varjudes. Et jõudu korjata, ilasta oma madude joogiga kõik need muinasjutulised saladused, mis õueväravas vahti peavad ja siis õlale istuvad, kui vihusaunas imestled oma ihu üle.

Ära kaldu väsinute maa poole: sa võiksid veel umbses rohuhaljuses kui iseloomulik hein otse sügise sisse kasvada, selle sügise sisse, mida sa nii ammu nende imelike lugudega võrdlesid, mis kui inimese elu omas jutus otsa saab. Nii väga taltsutamata oli ta omas suremises-loomises, et ükski ei või eemale jääda. Läbi kaetud seinade ritsub ta ennast poole-poole, et kordki olla jumal ja kõige kaugemal, kui pisikesed kängus häbid nagu vesiste reitega sirtsud niidetud heinamaal üles kargavad, maha langevad ja jälle hüppavad neid pisikesi kõverikke tantsusid, kordamisi, korraga...

...Miks meie enam ei laula sellele nimeta elajale vajutavaid, aeglasi ja haledaid toreduse kõdis viise. Või on need inimesed surnud, kes jumala tegid, või suri see jumal naise sees ära, et teda ilma auta nõnda salaja ära viia kapakeste sees. Meie kõik kiusame ennast ja lõbustume sõtkutud pääga sest piinamisest, sest tahtmine ära jäämbuda — kui küpsetatud leivakakk oma pingi pääl — on nii enese poole ritsuv ja meelitav, sest inimesed poovad ennast ikka kandvate tammeokste külge, ja laseb julgelt pää poole, niisiis mitte väikse varba küünt jumala poole.

...Elu on ila. Läbi tahtmise häda kangutab ta, tõsine ja vaikne, kui oleks post kerest läbi aetud ja aiateiba ümber pullerdaks, vereta punane ja tüse hammastetagi süda. Süda.

...Leegid löövad silmadesse plekid. Ja liialdused jäljetavad maad ning taevast, et rutem õhtu tuleks ja ägav momendi laul katkeks. Kinni ta uhkusesse tahan ma

panna need palveta viisid ilasest hommikuõiest, üle selle tee ma lähen, ja vaata, nõres kuuseoksad kummardavad mu ette või häbeneb peitupugenud rebane. Ka see on patuta ilu ees võimalik, võimalik. Mu mahalastud lipus olid: ämblik, kollane kaseleht ja terakene tolmu, mida tuul üles virutas, mis vastu niisket kukkus ja elama jäi.

... Kui sa surevat rästast kuuled roovilati all, siis küsi temalt: on ta munemisemõtteid tunnud ja sellele küsimusele loomuliku vastuse annud. Või kui ta seda teinud ei ole, ära mata pühitsetud surnuaiale maha.

... Miks nemad märja metsseene varre najal nooruse pidusid ei taha pidada, seda ei küsinud keegi tumemustavast pilgust. Kui aga roojased ja kõrged, suurepärased roppusevormides tuled põlesid, olid need kaetud, saladuslikud nurgad ja niisugune imal sein, kus eimiski pärast elati, surdi ja loodi, loodi.

Himus on elu ise ja elupära. Kui ta küllalt oli mõelnud, suudles ta täies kiimaluses kolmainu jumala röökivat ihu ja sugu toppis ennast taevas vastu imevat magusust põhja pääl. Mis aga veel vaimustas, oli sügaviku algus ja igavik omas äärepäälses kalduvuses nagu väga suure vankri ümberkerkimise silmapilk niisuguse sopase linnajõe kohal — ja oleks viimane sõit: ja inimkond istub sees. Mis aga ses hallis niiskuses ei mädane, on see elaja mälestus esimestelt palukatelt, on see januline kuristik, tiivata laps sääl kohal.

Imev teopoeg ronib metsas aeglaselt-tasakesi mööda seenevart allapoole.

III

Kriitilised tundmused

Kriitilised tundmused

Eesti vanemat ja uuemat kirjandust lugedes

Kui meie kirjanduses on midagi õige nõgudat, midagi õige rohi-haljast, siis on seda kõigepäält meie kriitika. Meie, väikerahvas, ei ole küll küllusega harjunud, pole täissalvi ega ümmargusi kujusid peaaegu kusagil näinud, aga üksikute detailide liikumisi oleme kõige pääle vaatamata ikkagi siin ja sääl tähele panna suutnud ja tohtinud. Meie tahtsime isegi valgusest ja soojusest kõnelda ja tegime seda mitugi korda varemini, kui vast jõudude liikumine niisuguste avalduste loomise pääle veel oli mõtelnudki. Meie tegime seda, sest et meil oli palju optimistlikke illusioone ja vähe — arvustust.

Küsimus: miks meil kirjanduslik arvustus on puudunud, on küllalt väärt, et seda lähema läbikaalumise, põhjalikuma arutuse alla võtta.

Esimene tähtsam põhjus, mis meie arvustusepõllule kesase näo annab, oleks kriitikakõrguse kirjanduse puudus. Tööd ei ulata arvustuse sirbi alla!

Meie kirjanduslikud teaded (siin tarvitame kirjanduse sõna muidugi ainult belletristika mõttes), need üksikud vigaseks löödud hillerdavad kõrred ilukirjanduse peenardel, ei suuda juba arvustaja emotsioone sedavõrd liigutada, niisugusel mõõdul vaimustada, et ajudes mingisugust elustavat, erutavat liikumisesoojust ja valgust sünniks. Võib-olla otsustame väga halbade tujude mõju all, meil on palju pessimismi, mõõdud on väljaspoolt traditsioone võetud, utoopilistest tuleviku-unenägudest — võib ju olla! Kuid arusaaja saab meie valjuse põhjustest aru, kui ta neid odavaid kirjeldusi, oskamatult kopeeritud juhtumisi, väsinud mälestusi, korrespondentlikke tähendusi, moraalijutlusi ja kõike seda kraami näeb, mida kirjutusesõrmed ilma ajutegevuseta, südamevereta kokku on loperdanud, mida tegijate poolt ja ootajate juures sagedasti belletristikaks peeti ning peetakse. Sellekohaste nähtuste paljuses on ainult üksikud piirivahed nimetõelised, — suur loomu-

vastane ülejääk on midagi muud kui ettepanemiseleivad pühadele kunstijumalatele.

Mu miljoniline rahvas: mis oleks sinul o m a näidata, mis oleks sinul o m a anda võõrale kunstiarvustajale, kes sinu algupärast ilukirjandust proosas ja luules ühtlasi näha paluks? Sa tõukaksid võõrale küsijale vististi kohmetanud kätel kaenlatäie vana pehtinud ajalehepaberit ette või näitaksid ägades kujutu brošüürikimbukese pääle, — sa ei võiks muud. Kodumaaline arvustaja aga, kes seda võõra küsimist päält kuuleks, ei julgeks enesest teadagi anda. Ta hiiliks tülikast paigast salaja eemale, et kriitilisi momente üksi üle elada. Selle käputäie hindajaks on temal ennast natuke paha tunnistada; siinkohal kaasatöötajana üles astuda ei oleks jälle tore.

Raskuslikult on meie belletristika seljas kantav. Ainult väikest orjanässi oleks veel vaja, kes kõik selle ära viiks, mida sada aastat loodud, — ühte inimesekest-hävitajat.

Need on — pehmelt öeldes — rõõmustamatud rajad, kus meie ilukirjanduslikult oleme.

Pikemaid töid on koguni vähe. Nagu ei suudetaks jutustada pikalt ja ladusalt. Suurem osa ilukirjanduslikest loometest on katsete laadi, on etüüdid, paarikümne lause pikkused. Leidub natukene toorepoolset hakatust, isegi kokkukuivanud lõppu näeme, aga töö ise kõiges ta väljalaotuses, sellekohaste mõõtude raamides, see on tulemata jäänud.

Energia või ma ei tea mitte mille puudusel on visamad kirjanikud materjali nõnda suutnud käsitada, et kõik jõulöögid mõnedesse ridadesse kämarasse kokku on surutud, et tööst ainult natukene ilujätist on saadud. Kahekümnekopikalise raamatu kohta tehakse veel harilikult juba mitu «juttu». Kuid meie ei taha sellega ütelda, et tööväljalaotus igakord ka ta sisulise väärtusega proportsionaalne oleks. Meie keel on etümoloogiliselt ja süntaktiliselt veel väga vähese painduvusevõimega olnud, vähe on mõtete kehastamiseks sõnu ja kõhnalt ütlemiseviise kujutamise kordadel. Kõik on nii ükspuine, nii vähe gratsiöösne nagu orjakummardus! Intelligentne seltskond on meil kuni viimase ajani puudunud, sellepärast siis ka meie keele vormid selle karakteri kõrguselt alles harimata. Sellepärast on siis ka meie ilukirjanikud — meie prosaistid ja poeedid oma tundmusekesi ja mõttekesi nii igapäevases naiste-laste keeles avaldanud. Silmatorkav on see

keele labasus kuni naiivsuseni olnud. Nagu teibaotsaga kirjutatud. Ei kusagil peenikesi kunstivalemeid! Ja seda on vast realismiks või naturalismiks, selleks õnnetuks ilukirjanduslikuks vooluks peetud, mida tõelised kunstisõbrad kunagi vist südamest pole kallistanud, olgu et siis mõni professionaalne kriitik seda kahekordselt tegi.

Niipalju veel stiili kohta: selle ilu on igavene. Idee on surelik Kronose käppade vahel, ta võib tüütavaks minna oma kontsentriliste kordumiste pärast rahvaste kultuuri ajaloos, kuid stiil ei vanane. Mis tehtud on, see on edasijõudmine. Ilma ilusa keeleta ei võigi häid mõtteid olla, nagu see psühholoogiliselt aru saades küllalt selge on.

Kuid ideed? Meil, nagu teame, ei ole vist ükski kirjanik veel idee-rohkusse uppunud. Oleks meie kirjanikud sadadest ilusatest ajumõtetest ühegi selle täies pikkuses kinni püüda jõudnud ja elavalt rahvale suutnud näidata! Kuid meie kirjanikel ei ole leeki, ei auru, ei soojust! Lõpmata leigus, väsinud tööjõud, enneaegu närtsinud lootused ja ajude mahakäik igal pool. Nagu udusest niiskusest paistab mõni kidur jõuetusekõrrekene, ja sellegi näljakuju kaob ülemaaliseks kopitamiseks. Kus on talendid täis valgust, kus alati liikuvad südamed oma keemistes?

Kannatatagu veel veidi, et mõnda tagasivaatemomenti ühes ära elada. Mis arvustavate pilkude eest kuidagi kõrvale pugeda ei saa, on edasi see nähtus, et meil alaliste mälestustega oleviku tööjõudu märksalt on nõrgestatud. Oleks ainult tarvis siinkohal vana orjaaja mälestusi koondada, et näha, kuidas meil sentimentaalsete reministsentsidega mõistust ja tunnet on piinatud. Mispärast? Et selle läbi «vaimustust» edasijõudmise kiirenduseks sünnitada. Tuttav on samuti see vana korratud lugu, kuidas meie rahvas — ja mitte ainult meie rahvas — vanemaid, s. o. oma surnud või pool-surnud kirjanikke päris rahulolda-valt või koguni enam kui rahuldavalt austab, kuna kaasaselavad talendid tähele panemata jäetakse ehk hoopis ära unustatakse.

Miks meie arvustajad niisuguseid kirjanikke nagu Masing, Jannsen, Jakobson nii sagedasti meelde tuletavad, seda võiksime hingeteaduslikult mitmeti motiveerida. Miks soomlased Aleksis Kivi, eestlased Juhan Liivi nõrgameelseks lasksid nälgida, on kaasaeglaste hingeelu kokkuseades niisamuti põhjendatud. See on harilik nähtus.

Tarvis on ainult vähegi objektiivse pilguga meie kirjan-

duse vanema perioodi pääle tagasi vaadata, et äratundmisele jõuda, kui väiklane meie kirjanduslik algus õieti on. Kuid meie ei taha sellegipärast öelda, et ta meie ajalooliselt lugupidamiseväärt ei oleks.

Meie kirjanduse ajaloo algatajad ei suutnud oma keskmise kõrguse juures teistviisi talitada, kui nemad on toimetanud. Nüüdsel ajal on omad mõõdud, millega ajaloolisi sündmusi, mineviku avaldusi ei tohi mõõta. Ei ole teisiti mõeldav: tol ajal pidid «kirjamehed» vististi ainult ära kirjutama ja originaali nimetamata midagi trükki andma!

Ilukirjandus on rahvusel alles parematel kultuuriastmetel omane. Pastorite jutlustest kasvas kirjandus teise äärega välja: ei võidud ju moraliseerimata midagi öelda. Ja anekdoote, muinasjutu-pära ihkas tolle aja inimese hingeelu. Ja didaktiline on meie luule ja proosa veel kõige uuema ajani olnud: nõuandmisemehed — õpetajad ja koolmeistrid —, nemad juba ei või teisiti kui õpetada, juhatada, noomida. Miks Kreutzwald teisiti kirjutas kui Jannsen, sellest saame aru. Miks Jakobson kõige oma publitsistliku kuulsusekire pääle vaatamata tolleaegset oraatoriproosat kõrgele ei suutnud tõsta, kuna meil mõnekümne aasta pärast kuupalgaline toimetuseliige juba peenemaid töid teeb, selle põhjused on muidugi meie ajaloolise arenemise erijärkudes. Võib-olla aga ka mitte ainult selles.

Esimesed tükikeste ümbertegijad ei tunnud vististi mitte puhast kirjanikuau ega olnud neil nähtavasti ka uusi mõtteid, päälesuruvaid emotsioone, mis väljapääsu oleksid otsinud. Põhjusteguriks nende kirjanduslikus tegevuses oli haledus, kaastundmus, sümpaatia. Meie teeme seda, mida teeme, oma sugurahva hääks, Eesti asja edendamiseks, — niisugune mõte oli vast mitmegi tööle vaimustaja ja juhtija, vähemalt oli seda vormiliselt, kuna sisulised motiivid mitmel pool teised olid. Mina tahan oma rahvast õpetada ja juhatada, kuni tema targaks saab. Ja hukkamõistmise väärt ei ole siin midagi, kui tuhanded raketid selle rahva tumeda «isamaa» auks üles visati. Seda oli tarvis, teisiti ei võinud see loomulikel tingimustel ollagi.

Kirjanikud ise olid elukutselt enamasti õpetajad või kooliõpetajad. Elukutselist ilukirjanikku pole meil peaaegu tuntudki: see on juba kõige lihtsama põhjuse pärast, kõhuliselt, väikerahva juures võimatu olnud. Luuletaja-pastor ja jutukirjutaja-köster on meie kirjanduse algku-

jud. Ei taha ääretähendust ära jätta, et nende õhulõhn praegugi veel ei ole meie belletristika hingeelust vast täiesti välja jõudnud aurata.

Meil on mõttes tähestiku järele terve rida neid luuletajaid ja jutukirjutajaid, keda tolleaegsete mõõtude järele nende hindajad, arvustajad ja austajad lihtsalt kõrgeandelisteks, geniaalseteks nimetasid. Kuid tervest reast on suurem hulk juba maha jäänud. Oleks nende hindamine asjakohane olnud, siis poleks niisugust väljavarisemist, niisugust enne surma suremist näha olnud. Ihuliselt tulid neist mitmed veel mehe füüsilises jõus kahekümnenda aastasaja sisse, kuid isegi vanade poolt ei tihata nende ülistuseks midagi uut öelda. Olgu meile lubatud omalt poolt tähendada, et nemad rahvast omal ajal vähemalt lugema on õpetanud.

Meie noori, — selle nimetuse juures mõtleme kõigepäält tuleviku luulekandjaid, — neid osalt olevaid, osalt ettekujutatud noori ilukirjanduslikke jõude piiravad juba hoopis teised sotsiaalsed ja poliitilised, aga ka haridusliкud tingimused. Nende intensiivsemalt mõtlevad ajud, nende natukene purustatud närvid, nende varaküpseks saanud ilmavaade on niisamuti juba hoopis ja hoopis teistsugused. Kuid sellest eespool pikemalt.

Nüüd heidame lõpupilgu inimeste pääle, kes enne ühiselulist, poliitilist suurperioodi lapsed olid, kes veel 90. aastatelgi taeva sinise ja väga armulise nägid olevat. Tol ajal luuletati, sest seda laadi sõnade koosseisul oli nii ilus nägu, kirjutati jutt, kui mingisugune iseäralik elujuhtumine oli üle elatud. Meteoori langemine ja päikesevarjutus näit. võis niihästi lüürilist kui eepilist hinge vaimustada. Ka armastust teati ja usuti sellesse. Armastusega käidi õige ettevaatlikult, tasakesti ja piinlikult-karskelt ümber. Lasti aga pulmad teha, õpetaja man ära käia — ja see oli protsessi lõpp. Tehti üsna poolikuid, mõnikord ka vale paralleele rikaste ja vaeste vahel. Ja kirjanikud ise — nemad olid pääle elukutse nii-öelda kõik-mehed, s. o. said igasuguse kirjandusliku tööga toime. Tehti ülestõusmisepühadeks salme, niisamuti kiideti luulekujus naist sünnipäeva hommikul. Kui sõnad kõige kiskumise järel mõõtudesse ei paindunud, murti nad keskelt katki, võib-olla südametäiega. Häda õpetas mõnikord luuletama. Muu kõrval otsiti vahetepääl saksakeelsest perekonnalehest mõni jutukene, — tõlgiti ümber, tehti naljatilkasid

ja korjati vanavara. Vihati hirmsasti ketserlikke mõtteid, mis rahuõhku kippusid segama. Nimelt hakkasid hiljem mitmed, kelle pääajudes mõnesugused uued ismid kaasasündinud rahvuslikele rumalustele pääle tungisid, ei tea missugusel asjalikul põhjusel uskuma, et nemad need kutsutud ja seatud ilmaparandajad on, ja tahtsid siis päästmisetööd teha. Karjuti ja kõneldi ägedusega võõrastele järele. Palju ja palju assimileerimata, seedimata mõjusid. Ainult mõnede üksikute ridade vahelt, läbi rikutud, laiaks sõtkutud keele, vilksus ja vilksub mõnikord ka talent.

2.

Edasi näeme, et meil pääle kunsti kõrgusel seisva kirjanduse ja sellesuguse kirjanduse loojate ka arvustuse edustajad on puudunud. Ei ole kusagil — väikest erandit võiksime vast kõige ligemate päevade kohta teha — ümmargusi, teadusevalmeid kriitilisi kirjutusi. Ei ole ühtegi professionaalset arvustajat.

Alati oli ja on meie väikerahval seltskondlike jõudude vähesus kibedasti tunda olnud.

Võib-olla meie rahvast ja rahva kirjanikke, publitsiste, oraatoreid, kriitikuid jne. proportsiooni seades leiame, et meil niisuguseid mehi võrdlemisi üsna palju on. Igaühel on neist muidugi pääd; kui palju need pääd aga keskmisest pinnast kõrgemale suudavad tõusta, see on midagi teisest küsimusest. Kolusid on, aga nuppusid ei ole! Külm statistika võiks meil koguni «avalike tegelaste» liiast kasvamisest kõnelda, aga väärtuslikust osast, sisulisest küljest pole ühtegi mõõtjat. «Luuletajaid» ja «ilukirjanikke» on vast arvu poolest niisama palju kui poliitikalehekeste korrespondente, arvustuslike katsetegijate arvu võiks haiglaseks pidada. Kuid sellegipärast, ehk just sellepärast, on jõudude puudus suur.

Ja edasi. Juba kodumaa geograafilised tingimused — ühiskondlikest rääkimata — on meid takistanud häid arvustusejõudusid nägemast. Sellel lapil suudaks mõni Brandes või Lemaître küll sündida; ta kasvaks üleski, kuid töötamisel tuleksid elukoha haigused nähtavale. Elame kõigepäält nagu ühes õues koos. Tingimused, milles elamine-olemine kujuneb, on mitmeti sugulased. Sõprade vahel juba erapooletut-valju otsust tööde hindamisel

saada — ei ole igakord oodatav. Isiklik tutvus segab seda valjust tarvitamast, mida meie otsijad-eksijad, kellel õnneks või õnnetuseks on millegi oodatava algel olla — vast tõsiselt väärt oleksid. Kui isiklik sõprus ajalikku, õiglast-valju kriitikat välja kasvada ei lase, siis teeb isiklik väen sellepoolest veel suuremaid patte, mis tervete nähtuste pääle haavavalt, halvavalt võivad mõjuda.

Isiklik asi, isikutevahelised hõõrumised on suures ja vägevas ühiskondliku elu arenemiseprotsessis igakord jalakaikaks olnud, ainult üksikutel juhtumitel ka muuks, millel on midagi tõukejõu omadusest.

Kuidas meil — ainult meil — veel arvustusi võidakse kirjutada, selleks oli tüüpiline näide 1908. aasta algusel «Õiguses», kus Ernst Peterson kaht uut ajakirja, «Eesti Kirjandust» ja «Eesti Kodu» võrdleb ja arvustab. Et selle kriitika kirjutaja on meie kord lugupeetud novellist Peterson, siis on teadmine, kuidas meil veel arvustada võimalik, seda pilkavam ja raskem. Siin ei ole õieti mitte niipalju «desillusioneeriv» see asjaolu, et Peterson «Eesti Kirjandust» arvustuse asemel väga igapäevaselt laidab, vaid kirjanik Petersoni autoriteeti on kahtlemata veelgi rohkem kõigutanud see, et arvustaja tähendatud töös niisugust kirjanduslikku «väärtust», nagu seda «Eesti Kodu» on, ülistada julgeb ja tahab. Tõesti: meie oludes on midagi «ameerikalikku»! Meil on kõik lubatud! Meie realistlikud suurkirjanikud arvavad võimaliku olevat teiste tegelaste pääle juba nii lopsakalt sülitama hakata, et piisad ka publikumi puutuvad. Niisuguste väga vabade kirjanduslike kommete vastu astume aga võitlusse, kui meie ka sule juureni enne võitu peaksime ära kirjutama.

Lubatagu, et siinkohal eemalseisjana — ja täiesti möödaminnes — mõne tähelepaneku meie erakonnavõitluste kohta avaldame. Seda ei ole palju. — Mujal on juba kindlad, enam-vähem tervevormilised, eeskavakõrgused liikumised poliitilises elus. Kui sääl igakord ka puhastele printsiipidele ei toetata, on üleüldine kaos vähemalt ometi läbipaistev. — Meil seda veel ei ole. See oli paar aastat tagasi, suurel liikumise momendil, kui meie poliitikaelu avaldused nagu kogemata oma jõudusid näitasid, kus selle võitluse edustajad esimest korda raudriietesse topiti ja mõõk kätte anti. Ainult üksikud, paremad pääd suutsid ettelastud seinast läbi lüüa: suurem hulk purustas enesel midagi ära ja tunnistas end võitlusevõimetuks. Kultuur-

rahvail on tõsised, ilmavaatelistel alustel põhinevad erakonnad. Meie poliitilised erakonnad võitlesid hiljuti ja osalt veel praegugi maakohtade järele! Olid — nagu eemale paistis — Tallinna ja Tartu mehed, Tallinna ja Tartu parteid. Põhimõttelised vahed kadusid mõnikord hoopis ära. Ainult sellepärast on ütlusi väheseväärtuseliseks, tähtsusetuks ja vildakaks peetud, et ütleja mitte Samaarias, vaid Jeruusalemmas elas. Niisiis väiklased koldelised motiivid, geograafilised põhjused ühiskondlikke küsimusi määramas! Võib-olla olid poliitika elupeeglid, ajalehed vigased, kuid meie teame, et ajalehe mõju lugejatesse mõnikord veel suurem on kui lugejate mõju ajalehe pääle. Vähemalt otsekohest klassivõitlust kultuurikõrgustes kujudes näha ei olnud. Kui seda tead, et Tallinnas kodanlist ollust arvu poolest ometi rohkem peaks olema kui Tartus, siis peame küll arvama, et sel korral, kui terve linn enese kehastatud proletaarlase mõtles olevat — lihtsalt ajalehe sugestiooniga tegemist oli. Võib-olla rohkem kui omavahelisest poliitikavõitlusest, saame oma jõududele teritamisevõimalust naabritelt-sakstelt. Sõna «saks» kõneleks klassivõitlusest. Õieti on aga kogu liikumises suguharulist võitlust, s. o. rahvuslikku antagonismi rohkemal mõõdul kui vastuolu klasside, s. o. seltskondlike ja varanduslike vahekordade pärast. Ja see rahvusevõitlus, see võistluse värskus meie väikerahva ükskord kuhugi vististi välja viib. Kuhu, seda ei seleta veel silm. Kuid ühte teame: paremusele, kultuurile ligemale. Nii on isegi need meie «naabrid» üleüldisele eluedenemisele teatud mõttes ülikasulikud: nemad on nõnda-ütelda luiskadeks meie võitluse vikatile.

Astume aga nüüd meie arvustuse, kriitika juurde tagasi. Kui seljataguses kunstikõrget, arvustuse sirbi alla ulatavat kirjanduslikku taime ka ei olnud, siis midagi ikka oli, mille tunnistuseks mõned tükikesed sellelaadilist kirjutust meie ajaloos olemas on. Tühjas õhus poleks kriitilisi tähendusi ometi võimalik teha olnud.

Nagu kirjanduses, nii on meil ka arvustuses igatahes m i d a g i olemas. Kuid see midagi on enamasti ainult nurjaläinud katsekesed, laste esimesed kirjatähed, mida vaja oleks olnud seitse korda järgimööda ära põletada ja alles siis tuhast töö-isu üles äratada. Algust on tehtud, kuid alust ei ole veel pandud. On tõugemaad, kuhu kõrspõllu sahavagusid jätkata ei saa. Pikemaid, sellelaadilises

keeles kirjutatud kriitilisi töid, kus asjatundmine ja igakülgne ümmargus ei puuduks, neid peaaegu ei ole. Olgu et siis viimasel ajal nõndanimetatud noored juba kõrgemalt, paremalt on talitanud. Vanad ajalehed lisadega, nii paksud kui nemad ka on: neist võib harilikult pühade-eelsetes numbrites lühikesi retsensioonilisi tükikesi leida, mis enam nagu tellimise pääle näivad tehtud olevat. Seda võiksime häämehe-kriitikaks, sentimentaalseks soovituseks nimetada, mida sõber sõbralt nurus, mille sündimise eel ametivend ametivennale väikese ettepaneku tegi. Sagedasti lehkavad niisugused teadaandmised väga avalikult ka ärikopika, ärimehe kannika järele. Mõni targem kaotab otsekohesuse ära ja annab enam mõistu teada; teine ütleb kohe, et kirjastajale tarvis on raha viia. Mõnikord peeti kriitikat ka pimedaks kõrtsikambriks, kus teise mesti mehele nii hää oli äiata. Nimega juleti ainult üksikutel kordadel välja tulla. Kriitilise mõtte hing, esteetika, jäi kauaks ajaks tagantjärele valutama, kui ühe niisuguse tükikese õngesööta olid ära maitsnud. Tarvitati sõnu, mis nagu trükitähed juureni olid ära kulunud. Võõraid termineid kardeti. Arvustuse peenust, kriitilist sarjamist polnud kusagil näha. Kui mõni trükipoisi äpardus või korrektuuritegija eksitus üles oli leitud, siis häälitseti niisugusel paigal hulk aega ehk tehti mõnikord lahja nalja ortograafiliste vigade üle. Terve arvustus oli koolmeistriline, nagu viimane seda kolmanda talve koolilaste «päästkirjade» kallal tarvitab. Muud hindamisemõõtu palju ei tuntud kui laste «hää» ja «nõrk». Kui juba küllalt laidetud oli — laitust peeti tol ajal arvustuseks *«par excellence»* —, kui ka juba kindel võis olla, et lugejad arvustuse kirjutajat kõige targemaks meheks ilmas oskavad pidada, siis tehti sellele, kellele vaja leiti olevat, pikk habemepai lõpuks või öeldi kaks-kolm labast meelitusesõna, et kirjanik väga kurvaks ei jääks.

Meie ei taha salata, et selles «rahvakasu» sodis, selles mõnesuguse-otsimise ja naljatilkade ärakirjutamise ajajärgus mõned harvad erandid üle sahkerdavate kaubainimeste ja räpaste kirjanduslike kingseppade sirgusid. Kuid meie otstarve ei olnud selles kirjatöös üksikute pääde kohal peatada, nende töömehelist osavust kritiseerides.

Meie oleme žurnalismi tühjal kohal. Arvustus ei võinud edeneda, sest et meil ülesande kõrgusel seisvad ajakirjad kuni siiaajani tundmata on olnud. Suuremeelne kirjanik

juba oma käsikirjaga mõne äri-inimesekese jutule-palvele ei taha minna, et see tema töö oma närusele paberile rästa tuleku ja lumesaju sõnumi vahele ära trükiks. Mõni arvab paremaks siis juba oma eralõbuks midagi teha, kui töö väljalaotamiseks paras koht puudub.

Meil on pakkimisepaberit palju ja rohkesti ka musta värvi, aga mõtteid mitte külluses. Sõnad jäävad suulakke peatama. Kellel püsivust on, võiks mõnikümmend vana ajalehe-aastakäiku läbi uurida. Sada korda on neis ühest ja samast teemast kirjutatud; tuhat korda Saksa lehtedega vaieldud ja isekeskis poleemilisi suuharjutusi peetud; tõlke-prahti on terve koorma osa «jutunurgas» läbi lastud. Sääl on kirjasaatjate õpetlikke hüüdeid, ammu tahkunud fraase, sääl on väljaspoolt kodumaad sedasama külalori kõrgust pragi naisetapmisest, nõidusest ja viimasel ajal iseäranis kuhjaga kõiksugu närvihaiguslikke hüppeid siin ja sääl. Nagu suudaks see inimest harida! Kõige mõistlikum osa niisugustes lehekestes on sagedasti neljas, kuulutuste külg. Siin on vähemalt igapäevane leivaneel omast hingelisest küljest nähtaval.

Rahvale on vast praegused ajalehekujud veel huvitavad, mitte aga enam intelligentsetele inimestele. Seda ei ütle meie mitte üksi Eesti omade kohta. Ülepää: praegustel «poliitilistel, majanduslikel, kirjanduslikel» jne. — neil ei ole kultuurilist tulevikku. Selleks on tööjaotamise, arenemise, lahunemise seadus valjem, kui et kirjandus sellest kõrvale pääseks. Jõud spetsialiseeruvad igas eluavalduses. Ei jõua inimene, olgu temal ka võrdlemisi hästi sündimisemõistust, tuleviku nõudeid täita, kui ta igas asjas kord mõõgaga, kord rusikaga, kord tongiga vastast peab lahmima.

Kordame arvamist, et mõni parem töö vast sellepärast tegemata või ka trükkimata jäi, et autor kusagil sümpaatset ajalehte ei näinud. Surnud heeringatele ja vängele mahorkale peenetundeline luuletaja või läbitungiva vaatega arvustaja juba töötada ei taha: elavad inimesed huvitavad mehi.

Ainukene paigakene, kuhu vast arvustuslikku osa oleks võinud mahutada, need on meie nn. perekonnalehed. Muud ajakirja pääle kõige labasemate perekonnalehtede pole meil veel olnud. Ainult väikese relatiivse erandi võiksime siin kõige viimase aja kohta teha.

Kuid iseäralik köögipõlle lehk on niisugustel pere-

konnalehekestel juures, mis vallali-inimestele, s. o. nendele, kes perekonnakulda veel suus ei ole hoidnud, meeldiv ei ole. Nagu oleks taimekene otsekohe kolde-atmosfääris kasvanud: sääl on retsepte igasuguste käkiklasside jaoks, on häid nõuandeid käte lõhkemise, juuste mahalangemise vastu, on üles soendatud naljatilkasid, mõne saksa koldekirjaniku produkti ümberväänatus tõlkija mustatähelise täisnimega. (Siia on nime hää pääle vajutada: ei ole mingisugust vastutust!)

Sarnastest perenaiste-lehtedest on meil veel tüüpe mõnel pool alal, nii et neid pikemalt karakteriseerida ei ole tähtis. Igatahes oleme näinud ja tähele pannud, et paremate ilukirjanduslike ja kriitiliste tööde jaoks ka ajakirjanduses ühtegi kuiva nurka ei leita, — meelepärast asemekest, kuhu kirjanik räpastust kartmata oma aju valukoorma maha võiks lasta.

Nagu lisanduseks tuletame viimaks ka meie ülisuurt tõlke-kraami meelde, mille haiglaseks paisumiseks meie kirjanduse utilitaarsed põhimõtted hoogu on annud.

Kõigepäält: kus on meie arvustajad, kui odavad sahkerdamise-inimesed terve kirjandusliku maitsekuju tahavad viltu tõugata, kui paberimüüjad vaimu valitsedes selle — nõnda-ütelda — metalli häbitüdrukuks katsuvad teha? Iseäranis viimastel aegadel võime näha ja tunda, kuidas mõnesugused isikud, kes kunstist midagi ei tea ja kellest kunst midagi ei tea, kirjandusealtarit kõigekarvaliste kõgaratega reostavad. Selles pisikeses kirjanduses, kus esimesed loomiseniidid alles liiguvad, kus rakukesed paika otsides värisevad, vale ja õigemaid ühteliitumisi tehes, selles orgaanilises helluses trambivad juba pisielukad poriste jalgadega.

Ärimõtteline «eestistuse»-võime avaldamine on ainukene kolossaalne jõud meie kirjanduses. «Sopakirjandusest», «vereromaanidest» jne. on enne juba mitu-mitu korda kirjutatud ja sagedasti õige prohvetlikus paatoses niisuguse produktsiooniviisi pääle tungitud, sest et sellest viga on kardetud tulevat moraalile. Vist on seda liiki arvustustel-noomimistel kõntsa kaotamise ja lugejate vabastamise pääle ka omajagu mõju olnud. Kuid kes on küllalt tõhusat pulbrit katsunud (katsunudki!) nende kirjanduslikkude pisielukate vastu puistata, kes meie elu kõige uuema ajajärgu poris ärevusepäevade temperatuuri tagajärjel suure hooga on siginema hakanud?

See sai esiti moeks, pärast epideemiliseks haiguseks, et teadust, nagu öeldakse, populariseeritakse (õigem: vulgariseeritakse). Sarnase laine kaudu arvasid paberiga sahkerdajad lühikese tööga rikkaks saavat, ühe ööga kuulsaks kirjastajaks tõusvat — ja nii hakkas igast nurgast korraga väga mitmesugust «teaduslikku rahvakirjandust» vaevaliste brošüüride näol välja lendama ja ronima. Tallinna pool oli sadu suurem, sääl oli litsumisi rohkem, mis maitsesammast tahtsid viltu, võib-olla koguni maha vajutada.

Oleks siis ju selle kuju tükkidest poole sülda kiviaeda saanud karjatee äärde.

Meie lööme pääga vastu dogmalist müüri ja hüüame: tõlked maha! Ideaalne printsiip oleks: tõlked maha! Odavatele kiriklikele targutustele on osalt juba suudetud vitsad huultele ajada; nüüd peaksid ka niisugused kirjanduslikud soolatüükad tohterdamise alla tulema, nagu on seda viimaste aegade teadusliku mütsiga brošüürikesed ja suguelu-raamatud. Kui meie kõik oleksime ära ütelnud, mis ägedas hinges välja tungivat oli, siis ei oleks siin midagi absurdset, kui hõikama peame, et meil praegu midagi muud nõuda vaja ei ole kui algupärast ilukirjandust, algupärast belletristikat. Belletristika on midagi iseäranis suurt, sügavat, millest kõik ühe rahva liikmed enamvähem ühteviisi peaksid aru saama. Algupärane belletristika on üksikute hingevabastuse avaldus, samuti aga ka rahvuslike saladuste ilmutus. — Tõlkimine, ümberväänamine aga on kuritegu algupärase belletristika vastu. See on autoriteedi kummardamine! See on rahvastevaheline laenukaup! Tõlgetest elades jääks kogu maailm ühteviisi kerasse! Meie ei ole šovinistid, meie püüame üleüldise, üleilmse evolutsiooni poole. Igavese edumõtte pärast on meile aga ainult midagi uut, mitte vana kordamist vaja.

Rahulikumaks jäädes tuleme pilvedelt kodusele katusele maha. Põhjust aga oli meil küllalt kriitilistele tundmustele vabaks lennuks voli anda; motiive villand kirjanduslike järelekõnelemiste, ümberpanemiste ja ümbertegemiste pääle oma pühamate ideaalide pärast vihaseks saada. Ei taha pikemalt mäletada, kuidas meil ümberpanekuid toimetatakse — sellest on juba siin ja sääl juttu olnud. Mis aga meie vere keema pani, oli üksainukene valus mõte: meie väikerahva ilukirjanduslik mängukann on tõlgete lompi uputatud. Sääl kohal, kus suurtel kul-

tuurrahvastel midagi õige suurt, elujõulist on lainetamas, sääl on meil ainult miskisugust inetut ja maitsevastast tõlkeprahti ja «rahvakasu»-soga olemas. Rahval enesel puudub veel tarvilik arvustusevõime ja haritud ilumaitse, nõnda et tõlkijad meil sel mõõdul kodusteks on saanud, et neid isegi kirjanikega ära vahetatakse. Terve kubu igasuguseid kiiskavate kaanesõnadega «usu» ja «teaduse» raamatuid paneb inimese pää ümber käima — ja täie eluga, energiliselt, huvitavalt elada ei oska siis enam keegi, kui ta autoriteeditõves umbseks kasvab miskisuguse kahtlase «läkituse» surve all.

Iga halb tõlge purustab ühe kunsti-januneva hinge selle elementaarses edenemises ja teeb esteetilisele taimele sõlmed, murdmisekõverused sisse. Kordame siis vähendatult — aga see olgu ka hüüde miinimum: kahanegu tõlked!

Meie ei saanud nii palju öelda, kui vast tarvis oleks olnud. Meelega oleme omad emotsioonid kitsamasse asemesse surunud — ja selle läbi on mõnedki kriitilised momendid välja jäänud, mis juba kirjutuse ühtlustuseks tarvilikud oleksid olnud. Nimetame siin ainult üht, mitte sugugi kõrvalist momenti, mis meile kõige aja isegi juhtivaks mõtteks on olnud: see on kunst esimeses joones kunsti või, õigem, kunst kunstniku indiviidi, aga mitte sotsiaalsete nõudmiste pärast. Meie arvates ei ole kunst mitte rahva pärast selles mõttes, nagu koduloomad inimeste päralt, vaid ideaalne olukord on see, kus kunstnik kunsti omaenese pärast, omaks eralõbuks, aga ühtlasi sellega muidugi ka teiste lõbuks ette kannab, nagu muistne primitiivne laulik-rapsodist.

Kui teised sellest aru ei saa, siis peaksid seda ometi meie noored mõistma ja rohkem mehist, vabastatud kunstiverd meie viltuvenitatud, haigesse orjakirjandusse kallama. Seda ei suuda nad aga enne, kui nad siiamaalistest keskkohtadest täiesti lahus ning erakondadest ja autoriteetidest veelgi kõrgemal-madalamal töötama on õppinud.

Eelolevad read, millesse mõnigi ketserlik mõte on sisse vilksatanud, ei ole mitte ainult sissejuhatuseks viimase päätüki jaoks kirjutatud. Kui ka neis mõnedki komistused võimalikud on, jääb ometi üks teadmine: kogemata või äkki pole midagi tehtud.

3.

Nüüd on vist kõik ära öeldud, mis ütelda taheti! Niisuguse mõtte leidsime, kui kõik kriitika laadi tähendused ja kõik retsensioonid «Noor-Eesti» teise albumi ja noorte kirjanduslike jõuavalduste kohta olime lugenud. Viieli korrali oli tahetud midagi ütelda ja on paiguti natukene öeldudki; viis korda (võib-olla ka enam kui viis korda!) on noortest aru tahetud saada.

Kuid ei pea me tähtsaks arvustuse kordasid lähemal nimetada. Suurema hulga ütlejate otsused koonduvad keskpunkti järele: nii näit. peavad Tartu arvustajad (kui nii tohiks lausuda) ainsaks ümmarguseks tööks Aino Kallase «Vana Oru surma», kuna Fr. Tuglase «Jumala saar» nõnda-ütelda teise auhinna saab. Ainult üks arvustaja — J. Aavik «Õiguses» lubaks *«grand prix'»* Haljangu Lembitu «Päevaraamatu lehtedele», s. o. Villem Grünthalile. Kuidas kellegagi hing harmoneerib, kus temperament kõige ligemal — ja mis esteetilistest jälgedest ühine-armas — sellest algab juba arvustaja iserada.

Muidu aga tuleb seda konstateerida, et ainult üks autor J. Luiga «Eesti Kirjanduse» 1. nr-is 1908, on katsunud noorte — kirjutame seda meelega juba ilma jutumärkideta — püüetest, võib-olla ka nende energiast ja nende kirjandusetungi avalduseviisidest enam detaljeeritud seletusi-tähendusi tuua.

Tõesti: rohkem oleksid meie noored pidanud arvustuse juhikeppi nägema — ja rohkem oodati ka sümpaatiat esimese pingi koolipoisi jaoks. Arvustus oleks pidanud kõik Noor-Eesti kohad läbi käima, iga taluvärava taga teravalt ümber vaatama, siis õue tulema ja tuppa minema, kuni viimaks teada oleks, kuidas igaüht isa- ja ema-last tuleb nimetada. Monograafiline laad oleks niisugusel korral uhkuseks olnud. Ja kahtlemata oleksid noored vanadele iga tubli kriitilise klanimise eest südamepõhjas tänulikud olnud: inimesed, kes töömeheks tahavad saada, oskavad igatahes isa peksust lugu pidada. Teine asi on, kui ema kenatult sagib. Õiglase, intelligentse arvustaja ninna ja habemesse juba otsija ja püüdja kinni ei krapsa — seda tehku ussitanud õuna saatuse poiss. Kriitilisel laitusel, kui ta tähelepanemise kõrgune ja omajagu asjatundlik, on talentide erituseks alati kõrgendav mõju olnud, kuna enne-

aegne meelitus ajude tegevuse ja emotsioonide löögid kõdunema paneb.

Niisama vähe nagu tungi leiame kõige pääle korrektuurseid ääremärkusi teha, niisama vähe on meil julgust ennast Noor-Eesti saadikuks või jooksupoisiks pakkuda. Meile on sellest küllalt, et enese n o o r e tunneme olevat. Küllap ehk leitakse meie pool jõge isegi mehi, kellel julgust, osavust ja energiat ei puudu lihtsaks teadustajaks hakata, et teispoolsetele kainelt ütelda ja eemalolijatele väljaspool meie maa radasidki kuulutust viia: kes meie oleme. Võib aga ka olla, et esiotsa veel ühtegi meie keskel ei liigu, kes selles asjas juba otsustavale kindlusele oleks jõudnud, kes lõpliku resolutsiooni enese ja oma kaasvõitlejate kohta välja ütleks. Ja meie «hindajad» peaksid pahemal korral veel pikemalt teadet ootama: kes meie oleme, kuhu läheme, missuguse tee ja missuguse edasiliikumise-viisi valime. Nende eneste silm ei ole ju vähemalt siiamaani veel lähemalt ära suutnud määrata, kust ja missuguses sõiduvees meie paadid sõidavad ja missugused on nende sõudjad.

Seda aga tahtsime öelda: noored ei saa looduseseaduste vastu midagi hoopis uut olla. Oodata võib ja otsida võib — see on sellepärast, et inimese elu nii puudulik on. Otsijad oleme ka meie, sest otsimine on elamine.

Kuna Noor-Eesti kirjanduslikud molekulid nõnda siis alles täiesti liikumas, aatomid alles liitumise-sugulust otsimas on olnud, võiks mõelda, et noored oma lipu pääle ei ole tahtnudki kirjutada, kes nemad on. See oleks ehk edevus olnud. Kui juba tarvis säälpool jõge ootajatele midagi öelda, siis vaikime natukene, töötame osavusega miskisuguse toore tükikese kallal ja viskame siis koondatud mõistused-tundmused t ö ö s eemalolijate kätte. Ilma varata, liikumise, töötegemise magususest joovastatud.

Vene professionaalsed arvustajad pahandavad oma modernismi üle, sest selle kirjus koloriidis ilmuvad niisugused tõed, niisugused tööd, mis arvustajate vanadesse mõõtudesse ei taha mahtuda. Nemad on kaua kriitikat teinud, ikka jõukohase tüki leidnud; nüüd aga ilmuvad tundmatud elemendid lagedale, millele nime andmise juures segadusi ette tuleb. Pääliskaudsemad vaatlejad ei tea muud öelda, kui kaalumata otsust välja puistata: noorte hulgas ei ole väljapaistvaid päid! Osavamad aga vaikivad, ei anna veel otsust ning püüavad oma jõudu koguda, et

nähtuse «nime» välja uurida. Kuid töö nõuab pikemat meest, kui on seda kuupalgaline paksu žurnaali arvustaja.

Meie, eesti vanemad kirjandusetegelased ei taha ega julge noori kogunevaid kirjanduslikke jõudusid otsekohe «dekadentideks» nimetada. (Siinkohal peame tähendama, et niisugused nimetused, nagu: «punased», «käratsejad», «lõhkujad» jne. on selgeks tundemärgiks meie kultuurielu väikesest kõrgusest). Jõuame edasi, saame uued nimed. Igatahes pole siin nähtavasti mitte lihtsa sõimamisega tegemist. Üsna viisakalt käiakse vahel ümber. Soovitusi on — ja sümpaatset kaasabigi. Selleks annab muidugi noorte kogu t u m e d u s asja. Ei tunta veel jõudusid, on mingi saladus — ja niisugusel korral juba vanem, elunähtustest targaks tehtud vaim kive loopima ei hakka. Ka neil on meel hää, kui tõesti midagi oleks tulemas. Ütleme, et meie, noored, vanematele jõududele umbes niisugused oleme, nagu tööotsijad, kes veel isegi ei tea, kuhu tööle saavad; ehk ka nagu väljarändamisehimulised, kellel tung on vana kodu selle vaesuse pärast maha jätta ja midagi paremat otsida.

Ilma pikema vaatlemiseta leiavad noored jõud eneste kõrval kaks üksteise vastu enam-vähem vaenulikku kirjanduslikku sõiduriista. Need ei ole veel otsekohesed vastased, küll aga võistlejad. Kuid meie aimame nüüd igatahes juba tuntavalt lootsikute lahtipäästmist ühe kui teise küljest. Ei välta kaua, kui omaette lainetega peame heitlema.

Ja meie peame, ehk küll kronoloogiliselt noored, õhust aru saama, et tormi tulekul kõik oleks valmis.

Lugejad mõistavad väga hästi: meie võistlejad on kahe leeri vanemad jõud. Esimesed kaasrändajad on «Postimehest» ja «Eesti Kirjandusest» tuttavad: nad on pahased natukene, et «lapsed» teel palju tolmu teevad. Omakordne «lapseluule» on vahel ka nende rinna õhutama pannud, kuid nad ei jõua noortele järele, e i t a h a ka järele tulla, teades, et ruttamine rängasti ära väsitab, ja teades, et õhtuks linna ikka ei jõua. Nad on «edevate» noorte üle pahased, ja oma elutarkust austades hüüavad nad: jääge meie juurde, nii on teile ja meile hää!

Teine võistleja kõndis esiotsa eemal, aga pidas noorte liikumist silmas. Noorte lapsikused, nende rõõmustamine päikese üle, nende lillenoppimine ja laulmine — see ei meeldinud sellele teisele, käremeelsele, kes enese kohta

väga tähtsalt, aga kõigi teiste kohta hooletult põlastades mõtleb.

Kahtlemata ei meeldinud talle ka Noor-Eesti segamine. Kirju reisikogu. Viimane aimus ei ole põhjendamatu: nii näit. on «vanad-noored» oma kaastoetuse-käe eitavalt tasku pannud. Või on noored, oma teed jalge all tundes, nendelt kaastöö palumiseks liiga uhked olnud? Igatahes on viimasel ajal passiivne opositsioon Noor-Eesti vastu osalt juba aktiivseks, kallaletungivaks muutunud.

Nagu eelpool tähendatud, ei ole vanemad «noored» sellega nähtavasti rahul, et päris-noorte töid teatud tendents ei sugulda. Poleemilistel jõuvahetuste kordadel võiksime selles asjas vast täielikumalt midagi seletada, — siinkohal ei saa seda pikemalt teha. Kuid noorte «vabanduseks» tahaksime vähemalt seda põhimõtet ette laotada, et kui kunstnik maailma valitseja peaks olema, siis tema teenijad ka barrikaadide kangelased oleksid; mitte aga vastupidi.

Vabaduse-idee! Kes on meil — paariaastase pika ootamise pääle — seda kirjaniku kõrguselt valgustada suutnud ja osanud? Olen kõike algupärast meie ilukirjanduses viimase paari aasta jooksul ära näha ja seedida tahtnud, aga rahuldavat, hingeelulist arusaamist suurte sündmuste kohta pole ma ikkagi mitte leidnud. Paha on — ja natukene lootuseta — seda teades, et peaaegu kõik suled on nürid, peaaegu kõik silmad nii banaalsed! Mitmed on materjaliga pillutanud ja jutu otsakesed sellesse ajasse vedanud, kuid on nagu lapsed rahapaberid ära rikkunud, nii et lihtsad ajaleheteated mõnikord rohkem tundmust sünnitavad ja rohkem vaimustavad kui seesugused aineraisutused. Ei ole ühtede nurisemine ilmaaegne.

Liiga palju tahmaseid sõrmejälgi on meie kirjandusse ja vaimuellu litsutud. Need käpajäljed muutuvad viimaks tontideks, kes taga hakkavad kiusama!

Teiselt poolt avaldatud mõtete hulgas on jälle kõige kangekaelsemalt korduv ja võib-olla kõige enam tähelepanemiseväärt vene «mõju» mõte. Kõiki ja paljugi tahetakse vene mõjuga seletada.

Kuid kas on võimalik alasti külgehakkamisega palju ära teha? Kas ei ole üleüldises muutumiste atmosfääris, veerlevas evolutsioonis midagi, mis ühekorraga mitmel pool algab? Ons suured ajaloolised läbiviidused ühe indi-

viidi algatusest tõusnud? On ainult vaja vähe kirjanduseajaloo üksikute joonte juures peatada, et näha, kuidas sugulased ideed mitmes paigas ühekorraga lahti pääsesid, ilmale tulid, kuna ainult kõige raskemat talenti selles sõiduvees tähele panema hakati. Mõnikord ei ole õieti see, keda vast miskisuguse kirjandusliku voolu seaduslikuks isaks peetakse, veel initsiaator, temal oli ainult lahtisi teid. Viimasel ajal on arvustajad meil kulunud viisiks võtnud Gorkit meelde tuletada. Noored töötavat: Maksimi eeskujul! Ja ometi ei leiaks peen hingeteadlane meil kedagi, kelle sünnitused kõigiti Gorki omade nägu oleksid.

Väikest ühtlust on igal pool olemas, nagu looduseski kusagil mingisuguseid tüüpe puhtais kujudes ei leita. Niisuguseid lahutusi oskab ainult abstraktsioon teha. Töö karakteri ja stiili põhijooned olgu otsustamisel mõõduandvad. Vene mõju lugu on ainult umbkaudne arvamine. Tõsiasi aga on, et raamat, kus olid noorte tööd näitusel, oli kõige parem natsionaalne dekoratsioon.

Võtaksid vanad vaevaks seda mõju Eestis põhjalikumalt analüseerida, mis juba nii ligidale on tulnud, et silm läheduse pärast enam ei seleta, s. o. saksa mõju. See on tõesti suurem, kui seda vast seletada oskame. Palju on juba sellest kooresamblast puuga ühte kasvanud, omaks saanud. Mitte asjata ei pea sakslased end kultuurikandjateks; nemad on meile hariduslikult tõesti palju annud, olgugi et šovinistlik uhkus seda tunnistada keelab.

Ka noorte töödes leiame muu seas ilma salgamata olude järelkajasid, elutingimuste jälgesid. Kuid kas sellest ei taheta aru saada, et mitmed noorte tooted midagi lõhnavad, mis ligema vaatlemise järele kõige oma uudsuse pääle vaatamata ikkagi o m a n e on? Seletatav on vanade arvustusevõime teisale kaldumine: kogu nende kujutamiseviis on inetult saksa mõju all. Siin pole rahvuseviha tarvis, kui veel kaugemale läheme ja näeme, et terve nende etümoloogia ja süntaks sellesama võõbaga on üle värvitud. Meie noored aga katsuvad eestikeelset ja -meelset kirjandust päästa, mis veel päästa võimalik on. Igatahes: Noor-Eesti lühikestes etüüdides on juba rohkem oma elementi kui oli seda läinud aastasaja viimaste kümnete kõige rahvuslikumates romaanides. Lootusrikkus pangu nüüd hinged kuhjani täis, kõik need viisakuseta germaani ja slaavi pääletükkimised olgu viimased.

Aeg oleks meil juba talenti ilmale tuua, kes omast

uhkusest hõõguks. Noorte hulgast peame seda kord juba leidma. Ja meid nähakse siis ka mujal!

Kui me omast kirjanduseajaloost reljeefkaardi teeksime, siis oleks see tühi kui varemalt Aafrika. Üksikud oaasid oleksid ainult randade ääres. Ja väljapaistvamate mägede poolest oleks see pilt niisama lage kui Eestimaa. Ning jõed oleksid vanad stepijõed, mis algavad, natukene maad edasi jooksevad ja korraga liivasse kaovad.

Meie tundsime ainult teoorias kirjanduslike voolude nimesid. Koolipoisi eeskujul teadsime õpperaamatu järele, et on olemas naturalism, realism, romantism, müstitsism, sümbolism, dekadentism jne.

Oma kirjandus oli meil nii väike ja kitsas, et tuulehood tema pinnal jalutada, voolud temas tekkida ei võinud. Jõed jooksevad ju ainult sääl, kus aluspinnal selleks tarvilik pikkus on. Meie poolmagavas jõuetusekodus ei olnudki õieti muid luulekujusid kui «laul ja jutt» ilma lähema kvalifikatsioonita.

Kuna aga kirjanduslikud voolud meil praegusel momendil ometi ikka enam ja enam realiteeti hakkavad saama, ei taha ega või sellega enam kuidagi rahul olla, et ka üsna lugupeetud arvustajad kirjandusepõllu saadustest ainult mõned teatud sortimendid suudavad teha. Terve kogu mitmekarakterilisi töid kistakse ühe nimetuse alla kokku, kuna ilurikkam silm sääl juba mitu uut lilletõugu tunneb.

Nii ei ole näit. ka väga mitmepõlvelises noorte perekonnas vanaisa pojapojast osatud lahutada. Meil ei ole suuremat soovi, kui et noored sellest ise aru saaksid. Meil ei oleks tõesti midagi selle vastu, kui lähemal ajal suuremaid lahkuminekuid sünniks, kas või Noor-Eesti enese keskel puhastus ette võetaks. Kõik ei saa ju taevariiki, kes «kirjandus ja kunst» ütlevad. Ja mitmed on pikema tee käimiseks nõrgad, teised tüdinevad reisivaevadest ära. Ainult mehepojad pääsevad Apollo kotta. Et oleks meil rohkem oma uhkust ja algupärasust, mis ennast luules ihustab! Et oleks meil rohkem puhta kunsti jõudu! Ja ilu austajaid! Siis poleks odav ja tühine päevaelu enam igav ja evolutsiooni janunev hingejõud liiguks õigetes radades.

Kunst on see ainukene, keda teenides inimene häbi ei tunne.

Meie jutukirjanikke vaatamas

Improvisatsioon

Mõistete selgitamiseks kõigepäält mõni sõna.

Kirjutused ei ole kirjandus. Seletaja, juhataja, oraator, diletant — ei ole kirjanik. Kirjanik on kunstnik. Kunstnik on ilu otsekohene preester. Vool on raam, on aja karakter, on meeleolu, fassoon.

Töö on mees. Jumal — sõna. Jutt on kirjanik ise. Öeldakse, et üksikud kujud kirjanikku tähendavad, aga kõik stiili väärtused ja puudused on töötegija ise — on ta loomisejõud, osavus. Sellepärast peab kirjanik iga paneku ja võtte eest vastutama. Kogemata ei tohi töös midagi olla.

Ainult algupärane kirjandus on «oma», ümberpanek ei ole enam belletristika. Läheb töö hingetõmbus kaduma, siis on see kõige peenema omaduse, kunsti-eetri, kaotanud. Ja tõlge on ainult nagu väljahinganud viin ehk nagu viiul vales häälestuses. Sellepärast on kõik ümberpanekud mitteõiges meeleolus — ja nende väärtus on sedasama kui pisikestel kipsikujudel.

Raske ja peaaegu võimatu on kogu meie vanemas ilukirjanduses algupärast jõudu, individuaalset kunstivõimet tunda. Üksikud võtted ja panekud kirjaniku juures võivad ju sagedasti ajajärgu rahvusvahelise mõju all sündinud olla, sest hing ei saa ennast kunagi absoluutselt sellest, mis väljaspool subjekti, eraldada. Selle pääle ei tahtnud meie esimeses joones rõhku panna. Küll aga peab eesti vanemast kirjandusest kõneldes kõigepäält meelega-patu, plagiaadi pääle tähendama. Kui kaua aega ei laenatud veel saksakeelsete perekonnalehtede aineid kõige rahulikuma südametunnistusega eesti külajuttudeks! Kui kaua aega ei sallitud meil kirjanduslikku kleptomaaniat — «rahvakasuks» otstarbe suuruse pärast! Rummu-Jüri varastas ja jagas vaestele. Ta on rahvakangelane. Mitte üksi Jannseni ja Kreutzwaldi aegsed, vaid ka hilisemad ja mõned praegusedki kirjanduslikud kaliifid on kunsti tuleviku, enese ja «rahva» pärast tõsist paroodiat teinud — ja kaugelt

mitte iga kord paremaid ja suuremaid kunstijõudusid väljaspool kodukollet jäljendanud, faabulate teisendeid luues, nimesid eestistades, kohti rahvustades ja aega daatumi poolest noorendades-vanandades. Meie tulevane kirjanduseajalooline uurimine saab niisuguste näppamiste asjus paljugi paljastama. Algusi selleks on juba tehtud — järge oodakem.

Iga kirjanik on kuidagi impressionist ja on kuidagi idealist. Läbi oma meeleolu näeme maailma ainult käesolevas momendis. Raamideks on meile ajajärgu iseloom, meie individuaalne temperament, meie kasvatus, meie elutingimuste mõju. Ajaloolistes töödes on meeleolu valesti võetud, utopistlikes ettekujutustes puudub aja atmosfäär. Kõige väärtuslikumaks võivad siis ainult oleviku meeleoluga sugutatud elemendid saada.

Ajalooline kirjandus ei olegi ilukirjandus selle mõiste puhtamas mõttes. Histooria on histooria, aga ajalooline jutt ei ole ajalugu ega ka kunstikirjanduse produkt. Ja kui üksikud tööd seda ka oleksid, siis on siin ikkagi viimaste astmete ilukirjandusega tegemist, teise järgu töödega. Ajaloofantaasia on kunstniku ülikuueks, aga lahtijäetud nööpide vahelt näeme olemata olevusi, otsitud juhtumisi ja igasuguseid ümberkerimisi.

*

Tervelt kaks «annet», kuni talendini ulatavat siluetti on meil kõigega, mis neil on, ajalooliste juttude kirjutajad. Need on need, keda meil kõik parteid, kõik «ilmavaated» ühesuguse rahuloluga tähtsateks kirjanikeks nimetavad: S a a l ja B o r n h ö h e. Saali käsivad isalikud ajalehetoimetajad debütantidel lugeda tema keele pärast; ja Bornhöhet müüakse, ostetakse ning loetakse sellepärast, et ta «parem Eesti kirjanik» olla. Nendele autoritele pole arvustajad kunagi väga suurt antipaatiat avaldanud ega neid ka iseäranis kõrgele kätele tõstnud. Ja meie mõistame: nemad on ilma ajakohase tendentsita. Kirjutavad — ja isegi vast ei tea mispärast. See on nende kategooriline imperatiiv: ma võin, ma pean. Ja sugurahval ei ole kirjandust — see vaevab nende südant!

Orja on kõige kergem isanda vastu üles ässitada sellepärast, et ta enne juba härra pääle vihane on. Midagi muud ei püüa inimene nii palju näha kui kuulsuse lange-

mist, oma ülema häbi, s. o. kätte tasuda. Kätte maksta on inimesel-orjal teisele alati midagi kadeduse seaduste järele, oma võimetuse pärast. Inimene, kes rahva instinkti laiendada, suurendada, sellest iseäralikke variante luua oskab, on tubli mees, on rahvamees. Ja selle instinktiga rehkendavad ka meie ajaloolised ilukirjanikud.

Iseäranis Saali on raske ilukirjanikuks pidada. Tema «surnud» produktsiooni suur kogu ei anna ilule veel midagi juurde. Päälegi on Saali tööd praegusel momendil juba teist korda surnud. See ei tähenda palju, et kunstimaitseta «rahvas» neist lugu peab.

Mitte üksi Saali ja Bornhöhe terved kirjanduslikud jõud ei ole meie ajaloo hauda langenud. Siin on Kõrv Järvega kui juhuslikud diletandid, siin on Eisen, Morritson, Mändmets, Raha. Mina oskan ka kirjutada. Miks ma siis ei oska, kui Bornhöhe juba seitsmeteistkümne-aastaselt *Tasuja* kirjutas ja Karl XII lahinguid enne kahtekümmend lõi? Ma olen pääle kolmekümne — ja ei oska?!

Loe kaks kolmandikku eesti ajaloolist kirjandust läbi — ja sa ei ole ühtegi tundmust kuuendamale — kunstimeelele korjanud. Mispärast *Vürst Gabriel* parem on kui *Tulesse*, mille poolest *Aita Leilist* ette läheb? Teel saab *Tasuja Maimuga* kokku niisama hästi, nagu *Dan ja Singa Luigemäe Olli Ristitütred* võivad olla ja läbi *Jüri öö Neemele* lähevad. Kõik on võimalik, sest jutud on Eesti minevikust ja ühteviisi romantilised, täis kängujäänud avantüüre. Või miks *Karolus Vallimäe neitsit* naiseks ei tohi võtta, kui kirjanik nagu kraadiklaasilt aru saab, et nemad üksteist armastavad? Mispärast autor eeskõnes aastanumbri ära peab nimetama, eks need jutustused ole ühteviisi niihästi katoliku ajast kui kolmeteistkümnendast aastasajast? Miks aga Vilde kõige pääle ka veel *Anija meestega Mahtra sõtta* läks ja tagasi tulles *Prohveti* leidis — see on siiski natukene iseäralik.

Ajaloolistel kirjutajatel on aga rahulik-julge selle poolest, et nende ligi arvustaja ei pääse. Töö on nagu siil: igast küljest ühteviisi okkaline. Loed ühe läbi, siis on suu igasuguseid metshaldjaid, näkke, halle vesihabemeid, malevat, tsirkusejõumehe vägevust ja kirjusid tonte täis, aga lugemisel pole ühtegi nimeta uut mõtet korjatud, ühtki uut esteetilist emotsiooni vastu võetud. Neis juttudes on emotsiooni asemel karvased ja karvata embleemid, luu-

derdamised metsas ja see magnetiline jõud, mis kõik tarvisolevad tüübid jutupooluse poole kisub.

Seda läbisõtkutud orjamälestust on suurel mõõdul läbi aia ka näitekirjandusse, draamasse nõrgunud. Siingi kõnnivad teatraalsetes poosides metsakuningad, ukud ja mardused, Ilmarined ja Lämmenküned ning hõiskavad üksikult ning hulgana oma lugusid. Siin on Ansomardi, Põhjalane ja teised.

Edasi näeme, et laava üle näitelava orkestrikummi alla tungib. Ja siin lööb surev Hermann eksalteeritud Lembaga võidu takti — *Lembitule, Vanemuisele.* See ajaloosse ja mütoloogiasse tagasilangemine on juba haiguseks läinud. See ei ole sang, kust maakera üles tõstetakse. Puugilist õnnistust see meie koorele ja võile enam ei too. See on meie kultuuriliste jõudude — andke andeks — *testimonium paupertatis.* See on igav sõit nõialuua seljas — ja meie isegi ei tea, kuhu viimaks maha kukume.

Mälestamine ja tagasi-luule on kõige vähem ja rumalam oma vähemate vendade seast.

Kui sellest vana usu möllust ära väsisime, kui see müstiline udu viimaks kirjanike pseudonüümidesse nagu kuul kondi taha kinni jäi, — siis oleme ka igasugustest orjamälestustest, talliõhust ja kepikollitamisest ära tüdinenud. Pää panevad ümber käima need jämeda kõhuga kupjad, punase kaelaga opmanid, need heroilised külapoisid, kes kubjast peksavad ning oma pruudi teotamise eest kätte maksavad. Küllalt meile! Viige kaleidoskoop ära!

Teine asi: kui midagi uut tuua osatakse. Kuid siin on üks ja sama: kirikukaagid, talliaur, veri, vitsade vihin — ja võimetu viha. Mõni lüüakse vigaseks, teine sureb, tüdruk nõrkeb — aga maitse on ikka äärmisem. Kuigi mei sõna «talent» palju kirjutada ei oleks, siiski võiksid andelisemadki omas diletantismis uue augu otsida, kuhu kastes mitte üksi «vits», «härra» ja «ori» külge ei hakka. Need postid on luitunud. Ja meie põlv ei mäleta midagi kõigest sellest aganaleivast, rehepalavusest ning soldatiksvõtmisest. Meie ei tahagi mäletada, sest iga meelespidamine lõdvendab ning poolendab momendi tööjõudu.

Orjusepäevadest, teoajast on enamasti kirjanduslikud «kandimehed» patustanud, nagu väga tüüpiline Otto Oja (K. Kokla) *Vanaema mälestustes,* milles tilkuv sentimentalism anekdoodi nii nõretama paneb, et trabant niisuguste lugude otsimise oma elutööks teeb. Ja rahvale meel-

dib sedasorti «kunst» kõige enam, sellepärast et meil ikkagi veel orjapojaga tegemist on, kelle kirjanikud ainult kõige elementaarsematest sotsiaal-elu nähtustest aru saavad, kes ise iseloomuta, kogemata ja nimeta on terves selles inimesemassi kaoses.

Koguni Aino Kallas, kes oma vormi poolest selleks ikkagi kõrgel on, et eesti kirjanike suurele enamusele õpetajaks kõlvata, leiab ometi tarviliku olevat «mere tagant» teoaja jäänuseid korjata, millest vanad inimesed ise vast paremini jutustada võivad kui keegi kirjanikest seda ümber poolida oskab!

Niihästi väliste vaenlaste kirjades — ajaloojuttudes, kui ka sisemiste vaenlaste lugudes — talli-, põllu- ja orjakirjanduses pole peenikesi kunstiurbi ega esteetilist elupisarat. Siin elatakse toorest enesekaitseinstinktist, niiöelda bioloogilisest hädast ja vaevast, ollakse toores igas võttes ning panekus, igas oma hinge sisse- ning väljakäimises. Psühholoogilist materjali leiame säält vähe, ja kui ka leiame, siis ainult nüanssideta ballasti.

Ja miks otsimegi seda minevikust, mida niisama olevikus eneste ümbert' ning eneste seest leiame? Siin on sedasama, mis kunagi ilmast ei lõpe, mis kunagi ei muutu. Ainult nimed muutuvad. Igasugune ainete ja aegade muutus on teatavasti ainult meie meeleolus ning ettekujutuses. Ja niisama ka evolutsiooniusk, progressilaul — kõik optimistlikud illusioonid!

*

Meie arvame ainult selle arvustamise vääriliseks, mis päält-mulla kätte saame. Kõik vanemad kirjanduslikud jõud jäävad sellepärast tähele panemata, et nagu võimatu näib olevat ennast täiesti nende aega tagasi nõiduda.

Peterson on vanematest üksi üle jäänud, kes oma sulge ajaloo arvusid kirjutades ei ole kulutanud. Vilde, nagu nägime, langes veel keskeas. Kurat kiusata aga inimest mitmesuguste abinõudega: Peterson on jälle teisele poole vajunud. Ühed olid väga tahapoole viltu, kuulatasid metshaldjate ja marduste vilistamist, Peterson kummardab liiga ettepoole ja näeb sihtide hinnakirjas nii meeldivat unistust. Jällegi ei ole meil kirjanduslikku kaja, kes momendi enesesse neelaks ja edasi helistaks.

Kui Peterson kirjutama hakkas, oli lootus suur. *Paised*

tulid ja tegid seltskonna enesekriitikas segadust nagu Strindbergi *Punane tuba*. Sõbrad ning sugulased arvasid koguni hommikuranna Ibsenit nägevat, kes endised seltskonnatoed ära tõmbab ning väärtused ümber hindab. Kuid Petersoni jõud ulatas ainult pisikeseks seltskonna arvustamiseks. Häält oli, aga jõudu ei olnud. Jürissoni kuju on praeguste mõõtude kohta juba vana tüüp. Paar aastat — ja kirjaniku rinnaleek, ta ideaalne võitja ja lunastaja kaotas oma selguse ja soojuse. Meelega või kogemata on õpetaja Rümpler kõige võimukam ja targem.

Peterson on ekspansiivne. Ta toob oma kujud kõik areenile. Mälestus, nähtused ja mitte veel emotsioonideks saanud mõtted.

Praeguse fassooni naisterahvas on üleüldse imelik, iseäralik, nagu midagi enne veeuputust. Kuid see uus naine, keda Peterson näitab, on veelgi imelikum ja iseäralikum, veelgi mehhaanilisem ja kuivem. Pisikene tüdruk vannub juba mõneaastaselt ema põlve juures, et ta mehele ei lähe (*Elsa*). Ja ema näitab — nagu Vilde primitiivsete vaadetega vares mõisa poole — meeste poole: sääl on meie häda ja viletsuse põhjus! Romantism!

Ühtemoodi puukurjalt ja viisakusest väljaspool targutavad nemad, sõimavad süüta mehi ja õpetavad neid elama. Joosep Drey ja Madaras peavad kuulma, et mitte vaja pole armastuse pärast mehele minna, vaid mõistuse (*sic!*) pärast. Nii Elsa kui ka emand Maasik tunnevad meesterahva pseudonüümi: mees-härg. Elsat on keegi vanamees õlast hammustanud, ja nüüd arvab kirjanik, kes nähtavasti naisterahva sugulist hingeelu vähe tunneb, et tüdruk sadisti südamest põlgab ja sellega ühes tervet meeste sugu.

Et aga need naisterahvad psühhoosi all ei kannata, näeme sellest, et noor vabadusevõitleja ja Jürisson kui «härjad» ikkagi kõlbavad. Ja kas nemad platooniliselt *Kreutzeri sonaadi* retsepti järele abielu elasid — seda meie ei tea. Küll aga näeme, kui puudulikult mõistusemees tundmusi, nimelt armastust, oskab kirjeldada, üles võtta. Mõne rea pikkuselt ei ole muud kuulda kui kaks teadusejumalat: elu-edu, edu-elu ... Meie jätkaksime veel seda tuttavat laulu ja komponeeriksime: progress, evolutsioon, Marx ja Darwin ... Ja seda populaarset looduseõpetust, kängujäänud luuletajaid, poolfilosoofe — neid on meil palju, palju.

Natukene iseäralik: kas sel sarvest tundmustega tüdrukul tõesti muud meelde ei tulnud kui Haeckeli raamatud ja kateedriinimeste lektsioonid — ka siis mitte, kui vana tuttav teda põhjuseta armastas?

Ühe sõnaga: väga vastikud on need Petersoni uued naisterahvad, nagu peaaegu kõikide ajalooliste naisterahvaste kujud. Ja niisuguseid tahetakse ilma üle valitsema panna!

Ainukene hää asi, et kõik unistus on, niihästi naisterahva emantsipatsioon kui ka mõistuse võit. Sest mis saaks inimesest, kui talle ainult täistopitud, dresseeritud pää jääks?

Nimetasime seda praeguse epohhi õppimisevaimu. Haiglane on elu poole üleskiskumine. Terved read on lõhkiste raamatutega inimesi uulitsatel; rongides nad nälgivad, et aga akrobaatiliselt ennast üles käsipuu pääle tõmmata. Surevad ehk elavad terviseta, mis tähe ja paberi tolmu nühkimisse nõrgus. See on elamisevõimetus, see on elu surm. Süüa ei osata korjata — aga tarkust on närvides ülearu! Ja Tolstoi sarnane inimene, keda autoriteetide puudusel nii jumaldatakse, tahakski sellele mõttele vastu astuda, kuid tedagi veab niit elusalgajate apostlite juurde.

Vilde pakib *Koidu eel* sees Petersoni plaani järele mõistuse välja. Sedasama teevad ka literatuursed järeleaimajad. Õppima lastakse tüdrukud minna — kõige kõrgemasse kooli, naisterahvaste kursustele. Ehitatakse uus kool: saadetakse sinna. Sest miks siis meie laps saksakooli ei saa, kui raha on!

Vilde seab töö ideaaliks, s. o. õppimise, kui Stella salaja ära jookseb. Kurbatov on tarkust täis vene üliõpilane kõigi ülespidamise maneeridega. Ta tahab teiste kasuks töötades ilmas elada, nagu oleks tõesti inimeses pääle egoismi midagi muud. Altruism on teooria pärast, on ainult kriteeriumiks, nagu Zarathustra-Jeesuse optimistlik illusioon, et valgus pimeduse ära neelab. Kuid individuum ütleb: sa oled mulle nii palju tarvilik, kui sa süüa kõlbad!

Stella kui õppimise fanaatik ei taple oma peigmehega vähem viletsalt kui Petersoni naisterahvad tahtjatega. Ja siis need üleöölised mutatsioonid hingedes! Ühelt poolt väga reljeefne inimese individualiseerimine, kõik see omajõuga-läbi-ajada-tahtmine, rütsiv kangutamine iseseisvuse, õnne, üksilduse ning vabaduse järele. Ja teiselt poolt teooria raamid, ühendamisehõisked, unistused ühe

leiva söömisest ja ühe vere joomisest sotsiaal-poliitilises sakramendis. Mida nüüd uskuda? Elu on lihtne, kuid inimesed teevad ta ilmaasjata, kogemata keeruliseks, eksimise labürindiks.

*

Bornhöhe fantaasia on veelgi elementaarsem sotsiaalsetes motiivides: sõidan Ameerikasse, saan rikkaks meheks! Palju on ta tegelaste hulgas narre ning narrikesi. Aga on mehi ka. Need on Bornhöhe sümpaatsed tüübid, kellel ei ole raamatuid, kes uut ilmakorda ei oota ega nälja kustutamiseks kanu hoovilt ei püüa. (Vilde: *Karikas kihvti.*)

Bornhöhe näeb oma «elavates» juttudes, et parunid ka inimesed on, kes söövad, joovad, magavad ja surevad. Ta ei vaata saksa pääle üles, nii nagu Peterson Elsat vägilaseks tehes, kui see pastorile mõned rasked sõnad julgeb öelda. Ta ei vaata ka viltu sakste pääle, nagu Vilde, vaid räägib neist kui inimestest, nende puuduste ning häädustega. Ja kõige selle järel on Bornhöhel ka epigoone vähem kui esimestel. Või kas võikski tema piiripidamine Mait Metsanurka ehk Mati Mardust vaimustada?

Umbes selsamal ajal kui Bornhöhe «ajaloost» ära tüdinedes seltskonda arvustavad poolkodanlised *Kollid* kirjutas, tõi ka Saal natuke iseäraliku päevaprobleemi produkti Kapimaalt. See oli natsionaalne heroine Jeanne d'Arc, kes «vabaduse ja õiguse eest» võitles. Seesama Leili, seesama Aita buuride maal — ühed võtted, ühed panekud, olgugi et daatum «noorem» on.

Sellel autoril on iseäralik jutukirjutamise maneer: kõigepäält käänab ta kusagilt kohast ajalooraamatu või ajalehesõnumi nagu pööratava silla lahti ning vaimustab end siis puldi taga istudes oma kangelastest ja vaatleb neid «vaimus» üle laua. Ei ole siis ime, kui Saali «kirjandus» tuimapoolne, meeldivuseta ja väga keskaegne on — neis rüütlites, neis vahastes tüdrukutes — neis saunades, lossides ning koobastes. On aga teine asi, kui nimetatud kirjanik looduse suurte vägede üle tuldpurskavate mägede juures imetleb, kui teda võõramaa puud vaimustavad, «allilma saladused» uurimisele kutsuvad ja *Mahabharata* meelitab!

*

Aino Kallasel ja Kitzbergil on natukene ühist tegevas töös. Üks kui teine on «talu» vastu intiimne, armastab idüllilist anekdooti ning mõistab ka sisemise inimesega, hingega ümber käia. Kitzbergi *Tuulte pöörises* on ta ainukene uuevormilisem töö. Kuid aineks, faabulaks ning tegelasteks on säälgi kitzbergiline rikka ja vaese külaelaniku võitlus, sulaste halvakspidamine, saunanaiste keelepeks, habemega Punga Mardid, Saks-Mardid ja Pila Peetrid, pärandamine, vallakohus ja naljakad rätsepad, kes autori melanhoolsetele mõtetele lõbu teevad.

Et «näitemäng» peaaegu sedasama on mis «jutt», siis nimetasime ka meie peaaegu ainsamat näitekirjanikku. Kirjutab ju Mändmets ja mõni teinegi viimasel ajal näitemänge. Aga ikka näeme, et näitelava-kirjanikuks midagi muud tarvis läheb kui ainult külarealisti.

Aino Kallas võib aholiselt tasa, nagu varraste päält vormi lasta, võib kõige pisemad asjad suurtega triigipuuni tõsta, aga kunstilist «sisu», väljakargavat motiivi mina ei leia. Ettejutustatud tükikesed, anekdoodid, mis kirjaniku meelest iseäralikud olid. Ka ilmaasjata nii väga ülistatud lehmade põlemise lugu pole vahest kaugele ulatavat maitset küllalt rahuldav.

Kui Kitzberg *Tuulte pöörises* ussidest, vilepillist ja Aadust räägib, kes ussid ära viis, siis ei saa Aino Kallas vast seda kerget sentimentaalsuseta tundmusevärinat hinge järele teha. Isegi väikesed piiripidamatused — ärarautamise nõuanne ema poolt ja särgi käristamine — ei ole kunagi ettevalmistuseta olnud. Aga kunstiliselt kinnipeetud juttu Kitzberg kirjutada ei saa — pääle lastejuttude. Meeleoluline kergus viib *Veli Hennu* ja *Hennu Velle* följetonisse välja — nagu kõik muugi. Temalgi on oma *Maimu*. Ja ostetud talude omanikud paistavad temagi juures läbi suurekstegeva prisma väga uhked ja rikkad — nagu Hindrey piltidel!

Kui me «mõjudest» jutukirjanduses kõneleme, siis tuleb kohe A. H. Tammsaare meelde (peatan siin *Pikkade sammude* eelse Tammsaare juures). Ta pani prantsuse kirjaniku *Surnu silma* ümber ja kirjutas paralleelselt oma «surnu silmast». Isegi see viimasel ajal leitud hingeteaduslik element Tammsaare töödes tuleb natuke iseäralik, nagu «õpitud» ette. Näiteks argumenteerimine, et hing elekter olla: tõesti sellekohastest žurnaalidest leitud uudis! Ei puudu tal ka inglise eksperimentaalset, sherlock-

holmesilist otsimist ning juhtumist: see on tema kehavettimise lugu saviaugus, tööliste «teaduslik» suremine, kinnitamine, et «keegi on minu eest kannatanud», jne. Kui Tammsaare omas töös Petersoni targa sulase moodi mehe töob, kes ukse lõmpsides kinni lööb, kui misjonilehte loetakse, kes linnast tuleb ja maal linnaviisi talitab, siis on temagi tendentsi mees. Eks lase ka Rein Tamm niidupoisil samal viisil kandiliselt meie olemasolu üle mõtteid visata! Meie naturalistid on mõttetarkust ainult sulaste pääst, vanade haigete kandimeeste kõrva tagant korjanud.

Otto Müntheri *Sulejoonistused* ei ole eeljoonistused. Nad on muidu niisugused, isegi rammusad ja kõigiti korraliku kasvuga härjapõlvlased, liliputid. Vene mõju, millest Gustav Suits kõneles, ei ole Müntheri juures nii sisemine ja sügav kui vast arvatakse. Siina ja Niina — need on ju ainult vene nimed. Mitte «halvemini» kui vene sotsiaal-poliitilisest elust kirjutas Münther näiteks ka taani kirjanduslikest vooludest. Ja nii oleks põhjust arvata, et Münther sedavõrd ilmakirjandust tunneb, et ta mitte a i n u l t vene mõju all ei tarvitseks olla. Aga mõnikord tahaks ometi niisuguste lugude puhul nagu *Üksinda* soovida: oleks neid natuke vähem! Mis autori juures on silmapaistev, on see, et ta paruni pääle üles ei vaata, kuigi põllumeesteseltsi presidendi «havanna» ja sohva nagu natuke väga kaetsemiseväärilselt, see seisukoht ihaldamise kõrguselt paistab *(Juubilar)*. Tõsise kirjaniku hing ei himusta aga poeasju ega kaetse teise rasvast nägu.

J a a n L i n t r o p kirjutas lühikesi jutte ajalehelisades. Tema algab harilikult ilusa, kokkusurutud kirjeldusega, nagu Vilde mõnikord päätükke algab. Ja vahest ongi niisugused algamisejaamad töö kulminatsioonipunktid: lihtsad, reljeefsed nagu Heine laulud. «Kevadised ilmad nagu neiu: nutab, kui mehele saab, ja nutab, kui mehele ei saa.» Ja mõned teisedki.

Harilikult arvatakse, et Lintrop iseteed käib, kuid selles «isetees» ei ole kõik siiski oma tehtud. Loe Aho *Laastusid*, ja Lintropi «laastud» tulevad meelde. Sugulasi võtteid ja panekuid on, nagu Aino Kallaselgi. On see nüüd mõju või ajajärgu fassoon — kes seda teab. Ja teisest küljest paistavad vene «mõjud», paistavad külarealistid: härra, ostu- ja rendiperemehed.

Neist kõneleb õige himukalt ka M a i t M e t s a n u r k. Aga valge mütsiga üliõppijanna, nagu neiu Lonni *Elsas*,

šokeerib kirjanikku (*Mere ääres*). Ja pääle selle töötab ta väga segamini, tõlgib hullupööra, kirjutab ühe käega *Mispärast* (*Võitluse päivil*), teisega jälle kopeerib rentniku nägu või vestab mõne alevipreili armulugusid. Ja kõike seda teeb ta ühteviisi tõsiselt. Ja nii nagu ta oma aineid, nii vahetab ta ka oma kunstniku-meeleolusid: kord on «deemonlik», «sallimatu nagu Nietzsche», kord ajab ta jälle kõik kotti, mis sule ette hakkab — kirjutab sellestsamast ainest ning samal viisil nagu kõik diletandid ja ühejutumehed on kirjutanud: härra kergitab renti või noor peremees joob ostuvõlgade all ägava talu ära!

Metsanurk võib kirjutada, kuid juurde tulemas pole palju — ei ole peaaegu mitte midagi. Banaalsus, läbivigurdatud paigad. Siin niisugused murdvad afektid, sääl mõni jant, stiliseerimata vahemete poolikud variandid. Näitab ja ei näita ka. Kummardab ja kand kerkib vastu ligidalseisja põlve. Enesevalitsemata. Ei suuda läbi viia.

*

Järel on meil veel väga mitu nime, literatuurset küünalt vähema ja suurema valgusega. Kuivad ja märjaks kastetud, kiidetud ja laidetud nimed. Kuidas kõike seda kerkimata põuaotra arvustada? Meil on algajaid — vanu ja noori algajaid, ja palju niisuguseid raamatuid, nagu kirjatööd I, mõnikord ka II anne — ja sellega lõpeb mitmete elutöö. Paljud, väga paljud on ilukirjanduses oma «jõudusid» proovinud. Mitte üksi Ruttlik («varju»-nimi) pole oma «kirjadega» algust teinud, vaid ka Jõgeveri kirjatööd on olemas ja Pöögelmanni närune karjapoiss on «viletsuste ohver». Või miks siis omaaegne luuletaja Luiga pisikesi Siberi juhtumisi jutuks ei tohi teha, kui Jakob Liiv oma juhtumised Venemaal, rikka ja vaese matused või viimsepäevahirmu «jutuks» teeb. Ja Hintzenberg oskab meteoori kukkumisest ajalehele «ilukirjandusliku» sõnumi saata, ja J. M. Jaanus on mõne pisema lehe, kalendri ja «lisa» väljaandja poolt veel otsitud, taganõutud kirjanik. Tema mõistab kõrtsitülist või muust jällegi — jutu teha.

Seda vaimu on ka Kaarna-Mustlind saanud, s. o. Tallinna kirjanike vaimu. Nagu Tammsaare vaevab ta vanameest või räägib vaeste jõuluõhtutest kui Grünfeldt. Ja Puhasorg veab kodumaa siberlasi (kooliõpetajaid) nii kaua

küla mööda ümber, kuni üks maha lüüakse. Turp või Ostrat laskis Jürissoni printsiibi — «toolijalad üles» — mutimehe pähe minna ja koolmeistrit puunotti lõhkuma õpetada: «puruks löö, kõik puruks» — teiste sõnadega: «las kopitab, saab sõnnikut!» Ja sõnnik on ikka väga tarvilik, kui miskit jõukamat motiivi ei leita — nagu ka vabaabielu ikkagi abielu on.

Kes aga veel külakoolmeistritest ära tüdinenud ei ole, see mingu Avikson-Võsu juurde. Tema laseb neid elukutselisi haleduseni vigurdada. Kui muud ei saa, siis sorteerib neid nagu õunu *(Ametivennad)* või toob vastu vette ujuja välja, keda sellepärast kangelaseks, reformaatoriks peetakse, et ta lapsega tüdruku julgeb kosida. Ja eeskujulik, ainukene tolerantne koolmeister on see, kes kõiki eesti ajalehti ja venekeelset «Vestnik Znanijat» loeb, kes igasugustes seltsides kirjatoimetaja, esimees on, kes jalgrattaga sõita võib jne.

Et vastuvoogu kuju kirjaniku äärmine võimine, ta mõtte põhi on, siis on päris piinlik ja midagi rohkemgi veel, kui neid lootusetüüpe meie noorte ja vanemate kirjanike juures näeme. Isegi päälkirjades ei puudu nende hingeõhk, nagu Rutoffi *Vastu vett* — draama, milles on palju Kitzbergi panekuid, võtteid ja valmistust. Siin on ilmaparandaja Jaan targutav kuju, kes kui teokraatliku riigi alam ainult Moosese kaheksandat käsku petmisest ning seitsmendat varastamisest — ümber kordab. Või Kitzbergi enese mässaja, keda kirjanik ümmarguseks, literatuurseks tüübiks luua ei ole suutnud: üks tükikene on ühest, teine teisest meeleolust, aga tervet inimese hinge ei ole. Ja nende sarnased on kõik need Eiseni, Mändmetsa ning paljude teistegi pisikesed karsklased ning tillukesed «olude vastased», kes laulu ja näitemängu armastavad, vabadust austavad või viina asemel vett joovad.

See muinasluuleline ilus vaenelaps, noorem tütar, Petersoni Jürisson on, nagu juba öeldud, vananenud kuju. Niisama pole Juhan Liivil peaaegu ühtegi tervet, pikka siluetti, mis iseloomulik, võitlev oleks. Selles nagu muuski on temal Mändmetsaga sarnadust. Aga Vilde Riesemanni tütar ja Petersoni uued naisterahvad on ekstsentrilised «ujujad», kelles alati midagi teaatrilist on, nagu sel preilil, kes kõige maailma «vaimsel osavõtul» tühjas tonnis Niagaarast alla sõitis!

Naisterahvad, kes miskisuguste arvamiste järele meeste-

sarnasteks peavad saama, on ka meil lugusid kirjutanud — nii Reinvaldid, Feldmann ja Peerandi — ja mitte halvemini, mitte paremini kui niisugused mehed nagu Anton Suurkask, Veltmann, Kadastik, Sommer, Kivi, Grünfeldt, Lipp — ning kümned pseudonüümid, kes konksu taga töötavad, ohvrimeelsuses, rahva kasuks — mitte oma nime hiilguseks... Nende raamatud maksavad harilikult 15 kopikat ja nende luule ei ole ka mitte kallim.

Ida Nõu (ometi meeskirjanik) teeb samahinnalist eesti nalja doktor Lollardist ja Juhan Liiv on enese päevaraamatus kirjanikust ja enesest karikatuuri teinud, nagu Peterson seltskonda arvustades oma näo ja nime ka mõnikord pilkepildiks teeb, — ja Bornhöhe laskis oma narri Tatika või Vesipruuli kase otsa luuletama minna nagu *Koduküla doktori*. Missugused rasvased nimed on meil, ja missugune vildelik peenus ning nali «narride» kirjeldamises!

Tervel sellel publikumil on tähelepanemiseväärt ühised maitsed, samad võtted ning samad panekud igal pool. Näit. nimede germaniseerimine. Brunbergil saab Jüri Poolikust — Pohling, Vilde Luts metamorfoseerib end, ta Mart on Martin (*Koidu ajal*). Petersoni trabant Reinthal kutsub pisikeses tõsises paroodias ka kogu Mudila seltskonna väljale kokku ja laseb «parema» seisuse mehel Toril «Torry» kirjutada. Midagi sellesarnast teeb vist ka Mati Mardus eesti mõisniku juures ja Jaan Vahtra laseb koolitõpetajaid-köstreid peaaegu šampanjerit juua!

Aga nagu tegelaste nimed, niisama on igal kirjanikul omad isleoomulikud päälkirjad — vähemalt on töö hingeõhku miskisugusel mõõdul juba tööde nimetustes leida. See on niisama nagu mõni vanem kolmekordset lapse ristinime armastab, kuna teise maitset lihtsamad vastavad või kolmas jälle rahvuslikest nimedest on vaimustatud.

Tihti on juba ajalehekuulutusest küllalt, et enam-vähem trehvavalt töö temperamenti ära vaagida. Nii pani Peterson järgimööda niisugused pilkevingulised «lastenimed»: *Tulge appi, Rahvavalgustaja, Issanda kiituseks*, kuna *Ühe härja elulugu* juba palju pehmem on. Samasugused on ka Kitzbergi: *Rätsep Õhk, Pila-Peter, Punga Mart ja Uba-Kaarel, Veli Henn* jt. *Tuulte pöörises*, see on Kitzbergi uuema töö nimetus — ja terve töögi tehnika, võtted ning panekud on sootu paranenud, kerkinud.

•

Enne juba nägime: k u n s t i kirjandust, milles momendi hing end kujutaks, on meil koguni vähe. Vildegi läks viimasel, üheteistkümnendal tunnil ajaloo haua juurde, ehk ta küll kui kirjanik teadma peaks, et ajalooline ilukirjandus esimese järgu kuulsust kunagi ei ole annud. On ju mujalgi kirjanikke, kes vast viiskümmend folianti, sada *Prohvet Maltsvetti* on kirjutanud ja keda siiski ei tunta.

Järele jäävad Petersoni tööd, mida ilukirjanduslikult võidakse arvustada, kuid needki on kunstikriitika ees nagu pisikesed maatõugu hobused — alles kõigi «jutu» päritud sümptoomidega. Kui me ka nii hoolega otsiksime, et ka niisugused, avalikult nimetatudki kirjanikud-pusijad nagu Aitsam arvustuse reha taha hakkaksid, siiski ei leiaks meie lootuslikumat illusiooni, kõrgemat motiivi, sügavamat probleemi kui analoogiad «mudase veega tiigist» või proosast madalam kaastundmus kannatava restoranivähja kohta. Aitsam on otse tüüpiline omade keskel, kes niisama pseudoõpetlikku voolu veavad, kellel võitlus noorte ja vanade vahel nii «proosaliseks» läheb, et «poeg» «isale» seletust annab, miks traatköis kasulikum osta on kui niineköis (Aitsami novellifaabula).

Niisugune on meie jutukirjandus. Kõik on siin nimeta, kogemata, soovimata. Need töömehed — neid on nagu palju kaliifideks, asekirjanikeks nimetada. Ja Muhamedi ennast, prohvetit ei ole meil olnudki. Mida teravamini tahapoole vaatad, seda enam meie kirjanduse-isade profiilid kohmetavad, nagu segaseks saavad ja oreool tuhmeneb kui higistav aken.

Ei ole palju positiivset, loovat meie kirjanduses olnud. Geniaalseid jooni, talendi akorde, mida meie otsime, ei ole. Palju on meil veel nüüdses otsimises otsijatena asjata otsida. Võtke näiteks vanavara kogumine. Kas ei ole seegi primitiivne töö? Mitte muidu ei oleks ta kõikidele jõukohane: seda teeb Sõggel, kelle haridusejärku meie ei tea, seda teevad ka studeeritud mehed, kelle hariduse suurust meie teame. Kuid olulist vahet ei ole ka siin. Jäljendamiseks, korraldamiseks ei ole mitte niipalju puhast loomise jõudu kui keskmist annet tarvis. Ja niisugust annet on meil igakord olnud, seda on praegugi — ja selle iseloomuta ande pääl kasvas-kasvab ka meie nimeta jutt üles. Igatahes: pärida on vähe, peaaegu mitte midagi.

Või arvate, et praeguste momentide belletrist kuidagi laieneda võiks, kui ta Kreutzwaldi *Viina katku* loeb!

Samas võrengus oleme ka vahendiliselt, keeleliselt. Kuid sellest hoolimata peetakse veelgi kõnesid keele ilust, endise paatosega õhatakse: miks on emakeel armas! Aga tulgu nüüd veel Grenzstein ja «kaitsku» meie «kaunist keelt», mida uue verega rikastada ei lasta, mis hullemalt põeb kui Liivi põllukene Peipsi ääres! Tulgu nüüd veel Grenzstein — aga «karakteriga», nagu arvustaja Suits tahab, — ja tehku lõpueksam kõigepäält meie kirjanduslikele koolmeistritele enestele. Kas isa Jannsen ka katsetele tuleb, tehke kuidas ise tahate. Kuid igatahes ei jõuaks see kirjanduslik konsiilium nii etümoloogilistes kui ka süntaktilistes võimistes kaugemale kui Peterson omas sügavamõttelises väitelauses: sikk on hall!

Selles teadmises on midagi igavat ja kurba: meie kirjandus on aastates vana, päevades pikk, kuid omas olemises on ta nagu liliput seliti kätkis: seisab pulkade vahel püsti nagu lahasse pandud käsi.

*

Meie «koolidest» on mitmel põhjusel tülikas kirjutada. Terve belletristiline summa on väga «põhja pääl», nagu käsikooguga pead tilkhaaval vett ämbrisse niristama, et juua saaksid, ja puhas ei ole selle kaevu *aqua* mitte, nagu ka algupärast, ka oma nii vähe on.

Niresid on, ühist oja ei ole — soont Kastaalia allikast. Üksikud kirjutajad olid mehed, kes otse, umbes otse ja põiki käisid — aga ühe jäljed on ühe jäljed. Loha kasvas kinni, rohi tõusis üles — ja teed ei saadud siiski.

Kui Peterson omad issanda-kiitused kirjutas, mõteldi poolehoidjate ringides loojat tulevat, kes naturalismisse laseb vaadata, — aga nüüd on selle kirjaniku ilmumisest paarkümmend aastat möödas, *Punane tuba* on tulemata, ja üks kirjutab tuletikkudest, teine paradiisi värava postidest, nagu Rümpler seda väga õieti tähele oli pannud. Süžee on küll veel täis teravaid seltskonda arvustavaid jooni, aga võtted on juba paiguti mõne värvitu lastekirjaniku võtete laadi, niisuguse mehe omad nagu venelaste Barantsevitš või Nemirovitš-Dantšenko. Nagu «lahaterale» käiatud nuga: esimese võtmise valu on kadunud. Sellest siis niisugused päälkirjad nagu: *Isamaa pojad* («juttu» tuleb

alles ära oodata) ja niisugused «silmad» jutus: onanistlik rõõm omas elu-edu, elu-edu raiumises — ja muud suuremat midagi.

Külarealismi tähtsam tampija oli nähtavasti Mändmets. Ta valitses niisuguste kirjastuslike produktide üle, nagu seda olid meie pool-perioodilised «rahvalehed» ja pühadealbumid. See oli jõulujuttude kasvamise aeg, kus koidulised mälestused raamatukogude, karskuseseltside ja põllutöömasinate kasuks looks tehti. Jutt lõpetati nagu jutlus: lõpuperiood tehti pikem, «sugestiivsem». Mändmetsal peaks «ninade järele», s. o. «nägusid» lugedes, kõige perekam «järeleaimajate» hulk olema. Niisugused jututegijad on preestrid, kes kirjanduslikku *jus primae noctis* ainult selleks tarvitavad, et suurt värvita pisi-rahva karja oma vaimuväega «sisse pühitseda». Ja ega nemad raha, kirjanikukuulsuse või egoistlike ihade pärast töötanud. Niisama: ma võin, ja tuju on kah — noh, kirjutan siis vabal ajal ootavatele lugejatele õpetliku jutu. Seda realistlikku käsimasina jõudu on rohkesti ka praegustel silmapilkudel, kus kõiksugused realistlikud päevapiltnikud viierublaste aparaatidega «kooli» kulul harjutavad. Justkui tinapüssimehed: isa ostab pistongid ja poiss plõksutab.

Meie oleme lugenud, et venelased ja muud oma arvustustes, mõtteid korrates ja harvasti algupärasust leides, niisuguste sõnade järele nagu «dekadentism» «impressionism» või «sümbolism» jne. kirjutavad. Tähendab, midagi tundmatut, seletamatut on õhus, millele veel kindlat nimegi ei leita. — Sündimine pole veel lõpule jõudnud, käärimised, käänakud, rahutused püsivamat värvi leidnud. Arvustus iseseisva kirjanduseharuna on aga veel nõrk. Kirjanikud ise arvustavad vastastikku üksteist enam kui teistes epohhides. See on ajasümptoom: teised ei tunne, ei saa kooli-kohaselt aru. Teised toovad vana Issanda loogika kirstust välja: nemad tunnevad üksi kroonuhobuste mõõtusid: kaks arssinat ja teatav arv verssokeid pääle!

Kuid mitte ammu avaldas ka üks eesti kirjanik, kes naiivsetest kiitmistest nähtavasti isemeelseks on läinud, samal viisil oma «mõõduandvaid» mõtteid *Uutes teedes*. Vilde klopib kui tühja mesipuu pihta. Tal on niisamasugune «külmavereline» opmanikepp käes, nagu ise mitu korda on kirjeldanud. «Tarvis «nende meeste» kultus kui tühi savipesa maha sorkida — ja keegi ei jõua seda üles ehitada!» Ta läks oma vana viisi järele — mitte püha-

kotta — vaid lameda eesti pilke juurde ja sassib: «tokerjad hääbuvad, tokerjad tääbuvad». Minnakse — ja lauldakse pisikest kajakest; minnakse — ja leitakse pääaju pehmenemist. Kuid tõepoolest ei ole Vilde «ülesleidused» mingid üllatused. Tooruses ja labasuses leiab temagi veel võistlejaid. Eks kinnita näiteks ka mõned vene arvustajad, et nende nooremad nimed nagu Andrejev või Sologub peaaegu vaimuhaiged olla!

Ja miks ei peaks siis meilgi kirjanduslikud korrakaitsjad näit. Tuglast hullumajja viima, kui ta ütleb: «Ta kägistas Jumala eneses ära.»

Kõik tahetakse maatasa teha, mis niisuguste korrakaitjate mõõtudest üle ulatab. Õnneks on aga individuaalsed kalduvused värsketes, mitterealistlikes vooludes selleks liiga eneseteadlikud.

Ja lapsik oleks sääl ka ainult «võõraste mõjude» üle kurta, kus palju sügavamate teguritega tegemist on, või arvate näit., et praegune koopasse tagasipööramine, Rousseau kombel rohusse, põõsasse pugemine kogemata on? Kõigel peaks oma kultuuriline, oma filosoofiline mõte olema. Oleme masinatest väsinud, suurtest numbritest ära tüdinenud. Ja eks ole kirjanduse ülesandeks tõepoolest alati isiku ning tema individuaalse hinge otsimine olnud? See, kes üksikust aru saab, see mõistab ka hulka. Meie aja kirikuisa Tolstoi on niisama kultuurist ning naisest ära tüdinenud, vaatab aga metsa poole, metsa poole.

Kuid otse kesk seda pessimismi näeme optimismi. Meeleolu ei ole langenud, kunst ei lõpe ära. Ärge kartke isegi nirvaana-uskude poole kaldumist! Säälgi on surematuuhket jõudu. Kõik on harmoonias — ja kõige üle valvab individuaalne metsmees lapse meelega. Võib kõik kaasa elada — ja siiski aeglane ning rahulik olla, muinasjutuliselt rääkida või nõnda laulda, kuidas reemehed oma pisikesi selgeid ning julgeid salme laulavad. Sest kunstnikud on alati väga kavaluseta olnud: uute, modernide voolude võtted ning kontuurid ei ole primitiivsemad, põõsamehelisemad kui muude aegade literatuuris.

*

Mis ühest või teisest moderni voolu edustajast meil iseäranis öelda, siis teame, et seda kõike praegu avalikult ütelda nagu varane on. Mitte üksi idudes ei ole nad, vaid alles apetiidis — meie ümberpööramise töös.

Tuglasel on 1907. aasta töödes rohkem uusromantika ja sümbolismi jooni, kuna ta viiendal aastal — *Jumala saares* — rohkem impressionistlikke võtteid tegi. Grünthal vigurdab ju üsna peenikeselt — aga filoloogiline ilu mitu korda, mitu korda. Kunstnikku-dekadenti ei interesseeri aga need hästi painduvad lõpusilbid *ka* ja *leva*, vaid sõna psühholoogiline värskus ja ärritav nõtkuvus mõttes. Suits, üks Noor-Eesti esimestest solistidest otsib küll detailide suurust, näeb hää meelega metafoori, kordab sõna efekti pärast, aga kokkukasvanud, valminud kunstnikumaneeri ka suitsulistes võtetes ikka ei ole — olgu siis autori enese või epigoonide juures. Kas ei avaks aga eesti müstika, see põhjarahvaste hingeelu, millest dr. Luiga on kõnelnud, sellele loomule suured väravad ja üksilduse armastuse.

Kui ruttu kõik muutus meilgi läheb! Sääl suurte hulkade organiseerimine — siin jälle individuaalne muhenemine, äärtele kaugenemine. Rõõmsa, illusioonilise marseljeesi asemel trotsiv vaikimine, hulgale nägemata töö üksikute töökodades. Oleme selle seisukoha vastandi juures, mis kinnitas, et mingisugust kunstivaimustust elule tarvis ei ole, et see kõik ilmaasjata ballast on, «käib tööliste kasude vastu».

Kes *Teatajat* luges, hakkas majandusest-vajadusest kõnelema ja Suitsu salmide mõjul läks «huikamine» ja «tuikamine» lahti. Tillukesi jüngreid peab igal asjal olema, nii on ka uute belletristlike ja ülepää kunstiliste voolude juures omad kannupoisid ja palgata kõrvujooksjad. Need siis sirgeldavad alati rohkem kui tarvis. Ei tunne kadrilli tuure, segavad, veavad igasuguse sümmeetria segi.

Kirjanduslikke pankrotti-jäämisi tuleb lähemas tulevikus sagedamini kui kunagi enne.

Meil, pisikeses Arkaadias, on niisugused ütlused enam hoiatuseks kui etteheiteks: niisama nagu tõsiseks loomiseks, nii on ka jäljendamiseks pääasjalikult ainult kalduvusi, apetiite olemas. Tulemata ei jää tööd, millest hing, epohhimõte, ajavaim küljest on kraabitud, millesse jäävad ainult segavad, väga risti-põigiti meeleoludest võetud s õ n a d. Tehnika unustati tendentsikirjanduses hoopis ära — ja sellepärast unustavad vormijumaldajad meelega või kogemata praksuva «sisu» ära. Aga eks ole seegi omakord «siht», seegi «tendents», kuigi ilma terava lõhnata?

Kirjandus peab rohkem iseteadlikumaks eneses saama. Loomist oli ju ennegi, aga see sünnitamine oli sellelaadiline nagu praegu lastele inimese saamist seletatakse. Töö kordaminekut peeti õnnelikuks juhtumiseks. Raske nagu lapse sünnitamine on hää töö tegemine — aga see loomine ei tohi omas kunstivaimustuses kogemata, imestlemisevääriline olla. Tõsine kunstnik peab oma *ouvrage*'i tegema. See on nagu füsioloogiline vajadus, psüühiline väljahingamine. Kõigil korjub hinge midagi üleliigset, kuid igaüks ei jõua seda kunstitööna välja hingata.

Õpetavat hingeteadust on neis nn. modernides vooludes. See ei ole endine juhatuse-manitsuse luule moraalselt paigal seista — see on selle põhjaotsiva sisemise inimese mõte, mis suuremate ulatustega, rängemate vagudega töötab ja nende vanade papiseinte taha tahab tungida omas tõusus ja vajumises täis auru ning iluhimu.

Sõnad saavad uue tähenduse, vanugi nähtusi nimetatakse uute nimedega. Näit. on erootilised kirjad, pornograafilised tööd oma nime tähendusest juba midagi kaotanud, end ümber muuta lasknud. Erootika võib kunstis ka selle sõna ausas mõttes ilmuda. — On halba pornograafiat ja moderni sellenimelist kirjandust. Võtete julgus lööb niisuguste voolude juures nähtavale. Endise eetika järele «väljud», «kõlbmata» sõnad on meile ligemale kistud, vabadeks, loomulikeks tehtud.

Nagu ikka, nii on nüüdki haruldasi karaktereid, tõsiseid indiviide olemas. Need on muinaslugude nõiad, prohvetid ja meie päevade kirjanikud, kes enestele ise ideaalid ning oma moraali loovad. See tiine täienemise element ongi «dekadentlik» motiiv meie elulaulus, ongi impressionistlik kõikeunustav silmapilgumeeleolu, julge riskeerimine lõpu poole, mille eest niikuinii pääsemist ei ole.

Mis meil siis oli? Peotäis veretuid isamaalaulikuid! (Andke alati andeks!) Kõike muud võisid need rahva patukandjad, lunastajad tunda, mitte aga seda, et meie ribide taga verd, verd — elusooni ja valgeid hingekõresid on. Hinge nemad ei tunnud ega ka ihu. See luuleõhk puudub nende lauludes täiesti.

Ja mis meil siis on? Uute kunstivoolude austajad ei taha isegi vaesust salata. Veelgi puuduvad produktiivsed nimed. Veelgi valitseb jõupuudus. Kuid iga lind peab enne ülestõusmist hoogu võtma. Ja kui meie «isad» «poegi» jõuetu-

ses süüdistavad, siis süüdistavad nad kõigepäält end: vanemate patud makstakse laste kätte.

Et pisirahval oma belletristikat ei ole, selles ei ole ju midagi iseäralikku rahutumat. «Jumalasõna», aabitsad ja tõlgitud varandus — kõik see ilmub ennemini. Ja otse praegu oleme ka lühikese «populariseerimise-järgu» looduseõpetusega ja teaduse nimega läbi elanud, nii et aeg oleks nende katsete järel kunsti enese juurde jõuda. Ja mitmed märgid näitavadki ju esimesi pääsukesi. Seltskonnaski on juba midagi, mis end ootamisele on kogunud.

Sellest siis tulevad vaidlused, tulevad parteid, tuleb hõõruv elu omas nimeta-nimeta nukerdamises.

FRIEDEBERT TUGLAS

Jaan Oks

Tema surma puhul

1

Prantsuse luuletaja Arthur Rimbaud lõpetas juba 19-aastasena oma kirjandusliku tegevuse ja andus seiklustele, milleks tundis kalduvust maast-madalast. Kuhu küll kandis teda ta rahutu veri! Ta oli keeleõpetaja Londonis, õppis ise Saksamaal, hulkus Belgias, Itaalias, Austrias ja Helveetsias, katsudes igasuguseid elukutseid. Ta oli sõdur Hollandi asumail, tõlk Stokholmi ränd-tsirkuses, mingi ettevõtja Küprose saarel, ärimees Harraris, siis Guardafui neemel Aafrikas, kus kauples nahkade ja elevandiluuga, ning tõusis lõppeks peaaegu neegrikuningaks. Kuid väsinud kõigest, tuli ta jälle tagasi Prantsusmaale, et surra Marseille's.

Varases nooruses oli ta kirjutanud poeemi «joobnud laevast», milles oli otsekui ette aimanud oma vankumist üle elu ääretute võimaluste mere. Elu pahed ja kunsti voorused olid temas küpsenud, enne kui ta nägu kaotas poisikese-ilme. Tema elukiik lõikas pööritavaid kaari toore tõelisuse ning romantilise luule vahel.

Prantsuse kirjanduse ajaloosse jäi ta aga nagu lõkendav meteoor, kiirates haiglast andekust.

Mõeldes Jaan Oksale, on mul ikka tulnud meelde Rimbaud' isik. Mõlemad olid patoloogiliselt andekad, mõlema elus oli kirjandusel õieti teisväärtuslik tähtsus, mõlemad vihkasid sentimentaalset väär-ilu ja mõlemad tungisid tõelise elu poole, ilma seda ometi saavutamata, sest et olid lõplikult romantikud. Huvitav üksikasi: nagu Rimbaud'l, nii oli ka Oksal imelik kalduvus ärilise tegevuse poole — mitte niipalju «kasu» kui mingi pahupidise romantika pärast, mis tõi enesega ühes see kirg.

Nii kunstlikud ja ebaehtsad kui näivadki säärased tüübid, ometi polnud neis vähimatki poosi ning võltsi. Nad peegeldasid mõlemad oma rahvuse ja ümbruse «dekadent-

likke» kalduvusi, antud eelduste kohaselt. Nad olid oma aja pahupidi pöördunud ja haiglasiks hõõrdunud unistuste vastukumad.

Selle, mis leidub erinevat mõlema isikus, määrasid ümbrus ja olud. Kui Rimbaud oli tsirkuses tõlgiks, siis Oks ainult rahvakooliõpetaja, millist elukutset ei pidanud küll dresseerija ametist kõrgemaks. Kui Rimbaud põgenes Aafrikasse neegrite juurde, siis läks Oks Samaarasse «metsvenelaste» juurde, «paika allpool Euroopat», nagu ütleb erakirjades. Ja kui Rimbaud ajas äri elevandiluu ja tiigrinahkadega, siis müütas Oks asunikele eesti kirjandust ja pudukaupa ning kavatses avada vasikanahkade vahetalituse.

Kuid läbi elu kandis mõlemaid tahavaatamatu bravuurimeeleolu. Kõige kiuste olla ise, hoolimata millestki, jah, hoolimata enesestki, oma elust ja õnnest, teostades mingeid saatuse salaplaane, — see oli nende tendents. Sellised inimesed peavad hukka saama, sest et nad võita ei tahagi. Selline eluäri peab pankrotti jääma, sest et alati alla oma hinna müüakse. See on tõelise dekadendi, langusinimese vaimne ja aineline raamatupidamine. Ja imelik küll, et Oks, kes iial ei armastanud kirjanduslikke hoopsõnu ja silte, ometi enese kohta hea meelega tarvitas dekadendi nime.

Ma ei või teisiti, ma pean — see sundus kostab läbi kogu Oksa tegevuse. Luua siis, kui nõuab seda sisemine elurikkus, luua spontaanselt, vulkaaniliselt, sünnitada valurikkalt ja kirglikult. Ja vaikida järsku, kui kaob huvi kõige kohta pärast meile tundmatut kriisi. Lühikest aega lõkendas suur tuli, selle süütajat ennastki pimestades ja ühes põletades. Siis aga oli kõik lõpul, ja järele oli jäänud ainult surmatõbine inimene haigemaja voodis, mille peatsis must tahvel ning palavikutabel.

2

Kümmekond aastat olin olnud Oksaga kirjavahetuses, ilma et oleksin teda isiklikult kunagi näinud. See kirjavahetus algas Noor-Eesti tegevuse esimesil aastail, mil ka Oksa kirjanduslik tegevus oli kõige intensiivsem. Kõne all olid peamiselt kirjanduslikud küsimused ja enamasti Oksa tööde kirjastamise kavatsus. Viimane jäigi teostamata ligi-

kaudu Oksa surmani, välja arvatud üksikud tööd, mis ilmusid Noor-Eesti albumeis ja ajakirjas.

Kui aja jooksul meie kirjavahetus jäi loiumaks, siis just mõlempoolse pessimismi tõttu, et Eestis absoluutselt puudus tol ajal võimalus sellist kirjanikku välja anda, nagu oli Oks. Ei olnud lugejaid ega olnud kirjastajat, sest isegi Noor-Eesti polnud selleks küllalt kohane.

Selle kirjavahetuse kaudu võib aimu saada Oksa loomiskire võimsast lõkendusest. Tema viljakus oli tõesti midagi üleloomulikku meie oludes, kuid võis säärasena kesta ka ainult paar aastat, kõige rohkem a. 1906—1909. 1908. aasta kevadel teatas ta, et oma kaheaastast kirjanduslikku «juubelit» on pühitsenud, ühtlasi ka sajanda jutustuse lõpetanud. Selle juurde lisas ta: «Palju vist ei ole ma kirjutanud. Võtan paar kuud ja vahepeal mitu nädalat täispuhkust — ja siis töötan jälle mitte tundide, vaid päevade kaupa. Vähemalt ei kannata närvid põrmugi. Temperament on kord niisugune, et mõistlikult-kodanlikult oodata ja siis jälle liigutada ei saa » «Armastan kontsentreeritud töötamise viisi,» ütleb ta teises kirjas. Loomulikult oli jutustuste enamik säärase töötamisviisi puhul ulatuselt lühikest, etüüdilist laadi. «Harilikult võib seesuguse ilma püstitõusmata ära teha ja pikemal päeval ka kaks-kolm.» Kuid ühtlasi mõlgutas ta kirjades ka sellest, et kord «päeva- ja nädalatööde asemel aastatöid» teha.

Milline oli Oksa loomisnobedus, näitab järgmine juhtum. 1908. a. sügisel sai Soomes tuleroaks maja, milles elasin, ja tules hävisid nii minu kui ka võõrad käsikirjad, mis olid minu käes, nende hulgas ka Oksa töö «Emased». Teatasin õnnetusest autorile, kuid see vastas ükskõikselt, et ta olevat valmistanud miskipärast ärakirja, nii et kahju pole kuigi suur. Ja selle «täiendatud ärakirja» saatiski ta paari päeva pärast, kuid see oli sootuks uus teos, millel polnud peale pealkirja peaaegu midagi ühist endisega! Samuti jutustas A. Kitzberg, et Oks oma tuntud Tartus käigul tema poole võõrsile tulles laua taha istunud ja otsekui mööda minnes novelli valmis kirjutanud.

Olen isiklikult lugenud mitu korda suurema arvu Oksa töid, kui neid nüüd olemas. Nii oli minu käes paarisajaleheküljeline luuletuskogu, mille sisust praegu alles ainult mõned üksikud tööd. Poeem «Kannatus» oli samuti lõplikul kujul, kuna praegune redaktsioon koosneb ainult esialgseist visandeist. Niisama lugesin hulga jutustusi, mida

nüüd enam ei leidu. Käsikirjad olid aeg-ajalt minu käes ja ma sain neist mõne siin-seal avaldada, kuna nende kirjastamine raamatute kujul ei õnnestunud. Vahel nõudis Oks tööd tagasi ja saatis siis lehetoimetustele laiali — kuhu nad jäidki.

Üldse on Oks kirjutanud ühes luuletustega mitu- ja mitusada tööd. Kuid selle toodangu suur enamik on hukkunud meie ajalehtede paberikorvi. Seda on meelega hävitanud inimesed, kes pidasid endid ise kirjanduse edendajaiks. Oks pidi leppima ainult põlglike kirjavastustega. Mis meil temast järele jäänud, on ainult riismed.

Ta ise kaebab ühes kirjas: «Kõigiti misäärne on ju meie ajalehtedega praegusel kujul tegemist teha... Kuidas see töö produktiivsuse peale mõjub, kui jälle kuuled: «nõrk», «keel vigane», «mõte segane»... Viimaks nagu muidu ei tahagi kirjutada, ootad, teed mõttes rea tellinguid ja nagu vägisi hoiad ennast kirjutuselauast eemal. Seal palud ajalehemeest nagu Kananea naine, palud veel, et ta käsikirjad tagasi saadaks, paned ikka rohkem, rohkem markisid vastamiseks ligi... Tahaksid nutta sellepärast, et ajalehemehi duelli peale ei saa kutsuda.» Teises kirjas avaldab ta lootust, et tema luuletuste saadetis postis kaduma on läinud, siis oleks võimalik «postivalitsuse käest honorari saada — esimest, mis mitte «armust» ei ole». Ja kolmandas lausub ta sarkastiliselt: «Ühelegi kõrbehulgusele loen ma ikkagi oma mõtted ette — kõige halvemal korral oma naiselegi» — (keda tal muidugi polnud).

Nagu tähendasin, loidus meie kirjavahetus pikapeale ja jäi sõja ajal täiesti soiku. Kui Oksaga lõpuks isiklikult kohtusin, oli tema loov tegevus juba minevikus, nagu oli minevikus kogu ta elugi. See oli möödunud suvel, kui läksin teda Tallinnas vaatama Linnade Liidu haiglasse. See on mu elus olnud raskemaid kogemusi, midagi nii mahamuljuvat, et pööritus hinge valdas...

Nägin esimest korda seda luukõhna nägu, mida katsid valged vistrikud, neid vesihalle silmi, punakas-takuseid juukseid, hõredat punast habet ja hambutut suud. Nägin kogu seda viletsat keha valust keras räbalahunnikul, rind eest lahti, jalad kinni seotud, vastumeelselt lõdvad käed rippu üle voodi ääre, mille taga seina najal püsti kaks karku, nagu sandi embleemid...

Nõnda nägin esimest korda inimest, kellega oli mind sidunud aastatepikkune kaudne tutvus ja sõprus. Seisin

sõnatuna, võimetuna talitsema oma meeleolu. Ja haige vaatas mind imestades, üldse teadmata, kes olin. Meil oli esiotsa raske midagi rääkida. Aastate kaupa polnud Oks kokku puutunud kellegi kirjandusliku inimesega, ja ta leidis selle olevat otse ime, et keegi teda veel meeles pidas.

Järgnevad võõrsilkäigud ei mõjunud enam nii raskelt. Olin juba harjunud eel-ootava pildiga, olgugi et Oksa seisukord läks päev-päevalt ikka raskemaks ja lootusetumaks. Vahel üksi, vahel mõne sõbraga, nii käisin mitmed korrad teda vaatamas Linnade Liidu haiglas ja hiljem priihospidalis. Rääkisime kirjandusest, mõningaist kavatsusist, ja lõpuks sai algus pandud ka Oksa raamatute kirjastamisele, mis oli oodanud kümme aastat asjata korda. Oli lootust ometi kord tasuda seda verist ülekohut, mis oli tehtud ühele praeguse põlve huvitavamale andele.

Kuid mis oli Oksal enesel sellest enam kasu! Paratamata lähenes ta surmale, kannatades üleinimliku tahtejõuga kõige suuremaid piinu ilma kaebuseta, otsekui oleks ta põdemine olnud ainult naljaasi. Vähesest kõnelemise pingutusest voolas tal higi hernestena üle näo. Vahel tulles leidsin ta olevat valu pärast peadpidi laua all, keha voodis kõveras. Esialgu peeti tema haigust luutiisikuse asemel reumatismiks ja arstiti massaažide abil, kuid ta ei kaevanud selle piinamise üle. Hiljem kõneles ta operatsioonest ükskõikselt, nagu puulõikumisest.

Hoolimata sellest, et Oks polnud viimasel ajal täiesti ilma hoolitsejateta, pidi tema elu lõpp olema ometi kooskõlas kogu selle kestvusega. Ta suri, ilma et keegi ta sõpradest seda oleks teadnud, ning kanti hauda, ilma et keegi ta kirstu taga oleks kõndinud. Kõik see sündis neil päevil, mil meeli köitsid suuremad sündmused kui üksiku isiku saatus. Isegi teate ta surma üle sai laiem üldsus alles kolm nädalat hiljem. Lohutugem sellega, et Oks nii elus kui ka surmas ei vajanud kasutuid kaastundeavaldusi.

3

Nende rutuliste ridade ülesandeks ei või olla Oksa kirjandusliku tegevuse põhjalik hindamine. Kui suur on ka olnud huvi tema tööde vastu ja kui palju on ka loetud aastate jooksul ta korralikke, alati ainult postpaberile kirjutatud käsikirju, ometi ei saa sellest toodangust täielikku

ülevaadet, enne kui vähemalt parem osa selle toodangu riismeist pole ilmunud üheskoos.

Usun, et Oksa kirjanduslik isik on palju sügavam ja tema luuletaja-ilme palju mitmekülgsem, kui suudab seda näidata järgnev kitsas, esialgne kavand.

Jaan Oks on vahest kõige tüüpilisem selle kirjanikupõlve keskel, kes Noor-Eesti ühisnime all on korda saatnud sellise murrangu eesti kirjanduses. Ta on laadilt kõige otsejoonelisem, teravapiirilisem, kindlasihilisem, alates esimesist katseist ja lõpetades kõige hilisemate fragmentidega, mis kirjutatud surivoodil raamatukaantele kahe operatsiooni vahel. Tema ala on selle juures olnud vahest kitsam kui ühelgi teisel, kuid selle eest on ta vahest tunginud ka sügavamale kui ükski teine. Tema osa meie kirjanduslikus revolutsioonis ei pea madalalt hindama. Kui seda pole osatud näha, siis tunnistab see ainult, et meie kriitika üldse olulist ei näe, vaid tegutseb ainult kõrvalnähtuste ja sensatsiooni küsimustega.

Jaan Oks on viinud meil kirjandusliku subjektivismi kaugemate piirideni kui ükski teine.

Ta on selle tähe all loonud nii jutustavas proosas ja värsis kui ka kriitilisis kirjutusis. Sest vaimust on läbi imbunud ta teoste kompositsioon ja stiil, muutes tööd tihti liiga katkelisiks ja impressionistlikeks, ainult isiklikust seisukohast arusaadavaiks. See on olnud ühtlasi nende tugev ja nõrk külg. See on vabastanud ta käed kõigest konventsionaalsest nii sisus kui vormis, kuid see on eksitanud ta ka äärmiselt subjektiivsete mõttekujude tihnikusse, kust ei rabele läbi keegi, ilma et ei unustaks just seda eesmärki, mille pärast õieti läkski teele.

Huvitav, et Oks seda äärmiselt subjektiivset vaatlemisviisi ühesuguse õnnega võib kasutada nii pool-filosoofilisis mõttemõlgutusis kui ka realistlikes elupiltides. Esimeses liigis on ta peateos «Nimetu elajas», suur sümfooniline «passaaž», nagu ta seda ise nimetab, teises liigis on alles püsinud pikem jutustus «Koolmeistri hobune». Võib-olla kõrgeima tulemuse on ta saavutanud «Tumedas inimeselapses», kus on katsunud ühendada mõlemaid laade, luues eesti kirjanduse vahest kõige sügavama ja liigutavama proosateose.

Oksa peateene meie kirjanduses on seni siiski veel sõnastamata. Selle võiks kokku võtta väites, et Oks on suursugustanud meie naturalismi, andnud sellele subjek-

tiivselt luulelise varjundi, süvendanud seda kuni elu algjuurteni, ülendanud kuni müüdini, küllastades seda sarkastilise paatose ja isesuguse hämara romantismiga. See oli sedavõrd uus ja valitud kunst, et loomulikult ei võinud leida sõbralikku vastuvõttu meie ametliku arvustuse poolt.

Kuid peale vormilise uuduse on Oks äratanud opositsiooni ka oma «ainete» ja «probleemidega», kui tarvitada kulunud nimetusi. Vaevalt võib aga kõnelda aineist ja probleemest kirjaniku puhul, kellel on juhtivaks tõukeks alati meeleolu, kuna ained, võrdlused ning vahel ka probleemid ilmuvad ainult tehniliste abinõudena. Mitte kogemata ei pannud ta ühele artiklile nimeks «Kriitilised t u n d m u s e d» ega valinud jutustuskogule pealkirjaks «Meeleolud». Ning ühes erakirjas soovib ta, «et muid kirjutusi peale tundmuse tööde enam kirjanduseks ei peetaks».

Need Oksa meeleolud on tihtipeale haiglased, patoloogilised, kirglik-virilad. Neis tunde-visioones on midagi langetõbist, liiga-isiklikult elatut ja sellepärast on nende sõnalises väljenduses nii palju sellest erinevat, mida peame harilikult «kirjanduseks». Nad riivavad kogu aeg seksuaalset ala, tuues haiglase visadusega ikka uusi ja uusi riskantseid võrdlusi ning pilte. Ja Oks ise oli täiesti teadlik oma kirglik-raskest loomislaadist. «Kirjutasin paar «inetumat», rasket ja aeglast tükki,» teatas ta kord. Ning teisel korral kõneles ta oma uutest sedalaadi kavatsustest: «... Niisugused tööd on modellina ja skeletina olemas: «Elajas» — äärmisem «Emastest», sugu, kus ma «kategoorilist imperatiivi» tahaksin näha. Siis ka «Jeesus», kui entusiast-luuletaja, kus jällegi erootilisi motiivisid sulataksin.» Esimene töö on säilinud pealkirja all «Nimetu elajas», kuna teise valmimisest puuduvad teated.

Ma ei tahagi siin hakata kaitsma Oksa õigustatud või õigustamata süüdistuste eest «moraali» alal. Tahan aga kindlasti väita, et tema toodang on igatahes maitstavam kui alasti-naturalistlik «elsade» ja «lunastuste» kirjandus, sest ta ained on tõstetud hoopis uute dimensioonide piirkonda ning neid puhastab suur kannatuse paatos. Oks ei tarvitse meeldida, kuid ta huvitab ja liigutab ikka, nagu on öeldud ka Rimbaud' kohta.

Oks ei tahtnud iial alanduda elu hingeta kopeerimiseni, tuima «elunaha» kirjeldamiseni, nagu ütleb halvakspane-

valt. Siin oli tema põhimõte vankumatu. «Oma «sisu» puudusest saan ise ka väga hästi aru,» kirjutas ta kord. «Kuid see on m e e l e g a nii... Et ma kõiksuguseid kirgedega Liisasid areenile ei vea, et ma m õ n e inimese käiku, ta instinktilisi eluavaldusi küllalt tähtsaks ei pea, ega korrespondentlikult ei ütle, mis lõpuks sündis — sellep. on vast fabulid välja jäetud. Filosoofiline elu on niisama tühine, kui me teda hallutsinatsioonidega ei sisusta. Mälu ei ole kunst ja kopeerimine ei ole kunst.» See kiri, mis pärit kevadtalvest 1908, osutab Oksa kui oma püüdeist täiesti teadlikku artisti. Samas kirjas seab ta ideaaliks «puhta ilu». Nii oli Oks oma «paigas allpool Euroopat» iseseisvalt ja vaevalt mingite väliste mõjude lükkel tulnud samadele kunstiveendumustele kui tema kaasaegsed hoopis soodsamail eeldustel.

Samal korral kirjutas ka Oks oma toodangust need uhked ja eneseväärtust tundvad sõnad: «Seitse aastat öelgu m e i e arvustajad, et töödel miskisugust kunstiväärtust ei ole, kaheksandamal aastal peavad nemad ikkagi tunnistama, et on. Mu meeleolu juba väikeste laituste järele ei lange.» Lootkem, et see «kaheksas aasta» nüüd ometi on kätte jõudnud. Seda pole tarvis soovida enam Oksa pärast, kelle kirjanikusaatuse kibedust on hilja pehmendada, vaid meie publiku enese edenemise pärast.

Oks oli ajuti geniaalne, kuid tal puudus hariliku töömehe talent. Ja kuidas võikski seda nõuda Rimbaud' tüüpi artistilt! Ta ei võinud haududa oma tööde kompositsiooni kallal ega viilida nende stiili. Ta ei võinud enam muuta ega parandada. Ta lõi nagu vulkaan, mis ühesuguse jõuga heidab taeva poole nii sula metalli kui ka tuhka. Ja kas polnud see talle lõplikult ükskõik, mis sai tema töödest hiljem, kui aga tema oma loomismüsteeriumi rõõmud ning valud oli maitsnud!

4

Oks veetis nii oma isikliku kui ka kirjandusliku elu otsekui väljaspool ühiskonda, kuskil ääremail. Tema tee riivas küll üldist arenemisjoont, kuid ometi seisis ta jõhkra *enfant terrible*'ina kõigest ja kõigist eemal. Ja tema surmateade lisab ainult ühe daatumi ta vähetuntud

eluloosse, mitte rohkem. Sest juba ammu näis ta kadunud elust ja muutunud kirjanduslikuks mälestuseks.

Säärase kirjandusliku mälestuse, eelkäija, omamoodi «klassiku» osa on täitnud Oks Siuru tekkimispäevil, veel oma eluajal. Ja sellepärast olgu siin mõne reaga meenutatud noid aegu.

Iga uus kirjanduslik rühm otsib enesele alateadlikult minevikust või ümbrusest eelkäijaid. Noor-Eestil olid nendeks Kr. J. Peterson ja Juhan Liiv, kelle nimed ta ümbritses pieteediga ning kelle töid ta populariseeris. Fantastilisel ja jõhkral Siurul olid aga kohe algusest peale «eelkäijateks» fantastiline Arthur Valdes ning jõhker Jaan Oks.

Kuna esimese töid ise kombineeriti, siis loeti teise käsikirju nagu kirjanduslikku pärandit. Kuid mõlema kirjaniku maine isik, nende reaalne olemasolu oli pea ühteviisi fantastiline. Ka Oksa polnud meist ükski näinud, tema jäljed kadusid aastate taha, ta oli inimesena peaaegu olematu.

Olid olemas ainult ta käsikirjad oma jõhkralt lüürilise, ekspressionistlikult kaootilise sisuga. Ja olid vaimustusküllased need õhtud ja ööd, mil loeti neid käsikirju Siuru ringkonnas. Kestis see lugemine kord vist kolm pikka õhtut järgemööda Tallinnas Pikas tänavas, A. Adsoni korteris. Loeti uuesti läbi «passaažid» «Nimetu elajas», «Emased» ja «Ihu». Räägiti nende autorist nagu kord olnud kirjanikust, otsekui müütilisest olendist. Oli inimese asemel ainult anekdoot.

Kuid milline halastamatu elu iroonia! Just sessamas Pikas tänavas, just siinsamas kõrval, lahutatud paari kivimüüriga tema töid lugevaist, teda imestlevaist kaaskirjanikest, lamas Jaan Oks haigla koikul oma surmatõves! Kas ei kandunud meie ihalus läbi müüri temani, kas ei tunginud ta kannatus telepaatilise fluiidina meieni? Kas ei kirjutanud ta just siis vanadele kirjaümbrikele oma valust kangestuva käega:

Kuuled kuma läbi mäe,
silmad midagi ei näe.
Mis on meie vahele
kasvatand mäeahela?

Oli õudne mõelda sellele, kui pisut hiljem juhuslikult sain teada Oksa elukoha ja ta üles otsisin. Olime tol ajal

veel pea ainsad ta ande austajad, olime talle ka füüsiliselt nõnda lähedal, kuid ometi lahutas meid temast «mäeahel».

Inimene peab nii oma loomingu kui ka elu traagika omaette üksi läbi elama. Sest nii ühes kui teises oleme lõplikult «üksteisele tundmata-võõrad nagu kaasiku kased omakeskel». Nii üht kui teist võime ainult imestleda või haletseda, kuid mitte lõplikult mõista, lõplikult sellega ühte sulada. Ka kõige teravamate tunnustega indiviid, keda nõnda imestleme, on meile peaaegu niisama arusaamatu nagu looduski, nagu Oksa armastatud kadakas oma «tumeda, meelitava oksade-alusega, mustav-ihalise kangekaelse koguga».

Inimese surm annab paljule ta elus mõtte. See on viimne loogiline lüli eluahelas, millega saab ring täis. Näib, nagu oleks pidanud ka Oksa elu viimne peatükk olema just selline, nagu oli tõeliselt.

Ei või värske surmasõnumi mõju all lugeda Oksa töid, ilma et igal real ei näeks mingeid ennustavaid salakirju. Igal leheküljel näib ta kirjutavat enesest, ikka ainult enesest, oma unistusist, oma saatusest. Talle oli võõras igasugune objektivism, kõige keskel oli tema ise ja selles eneses oli nii palju kaduvustunnet. Näib, nagu poleks ta muuks kirjutanudki kui oma surma puhuks.

Ja ses valgustuses näeme, kui palju ilusat oli lõpuks ses kannataja hinges. Kui palju kaunist igatsust peitis ta oma näilise künismi taha, kui palju Ikarose ahastust hallidesse elupiltidesse. See ilu ja igatsus avaldus ainult pahupidi kujul, vürtsitud jõhkra mõnituse ja trotsiga. Ainult nii võime mõista Oksa, kes on kirjutanud needki võrratult lüürilised read:

«Orgude põrm kuulab tema sooja südame sõnu, mis värsketele vagudele maha langevad. Põllul kasvab palju kollaseid ja punaseid sügiselaimi. Koitvas pühaduse-aurus elutseb midagi, mis noort hinge vaimustusele üles meelitab. Inimesepoeg algab uut laulu, ja kõrred halli sügiseudu all kõiguvad mõttes ning kastene maapõrand õhkab kuuldavalt.»

Lõpetagem ühe Oksa novelli lõpplausega, mis kujutab nii lühidalt meie sõnatut abitust ja teadmatust selle puhul, mida nõnda tahaksime mõista teise inimese hinges, nii elava kui ka surnu omas:

«Läbi udu kumas üks päikene — kelle? ei tea meie.»

1918.

BIBLIOGRAAFIAT

Esikohal on käesoleva valimiku redigeerimisel aluseks olnud väljaanne.

I. TUME INIMESELAPS

Küla — «Noor-Eesti» 1910/11, nr. 3; «Tume inimeselaps» 1918; «Kogutud teosed» 1957.
Perekonna hommikutund (dateeritud 1907) — «Tume inimeselaps» 1918; «Kogutud teosed» 1957.
Tume inimeselaps — «Noor-Eesti» IV, 1912; «Tume inimeselaps» 1918; «Kogutud teosed» 1957.
Neljapäev (dateeritud 22. 4. 1907) — «Neljapäev» 1920; «Kogutud teosed» 1957.
Meestele vastuminek (dateeritud 12. 4. 1908) — «Neljapäev» 1920; «Kogutud teosed» 1957.
Vaevademaa (dateeritud 1908) — «Noor-Eesti» V, 1915; «Kogutud teosed» 1957.

II. OTSIJA METSAS

Hallitanud kopikad — «Kirjandus—kunst—teadus» («Päevalehe» kaasaanne) 1921, 4. XII nr. 21.
Kolmekesi — «Kodumaa» 1906, lisa nr. 23 ja 24; «Kogutud teosed» 1957.
Isa ja pojad (dateeritud 1906) — «Üliõpilasleht» 1936, 19. XI, nr. 11; «Kogutud teosed» 1957.
Rõhutud ringides — «Sõnumed» 1906, lisa nr. 93.
Manifesti ajal — «Kodumaa» 1906, lisa nr. 61 ja 62.
Naisevõtmine — «Kodumaa» 1906, lisa nr. 31, 32 ja 33 (pealkiri: Naesevõtmine); «Kogutud teosed» 1957 (algusest 1/3).
Otsija metsas — käsikirjast (KM KO, Fond 169, M 18:3, 61); «Kosjaleht» 1919, nr. 10 (veidi muudetud tekstiga).
Haudadel — «Noor-Eesti» II, 1907 (pealkiri: Haudade pääl); «Neljapäev» 1920, «Kogutud teosed» 1957.
Vana madrus — «Vaba sõna» 1914, nr. 11/12; «Tume inimeselaps» 1918; «Kogutud teosed» 1957.
Hauakõne (dateeritud 22. 3. 1908) — «Murrang» 1921, nr. 3/4; «Kogutud teosed» 1957.
Hingemägede ääres (dateeritud 13. 4. 1907) — «Tänapäev» 1935, nr. 9 (detsember); «Kogutud teosed» 1957.
Kui enam abielu ei elata. . — «Sädemed» («Postimehe» lisa) 1908 (oktoober); «Kogutud teosed» 1957.
Nimetu elajas (dateeritud 7. 1. 1909) — «Siuru» III, 1919; «Kogutud teosed» 1957.

13—8—10

III. KRIITILISED TUNDMUSED

Kriitilised tundmused — «Noor-Eesti» III, 1909; «Kriitilised tundmused» 1918; «Kogutud teosed» 1957.

Meie jutukirjanikke vaatamas — «Noor-Eesti» 1910/1911, nr. 4; «Kriitilised tundmused» 1918; «Kogutud teosed» 1957.

*

Fr. Tuglas. Jaan Oks. Tema surma puhul — «Kriitika» II, 2. trükk, 1935 (autori poolt käesoleva väljaande jaoks redigeeritud); «Postimees» 1918, lisa nr. 3 (pealkiri: Jaan Oks. In memoriam); koguteos «Sõna» 1918 (lühendatult).

Märkus: Redigeerimisel on mõningal määral parandatud omaaegset ortograafiat ja ortoloogiat, silmas pidades «Tumeda inimeselapse» (1918), «Kriitiliste tundmuste» (1918) ja «Neljapäeva» (1920) redaktsiooni.

SISUKORD

Jaan Oks 5

I. Tume inimeselaps

Küla 9
Perekonna hommikutund 15
Tume inimeselaps 21
Neljapäev 32
Meestele vastuminek 42
Vaevademaa 61

II. Otsija metsas

Hallitanud kopikad 69
Kolmekesi 73
Isa ja pojad 79
Rõhutud ringides 85
Manifesti ajal 90
Naisevõtmine 96
Otsija metsas 103
Haudadel 108
Vana madrus 112
Hauakõne 116
Hingemägede ääres 119
Kui enam abielu ei elata 122
Nimetu elajas 124

III. Kriitilised tundmused

Kriitilised tundmused 143
Meie jutukirjanikke vaatamas 162

Fr. Tuglas. Jaan Oks. 183

Bibliograafiat 193

Toimetaja O. S a m m a
Toimetuse kolleegium: V. Beekman, V. Ilus, O. Jõgi, U. Laht, O. Ojamaa ja R. Sirge
Toimetuse aadress: Tallinn, Harju t. 1, tel. 492-54; 407-82.

Trükkimisele antud 27. II 1967. Trükiarv 22 000. Kohila Paberivabriku trükipaber nr. 2. 84×108. 1/32. Trükipoognaid 6.125. Formaadile 60×90 kohaldatud trükipoognaid 10.29. Arvestuspoognaid 10.1. MB-01035. Tellimise nr. 276. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42.

Hind 30 kop.

На эстонском языке
Издательство «Периодика»
Библиотека «Лооминг» № 8-10 (484—486)
Яан Окс
КРАЙ СТРАДАНИЙ

HIND 30 KOP.

8/10 1967
A
21382
.. 5235066

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00523506 6